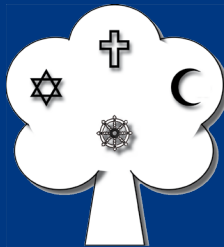

Thomas Arentzen

Ortodoxa och österländska
kyrkor i Sverige

SST:s skriftserie
Nr 5

Nämnden för statligt stöd till trossamfund

Nämnden för statligt stöd till trossamfund (SST) är en statlig nämndmyndighet. Syftet med det statliga stödet är att det ska bidra till att trossamfunden (vid sidan av Svenska kyrkan, som får stöd av staten på annat sätt) kan bedriva aktiv och långsiktig inriktad religiös verksamhet.

SST:s uppdrag är att

- Förmedla statsbidrag
- Ge allmänt stöd till trossamfund
- Samordna samfundens roll i krisberedskapssamordning
- Vara ett dialogforum kring bland annat värderingar, respekt och tolerans
- Vara ett expertorgan åt regeringen när det gäller allmänna trossamfunds- och religionsfrågor och projekt

SST:s skriftserie:

Nr 1

Klas Borell:

Islamofobiska fördomar och hatbrott: En kunskapsöversikt
(2012)

Nr 2

Trudy Fredriksson:

Uppvaknandets vägar: Från buddhistisk historia till nutidens
utövning och gemenskapsliv
(2013)

Nr 3

Göran Larsson och David Thurffjell:

Shiamuslimer i Sverige – en kortfattad översikt
(2013)

Nr 4

Göran Larsson:

Islam och muslimer i Sverige – en kunskapsöversikt

Denna bok är nr 5 i skriftserien.

Ortodoxa och österländska kyrkor i Sverige

Thomas Arentzen

Nämnden för statligt stöd till trossamfund,
Stockholm 2016

Thomas Arentzen:
Ortodoxa och österländska kyrkor i Sverige
SST:s skriftserie, nr 5, andra upplagan 2016

Nämnden för statligt stöd till trossamfund
Box 14038
167 14 Bromma
Tel 08-453 68 70, fax 08-453 68 29
info@sst.a.se, www.sst.a.se

Illustrationerna på sidorna 27-32 är gjorda av illustratören Irke Petterberg och hämtade med tillstånd från skriften *Ortodox vad, varför, hur – en handbok i kyrkokunskap*, som är utgiven av Ortodoksisten nuorten liitto ONL ry (Förbundet för unga ortodoxa, en riksorganisation för kyrkligt ungdomsarbete i Finland).

Form: Peter Carlsson, Formulare Skriv- & Projektbyrå
Tryck: Danagård LiTHO, Ödeshög
ISBN: 978-91-980611-9-2

Innehåll

Författarens förord	7
Inledning: Den andra kristendomen	9
Del 1	
Generell översikt	15
En historisk överblick	15
Österländsk eller ortodox? De fyra kyrkofamiljerna	22
Trosliv och praktik	26
Högtider och kalender	36
Teologiska särdrag	42
Ortodox historia i Sverige	47
Del 2	
Östkyrkor i Sverige	56
Mellan sjömanskyrka och lokalkyrka	56
Ortodoxa kyrkor av bysantinsk tradition	60
Antiochias grekisk-ortodoxa kyrka	63
Bulgariska ortodoxa kyrkan	66
Finlands ortodoxa kyrka	68
Georgiska ortodoxa kyrkan	70
Konstantinopels grekisk-ortodoxa kyrka (Ekumeniska patriarkatet)	71
Makedonska ortodoxa kyrkan	77
Rumänska ortodoxa kyrkan	80
Ryska ortodoxa kyrkan	83
Serbiska ortodoxa kyrkan	88
Gammalkalendarister	93
Övriga grupper	95

Ortodoxa kyrkor av orientaliska traditioner	98
Armeniska apostoliska kyrkan	99
Koptiska ortodoxa kyrkan	103
Syrisk-ortodoxa kyrkan	108
Tewahedo-kyrkorna	115
Eritreanska ortodoxa tewahedo-kyrkan	117
Etiopiska ortodoxa tewahedo-kyrkan	119
Österns kyrka	121
Katolska östkyrkor	126
Statistik	129
Kyrkligt samarbete, ekumenik och föreningsliv	139
En nordisk utblick	143
Ordlista	147
Kontaktuppgifter	153
Webbsidor	159
Litteratur	161

Författarens förord

Denna bok har blivit till i samarbete med SST:s handläggare för kontakt med ortodoxa samfund, Max Stockman. Han har bland annat ansvarat för illustrationerna och figurerna, och hans utomordentligt kompetenta och positiva bidrag har varit fullständigt ovärderligt. Jag är mycket tacksam för att ha fått slutföra detta projekt tillsammans med honom.

Jag vill i övrigt tacka forskarna Andreas Westergren och Henrik Rydell-Johnsén, med vilka jag under de senaste fem åren utvecklat kursen ”Ortodoxa kyrkans tro och liv” vid Lunds universitet. Kursen utgör en viktig bakgrund till bokens tillkomst. Professor Samuel Rubenson har också varit en viktig del av denna process, och hans råd under vägen har varit till stor hjälp.

Tackas måste dessutom Anna Minara Ciardi, Benjamin Ekman, fader Mengistu Gobezie Worku, David Gudmundsson, Åke Göransson, Gösta Hallonsten, David Heith-Stade, Johan Herbertsson, fader Misha Jaksic, Martin Nykvist, Benedicte Sato Arentzen, forskarseminariet i kyrkohistoria och praktisk teologi vid Centrum för teologi och religionsvetenskap i Lund och alla biskopar, präster och församlingsmedlemmar som har bidragit med upplysningar om östkyrkligt liv i Sverige.

Jag vill gärna tillägna dessa skrivelser minnet av min gudfruktiga gammelfarmor Gunhild Sørensdatter Vaule (1895–1973). Eftersom hon och hennes man och söner var aktiva i den norska motståndsrörelsen under andra världskriget, var hon tvungen att fly och kom som båtflykting till Göteborg 1944.

S:t Taddaios av Edessas dag 2015

Thomas Arentzen
Teologie doktor

Inledning: Den andra kristendomen

Från ett östkyrkligt perspektiv är Sverige en mycket speciell plats. I detta land i Europas nordvästra utkant reser sig två av Europas största syrisk-ortodoxa katedraler, och två syrisk-ortodoxa ärkebiskopar residerar här. Här driver ortodoxa av bysantinsk och orientalisk tradition tillsammans ett utbildningscenter som attraherar kristna både nationellt och internationellt. Här bildades historiens första rysk-ortodoxa kyrka utanför Ryssland. En biskop som betjänar ortodoxa troende i Norden och på de brittiska öarna är bosatt utanför Örkelljunga. Kanske så mycket som fyra procent av Sveriges befolkning tillhör faktiskt någon östkyrka eller har sin kulturella bakgrund inom en sådan.

Men vilka är egentligen dessa kyrkor? Vad är egentligen ortodox kristendom? Närvaron av fyra ortodoxa eller österländska biskopar och fem ärkebiskopar eller metropoliter i landet indikerar tveklöst att Sverige är ett viktigt östkyrkligt centrum i Västeuropa, men vittnar också om ett till synes komplext och förvirrande nätverk av kyrkor och samfund. De följande sidorna syftar till att skapa en viss ordning i denna förvirring.

Inom forskningen finns en benägenhet att dyka djupt ned i frågor om Jesu Kristi natur när man vill beskriva östkyrklig kristendom. Även i litteratur som vänder sig till en bredare publik kan man som läsare överväldigas av redogörelser för fornkylig koncilier, kristologier, monofysiter, heretiker, dyofysiter och så vidare. Går verkligen östkyrkliga kristna runt och tänker på miáfysitism, nestorianism, tvånaturläror eller monoteletism hela tiden? Nej, de gör faktiskt inte det. Det finns förstås goda skäl till att diskutera dessa frågor inom teologi och kyrkohistoria, men i föreliggande skrift intar de en mer blygsam plats. Orsaken till en sådan nedtoning är inte att de tekniska orden är för svåra och att de på något sätt skulle vara obegripliga för den allmänna läsaren, utan att bokens syfte är ett annat, nämligen att skildra religiösa praktiker och fromhetsliv inom en mångfald av kyrkor och samfund. Österländska och ortodoxa kyrkor är – liksom romersk-katolska kyrkan eller Svenska kyrkan – idag allt

annat än blott reminiscenser av sedan långa bilagda stridigheter om dogmatisk definitionsmakt. Bokens fokus ligger på östkyrkornas andlighet, men även på hur de organiserar sig. Frågan om vem Kristus egentligen är besvaras med andra ord inte. Inte heller finns här något försvar för helgonvördnad, en diskussion av hur biblisk östkyrkornas teologi är eller någon förklaring av ikonens mystik. Framställningen nöjer sig med att presentera praktiker, och läsaren hänvisas till litteraturlistan för ytterligare fördjupning.

Som teologistudent satt jag en dag och diskuterade med en av mina lutherska studiekamrater i matsalen. Vi talade om hur man såg på vissa saker inom ortodox och katolsk teologi. ”Men det samma tror ju även *vanliga* kristna”, sa hon till ett av mina argument. Plötsligt blev det tyst emellan oss. Under ett kort ögonblick gick det upp för oss båda vad hon precis hade sagt. Inte för det att hon och jag inte fattade precis vad hon menade, men vi blev liksom pinsamt berörda ändå, för vi förstod ytterligare en sak, fastän vi inte sa det: att hon som representant för majoritetskyrkan inte enbart hade ett givet tolkningsföreträde, utan att hon även hade makt att definiera sig själv som ”vanlig” och de andra som ”ovanliga”. För henne var förstås den lokala, nordiska lutherdomen eller den svenskkyrkliga tron den *vanliga*. Hon blev dock själv lite lätt röd om kinden när hon insåg vad hon just hade sagt. Men egentligen är det ju inte så konstigt. Västlig kristendom har varit en bärande religion i Sverige i nästan tusen år och majoriteten av befolkningen är medlemmar i Svenska kyrkan och hör på så sätt hemma i en evangelisk-luthersk kulturtradition. När vi i Sverige talar om kristendom, tänker de flesta reflexmässigt på den kristendom som utövas i landets majoritetskyrka. Den är vanlig i Sverige. Och antingen vi är medvetna om det eller inte, är det väl i regel just denna tradition vi uppfattar som ”vanlig” kristendom. Problemet uppstår när ”ovanliga” människor eller kyrkor dyker upp. ”Ovanligt” förvandlas då lätt till ”exotiskt och spännande” eller ”konstigt och obehagligt”. Åtminstone kan det uppfattas så för den som får epitetet ”ovanlig” klistrat på sig. Att betraktas som en avart av det folk är vana vid innebär att man fråntas den egna identiteten.

Denna bok börjar därför med ett konstaterande: Ortodoxa och österländska kyrkor representerar varken historiskt eller teologiskt avarter av luthersk eller romersk-katolsk kristendom,

utan de konstituerar en egen kyrklig tradition lika gammal som kristendomen själv. Kyrkorna har mycket gemensamt med den romersk-katolska fromhetstraditionen liksom ortodox praxis har inspirerat och inspirerats av protestantisk kristendom. Icke desto mindre representerar ortodox och österländsk kristendom en helt egen väg. Den är inte exotisk utan den är, så att säga, ”vanlig” kristendom från ett annat (tros)perspektiv. I många länder utgör just östkyrklig kristendom den ”vanliga” folkkyrkans tro.

Östkyrklig tradition har blomstrat och utvecklats i länder öster och söder om Sverige: Östeuropa, Kaukasien, Mellanöstern, Afrikas horn och Indien. Kulturen i områdena har präglat det kyrkliga livet liksom de kristna uttrycksformerna har präglat folkens kultur. Östkyrklig kristendom framträder således med en rad ansikten och tar sig olika uttryck på olika ställen. Den stora ryska majoritetskyrkan som har täta band till staten har helt andra utmaningar och förutsättningar än den koptiska kyrkan, Egyptens gamla kristna gemenskap, som sedan länge har befunnit sig i en minoritetsposition i ett muslimskt majoritetssamhälle.

Östkyrklig kristendom organiseras också på andra sätt än västlig kristendom, och den uttrycker sin tro annorlunda. Bibel och förkunnelse av Guds rena ord präglar traditionellt luthersk självförståelse, men att läsa bibeln har historiskt sett inte varit det vanligaste sättet för ortodoxa att praktisera sin tro, och predikan är den enda delen av söndagsgudstjänsten som kan utelämnas. Kyrkornas ungdomar konfirmeras inte.¹ Tron är inte så mycket något som den *enskilda* människan överlämnar sig till eller spekulerar över, utan tron finns i kyrkans heliga gemenskap. Deltagandet blir med andra ord viktigare än ”personlig tro”. Den syrisk-ortodoxe svensken Aho Damar beskriver det så här:

Den ortodoxa tron innebär inte enbart en livsåskådning och ett trossystem för mig. Den ortodoxa tron innefattar hela mitt väsen, tänkande och varande. Den formar mitt sätt att skåda världen, min nästa och inte minst mig själv. Att vara del av den ortodoxa kyrkan med dess rötter i urkyrkan är en hisnande känsla när den begrundas närmre. Det finns så mycket andlig erfarenhet och praxis i den

¹ Den typen av konfirmation som har varit vanlig i Sverige finns inte i ortodoxa kyrkor; se kapitlet ”Trosliv och praktik”.

ortodoxa kyrkan att gudstjänsten inte alls känns statisk trots dess uråldriga liturgi. Tvärtom känns den dynamisk och full av liv och kraft.²

Mycket förenklat uttryckt kan man säga att medan lutheraner fokuserar på helig text, fokuserar ortodoxa på heliga handlingar. Tillsammans med helgon och änglar utför de sina liturgiska ritualer. Precis som en folkdans har ritualerna sina förutbestämda steg och rörelser, i gemenskapen som sträcker sig över generationsgränserna. Prästerna har sin roll och lekfolket har sin. Nattvarden utgör själva hjärtat av den rituella kroppen, det heligaste av de heliga mysterierna. Dessa element finns förstås också inom den lutherska traditionen, men de är mer dominerande inom östkyrklig praxis.

Östkyrkorna är i många avseenden konservativa, medan de i andra kan uppfattas som liberala – eller till och med radikala. Bysantinsk ortodox lära godtar till exempel omgifte – även mer än en gång – medan samkönat äktenskap normalt inte accepteras. Kyrkorna är skeptiska till en enkel ”bokstavlig” eller fundamentalistisk bibeltolkning, men de är också kritiska till större liturgireformer. Den helige Ande är viktig för troslivet men någon ”oreglerad” och ”karismatisk” gudstjänst (liknande gudstjänstlivet i vissa pingstförsamlingar) påträffas inte. Kyrkorna bildar vanligtvis breda folkkyrkor, men medlemmarna praktiserar meditation och fasta. Prästvigning för kvinnor anses omöjlig, men kvinnligt klosterfolk, nunnor, finns det gott om; Jungfru Maria – eller ”Guds Moder” som man brukar säga – spelar en oerhört viktig roll i fromhetslivet. I många stora etiska eller politiska frågor har östkyrkorna faktiskt ingen enad syn eller ingen officiell syn alls; man kan leta förgäves efter ett samstämmigt ortodoxt perspektiv på till exempel preventivmedel. Där det finns regler, finns det också undantag. Den lokala prästen eller biskopen har möjlighet att göra lokala tillämpningar i många frågor, vilket skapar stor variation.

Vad vi uppfattar som konservativt respektive liberalt varierar mellan olika kyrkosamfund och kulturer, och det fungerar inte alltid så väl att försöka pressa in någon annan gemenskap i den egna kulturens ”vanliga” kategorier. För att förstå vad kristendom är ur ett östkyrkligt perspektiv, måste man försöka lägga

² *Nyhetsbrev från Studieförbundet Bilda*, 2(2012).

bort några av de uppfattningar om kristen tro som är inskrivna i svensk kultur och som präglar de flesta som har vuxit upp i Sverige – såväl troende kristna som icke-troende. Det är inte julen som är den självklara högtiden i ortodoxa hem, utan påskan.

Ortodoxa bildar en av de största kristna gemenskaperna i världen, och dessutom en av de större i Sverige. Denna bok handlar om hur ortodox och österländsk kristendom gestaltas, och särskilt hur den gestaltas i Sverige. Därmed ger den mer utrymme till östkyrkor som historiskt eller geografiskt sett har haft stor betydelse i ett svenskt sammanhang och lite eller inget utrymme till dem som inte spelat någon viktig roll här. Eftersom den skall kunna användas som ett uppslagsverk, kan vissa upprepningar förekomma. Ambitionen har varit att undvika teknisk terminologi, men längre bak i boken finns ändå en ordlista över vissa östkyrkliga begrepp, och när de används första gången i texten är de kursiverade. En annan utmaning är att kyrkor och församlingar inte alltid är konsekventa i sitt språkbruk; ibland benämns en församling på hemspråket och ibland på svenska. När svenska används kan namnet likväl gärna uppträda i olika former, så att en och samma gemenskap får heta "S:t Görans församling", "Den helige Georgs församling" eller "Hl. Georgios församling". I den mån det har varit möjligt har jag eftersträvat ett något mer enhetligt bruk nära svensk språknorm. Ytterligare en utmaning är att somliga församlingar följer en viss kyrklig tradition (till exempel rysk) men lyder under en biskop från en annan tradition (till exempel grekisk). Jag har valt att organisera presentationen av samfunden i Sverige i enlighet med den kyrkliga strukturen, vilket innebär att både finska kyrkan i Sverige och den ena rysk-ortodoxa kyrkan (Paris-exarkatet) finns under Konstantinopel-rubriken.

Medlemssiffror och andra uppdaterade uppgifter om församlingsliv i Sverige (som inte finns i litteraturen bygger (om inte annat uppges) på författarens egna samtal med representanter för kyrkorna och SST:s siffror och rika kunskaper om samfunden.

Del I: Generell översikt

En historisk överblick

Fornkyrka

Kristendomen uppstod öster om Medelhavet, i grekisk- och arameisktalande miljöer. Under de första århundradena efter Kristus spridde sig Kristustron både västerut och österut. Centrala romerska städer som Rom, Alexandria och Antiochia (moderna Antakya i Turkiet) blev också centrala kristna städer. Kejsar Konstantin I (272–337) flyttade Romarrikets huvudstad till orten som fick namnet Konstantinopel (numera Istanbul), och den växte snabbt fram som rikets mäktigaste stad. Följaktigen blev den efterhand den mäktigaste inom den tidiga kyrkan. Även platser som inte låg under Romarrikets kontroll eller som befann sig i dess periferi utvecklades till kristna centra: de mesopotamiska städerna Edessa (moderna Şanlıurfa i sydöstra Turkiet) och Ktesifon (söder om moderna Bagdad) blev viktiga orter inom den syrisk- eller arameisktalande kristenheten; det samma blev Aksum för den etiopiska kristendomen. Biskoparna i de stora städerna kom så småningom att få titlar som *metropolit*, ärkebiskop, *katholikos*, *påve* och *patriark*, och dessa framstod som inflytelserika kyrkoledare.

Under de tidiga århundradena utvecklades också den kristna kloster rörelsen. Kvinnor och män lämnade sina världsliga liv för ett liv i försakelse och bön. Oftast bildade de gemenskaper, men vissa sökte även den avskilda meditationen. Den syriska och egyptiska ödemarken kom att utöva störst dragningskraft på munkarna och nunnorna. På de minst gästfria platserna – i gravar, på pelare, i träd – dök det upp människor som ville kämpa en andlig kamp bredvid Kristus. Sedan dess har kloster traditionen varit en oerhört viktig del av östkyrklig kristendom. Klosterfolkets andlighet, lärdom, deras liturgiska fromhet och deras teologiska insikter har präglat hela den kyrkliga histo-

rien; å ena sidan har klostren alltid attraherat pilgrimer, å andra sidan har munkar varit bland kyrkornas viktigaste missionärer.

I senantiken (200–600 e. Kr.) var kyrkan ännu inte delad mellan ett katolskt väst och ett ortodoxt öst. När det uppstod tvister, kallade biskoparna till *koncilium* eller kyrkomöte för att lösa problemen. En stor mångfald, stora regionala skillnader och interna konflikter fanns inom den kristna rörelsen redan från början; om det vittnar icke minst Paulusbreven. Bland annat uppstod tidigt spänningar mellan storstäderna Antiochia och Alexandria. Kejsar Konstantin – som inte enbart legaliserade kristendomen men även påtog sig en sorts beskyddaransvar för de kristna – initierade den romerska praxisen att kejsaren kallade biskoparna till ekumeniska ("världsvida") kyrkomöten för att lösa konflikter. På de två första mötena, i Nicaea (325) och Konstantinopel (381), fastställdes en gemensam trosbekännelse för hela den kristna världen. Koncilierna fick således en viktig symbolbetydelse inom kyrkan; här möttes den politiska och religiösa makten, och mötena bidrog till att hålla den världsvida kyrkan enad.

Koncilierna lyckades emellertid inte alltid skapa enhet och fred, bland annat eftersom representanter från Romarriket var överrepresenterade. Från 300-talet till 600-talet drabbades den kristna världen av djupgående konflikter kring förståelsen av Kristi person: Hur integrerad var hans mänsklighet med hans gudomlighet, hur hängde dessa ihop?

År 431 samlades ett koncilium i Efesos och diskuterade just detta och hur man benämnde Jungfru Maria. Konstantinopels ärkebiskop Nestorios, som hade antiokensk bakgrund, tillät inte församlingarna att kalla Maria "Gudaföderska" eller "Guds Moder" (grekiska *Theotokos*). Mötet valde dock att följa biskop Kyrillos av Alexandrias försvar av Gudaföderska-namnet och beslutade att det *fick* användas. Representanterna fördömde Nestorios position. De östsyrisk kristna från Persien, som hade sitt huvudsäte i Ktesifon och bodde utanför Romarriket, stod nära den antiokenska skolan och godtog inte beslutet. Efter detta kan man tala om en romersk och en persisk kyrka. Splittningen hade kanske främst en politisk utgångspunkt, men fick alltså tillika ett läromässigt uttryck. Kyrkan som fanns inom persiska rikets gränser kom senare att kallas *Österns kyrka*.

Ett nytt kyrkomöte samlades i Chalcedon tjuo år senare. Avsikten var att skapa frid mellan den alexandriska och den antiokenska positionen. Mötet blev dock snarare en symbol

för en ny splittring: En del av kyrkan var lojal mot kejsaren i Konstantinopel och accepterade så småningom Chalcedons lära, att Kristus har en mänsklig och en gudomlig natur. Rom och Konstantinopel blev de två mäktiga centra inom den framväxande chalcedontrogna kyrkan. De delar av kyrkorna som inte accepterade Chalcedon skildes från de som accepterade konciliet. Det går inte att dela upp Kristus på det viset, hävdade de; det är inte ett traditionellt sätt att tala om Kristus. Den koptisk-ortodoxa och den syrisk-ortodoxa kyrkan blev nu kyrkor separerade från den romerska rikskyrkan. Båda de stora biskopssätena i Alexandria och Antiochia klövs i två, med en chalcedontrogen och en icke-chalcedonensisk gren. Flertalet syriska och egyptiska kristna bröt gemenskapen med Konstantinopel och Rom. Inte heller kyrkorna i Armenien och i Etiopien godtog Chalcedons beslut. Kyrkorna som inte accepterar Chalcedon brukar idag kallas *orientaliska* eller *ortodoxa kyrkor av orientalisk tradition*.

Medan splittringen försiggick inom den kristna världen, uppstod en ny religion i Mellanöstern. Islam ritade om den religiösa kartan för gott. Många av de kristna som tillhörde Österns kyrka eller någon orientalisk-ortodox kyrka blev sedan religiösa minoriteter i muslimska imperier. Kontakten och dialogen kyrkorna emellan försvårades avsevärt. Konflikter som kanske kunde ha lösts cementerades.

Grekiskt öst och latinskt väst

Det latinskspråkiga Rom och det grekiskspråkiga Konstantinopel förblev formellt sett förenade fram till 1000-talet, även om de inte alltid förstod varandra. Redan tidigare började dock de två maktpolerna dras åt olika håll. I Konstantinopel brottades man med frågor om bildernas roll i religionen; skulle kyrkan fortsätta att måla heliga bilder även om det fanns texter som tycktes förbjuda det (till exempel 2 Mos 20:4)? Det som har kallats *ikonoklasmen* var en 700-talsstrid om huruvida det var rätt för de kristna att tillverka bilder (*ikoner*) av Kristus och de heliga. Kejsarhuset och andra bildmotståndare försökte periodvis förstöra bilderna, men slutligen vann den bildvänliga sidan. Sedan dess har de heliga bilderna spelat en särskilt viktig roll inom de ortodoxa kyrkorna av bysantinsk tradition.

Västerlandet intresserade sig inte avsevärt för bildfrågan. I väst hade kristna däremot börjat använda en beskrivning av den helige Ande i trosbekännelsen som öst inte kunde godta. Sedan

de första ekumeniska koncilierna på 300-talet hade kyrkorna sagt att Anden ”utgår från Fadern”. Från 600-talet sa man i väst allt oftare att Anden ”utgår från Fadern och Sonen (*filioque*)”. Västerlänningarna bröt med en hävdvunnen gemensam kristen tradition, ansåg många i öst, när de ändrade på själva symbolen för kristen enhet, den gemensamma trosbekännelsen.

Under 700-talet växte ett starkt kristet kungarike fram i Västeuropa (Karolingiska riket) medan det bysantinska Romarriket runt Konstantinopel försvagades dramatiskt. Gamla rituella olikheter genererade nya konflikter: Var det verkligen möjligt att fira en fullgod nattvard med osyrat bröd? frågade man från Konstantinopel, där syrat (jäst) bröd alltid hade använts i nattvardsfirandet. Den ena sidan kom att betona påven av Roms viktiga ställning i lärofrågor; den andra betonade de ekumeniska koncilierna, vilka alla hade ägt rum i öst. Ingen påve eller patriark fick sätta sig själv över konciliernas beslut, ansåg bysantinerna. Konflikterna kulminerade 1054 då den påvlige legaten kardinal Humbert bannlyste (*exkommunicerade*) Konstantinopels patriark Michael Kerularios. Händelsen har kommit att stå som en symbol för den så kallade *stora schismen* mellan grekisk öst och latinsk väst inom kristendomen. Latinska kristnas härjningar i öst – särskilt under det fjärde korståget (1204) – kom att fördjupa splittringen, och det skulle visa sig att Konstantinopel och Rom inte längre kunde hitta någon gemensam väg framåt. Från ett östligare håll kan splittringen uppfattas som en intern konflikt mellan europeiska kristna; den angick inte Österns kyrka eller de orientalisk-ortodoxa.

Kyrkan inom Romerska riket hade letts av en *pentarki*, det vill säga de fem biskoparna i de fem viktigaste städerna (Rom, Konstantinopel, Alexandria, Antiochia och Jerusalem). Från och med stora schismen splittras pentarkin, och man kan tala om å ena sidan en romersk-katolsk kyrka i väst knuten till Rom och å andra sidan en grekisk-ortodox kyrka i öst med de övriga fyra chalcedontrogna patriarkerna som de viktigaste kyrkoledarna. Georgisk-ortodoxa och bulgarisk-ortodoxa kyrkan leddes också av en patriark vid denna tid. Bland ortodoxa patriarker av bysantinsk tradition råder i princip jämlikhet. Ingen av dem är underordnad någon annan, men den ”Ekumeniska patriarken” i Konstantinopel räknades – och räknas fortfarande – som främst bland likar.

Ortodox mission

Österns kyrka hade tidigt vänt blicken österut. Deras missionärer spred evangeliet från Persien längs Sidenvägen till Indien, Mongoliet och Kina. Men de övriga östkyrkorna utbredde sig i allmänhet inte särskilt långt utanför det politiska territoriet som de tillhörde. Många orientaliska kyrkor hade nog med att hålla näsan över vattenytan.

Den grekisk-ortodoxa kyrkan i Konstantinopel började emellertid missionera under de turbulenta schismären. De två bröderna S:t Kyrillos och Methodios, ”slavernas apostlar”, drog på 800-talet nordöver bland slaver i Mähren. Missionärerna och deras lärjungar i Bulgarien etablerade ett slaviskt skriftspråk, som har utvecklats till det moderna *kyrilliska* (efter Kyrillos) som används i Bulgarien, Ryssland och andra öst- och sydslaviska områden. Deras språkliga arv och incitamentet till att fira gudstjänst på folkspråket har betytt oerhört mycket för den slaviska kristendomen i stort.

Vid början av det nya milleniet hade grekisk-ortodox kristendom slagit rot i det område vi idag kallar Östeuropa. Det ryska Kievriket mottog enligt traditionen dopet år 988. Kristnandet innebar givetvis politiska allianser med Konstantinopel, och missionens nya kyrkoprovins lades antingen under kejsarstadens patriark (ryska kyrkan) eller fick sin egen patriark som dock *de facto* inte var helt oavhängig av Konstantinopel (bulgariska kyrkan och sedan serbiska kyrkan).

Konstantinopels fall och Moskvas uppgång

År 1453 intar sultan Mehmet II Konstantinopel, och kristendomens ”huvudstad” faller i de muslimska osmanernas händer. Idén om den stora och oöverbärliga romerska kristendomen var definitivt död och begravd. Osmanerna tog över inte enbart ortodoxa områden i Mellanöstern, utan även de ortodoxa territorierna på Balkan. Inom Osmanska riket fortsatte den ekumeniska patriarken i Konstantinopel som kyrklig ledare, men han kom nu också att fungera som en sekulär ledare för stora delar av det kristna folket.

Från 1300-talet och framåt försköts centrum i den östslaviska världen från Kiev till Moskva. Den ryska kyrkans överste biskop, metropoliten av Moskva, förklarade sig år 1448 oavhängig av patriarken i det försvagade Konstantinopel. Moskva var huvudstaden i ett ortodoxt kristet imperium som muslimerna inte kunde hota. Som följd av den komplicerade situationen för

andra ortodoxa kristna växte den ryska självmedvetenheten och känslan av historiskt ansvar under 1500-talet. 1589 lyckades ryssarna få Konstantinopel att acceptera Moskva som det femte stora patriarkatet efter de gamla romerska städernas patriarkat.

Östkyrkor idag

Med framväxande nationalism under 1800-talet och Osmanska rikets fall efter första världskriget har den ortodoxa kartan ritats om. Östeuropeiska länder har på sina olika håll framfört krav om fullt kyrkligt självstyre (*autokefali*) för sina nationella kyrkor, och det en gång så mäktiga patriarkatet i Konstantinopel leder idag en relativt begränsad skara kristna. Förutom de fyra romerska patriarkaten finns nu självstyrande ortodoxa kyrkor i Ryssland (innefattar stora delar av forna Sovjetunionen), Georgien, Bulgarien, Serbien (innefattar stora delar av forna Jugoslavien), Rumänien, Cypern, Grekland, Albanien, Polen, Tjeckien och Slovakien. Självständiga (*autonoma*) kyrkor som är underlagda en större självstyrande kyrka finns bland annat i Finland, Estland, Nordamerika, Sinai, Vitryssland, Lettland, Moldavien och Japan. Självständighetsprocesser pågår fortfarande, och den makedonska kyrkan är ett exempel på en ortodox kyrka som kräver självständighet, men inte har godkänts som självständig av andra ortodoxa kyrkor. Det går med andra ord inte att tala om en ortodox kyrka i organisatorisk mening, men de ortodoxa kyrkorna ser sig som en andlig gemenskap i den meningen att man delar tro och sakrament.

Den orientalisk-ortodoxa familjen utgör på samma sätt en förening av lokala kyrkor som ömsesidigt erkänner varandra. Idag består denna kommunion av den armeniska kyrkan, den koptiska (egyptiska) kyrkan, den etiopiska och den eritreanska kyrkan, den syrisk-ortodoxa kyrkan, den indiska malankarakerkan och den indiska syrisk-ortodoxa kyrkan. Armeniska kyrkans *katholikos* (främsta biskop) residerar i ett kloster i Etjmiadzin väster om Jerevan, men i kyrkan ingår även ett katolikossäte i Libanon och självständiga armeniska patriarksäten i Konstantinopel och Jerusalem. Både armeniska och syriska kyrkan har traditionellt haft anhängare och biskopsdömen utspridda i Mellanösterns alla länder. Kyrkorna led fruktansvärda förluster under folkmordet på kristna i Osmanska riket under första världskriget, och de har lidit enormt under konflikterna i Syrien och Irak på 2000-talet. För östkyrkorna med rötter i Mellanöstern gäller att globalisering och konflikter radikalt

har skakat om deras demografi, och de finns representerade i oerhört många länder världen över. Idag finns troligen många fler syrisk-ortodoxa i Europa och USA än i Mellanöstern, och ett stort antal biskopssäten finns utspridda i Amerika och Västeuropa.

Österns kyrka, med sitt kärnområde i Irak, representerar ett av den kyrkliga världens mest tragiska öden. Kyrkan – som en gång sträckte sig från Persien till Kina – har idag decimerats till en liten grupp på ungefär en halv miljon anhängare globalt. En modern schism har även delat den lilla kyrkan i två, så numera finns Österns assyriska kyrka och Österns gamla kyrka. 2015 pågår dock samtal för att föra de två fraktionerna samman igen.

Några östkyrkor har under de senaste tusen åren valt att förena sig med Rom, antingen som följd av romersk-katolsk mission eller av politiska skäl. De håller sig till sin gamla östkyrkliga rit, men erkänner påven som kyrkans överhuvud och har därför sakramental gemenskap med romersk-katolska kyrkan. Exempelvis unierades den syriska Maronitkyrkan med påven redan under korstågstiden, medan kaldéerna är en gren av Österns kyrka som gick i union med Rom under 1500-talet. Brest-Litovsk-unionen mot slutet av samma århundrade innebar att ortodoxa i Polsk-litauiska samväldet blev katoliker.

Genom ekumeniska samtal i nyare tid har de icke-chalcedonensiska (orientalisk-ortodoxa) kyrkorna och de ortodoxa kyrkorna av bysantinsk tradition närmast sig varandra avsevärt och till en viss grad erkänt att de har en gemensam tro. Några kyrkor och församlingar har omsatt dessa erkännanden i praktisk tillämpning, och man kan idag se personer från båda kyrkofamiljerna i vissa församlingar – inte minst i Sverige.

Österns assyriska kyrka och kyrkorna som är unierade med Rom har dock inte inkluderats i gemenskapen.

Österländsk eller ortodox? De fyra kyrkofamiljerna

Att få ordning på östkyrklig terminologi är krångligt – inte bara för den som försöker att bilda sig en uppfattning om dessa samfund, utan även för forskare och för kyrkorna själva. Alla kyrkorna kommer på något sätt från *österlandet* – åtminstone om vi ser det från ett svenskt perspektiv. De uppfattar sig som *katolska* (allmänneliga) kyrkor som bevarar trons hela fullhet, utan att de därmed nödvändigtvis tillhör den katolska kyrkan och är katoliker. De uppfattar sig också som *apostoliska* i den meningen att de representerar en obruten tradition tillbaka till apostlarna. Likväl behövs ord för att beskriva de olika familjerna som just olika. Under historiens gång har kristna tyvärr ofta beskrivit andra kristna med nedlåtande begrepp: ”nestorianer”, ”monofysiter”, ”papister” och så vidare. Moderna ekumeniska ansträngningar har åskådliggjort hur problematiska sådana karikatyrer kan vara, och de flesta har nu tagit i bruk mindre polemiska namn. Ibland är de nya namnen också problematiska och inkonsekventa, men man skall i alla fall komma ihåg att alla dessa östliga kyrkor själva ser sig som katolska (allmänneliga) och apostoliska.

Idag finns fyra familjer av östkyrkor:

Österns (assyriska) kyrka är egentligen endast *en* syriskspråkig kyrka. Den springer historiskt ur Persiska rikets kyrka. Den accepterar inte Efesoskonciliet eller de senare koncilierna i Romarriket.

De ortodoxa kyrkorna av orientalisk tradition utgör en ganska heterogen grupp med olika liturgiska traditioner; kyrkorna ser sig dock själva som en andlig och sakramental gemenskap. Den springer historiskt ur kyrkor utanför Romarriket eller i dess periferi. De accepterar Efesoskonciliets beskrivning av Kristi enhet, men accepterar inte Chalcedonkonciliets tvånaturslära.

De ortodoxa kyrkorna av bysantinsk tradition kallas ibland ”grekisk-ortodoxa”; eftersom de vidareför arvet från det grekiskspråkiga Romarrikets (Bysantinska rikets) kyrka och dess mission i Östeuropa, kallas de även ”rom-ortodoxa”. Dessa olika kyrkors rituella liv är förhållandevis homogent. Kyrkorna erkänner Chalcedonkonciliets tvånaturslära.

Katolska östkyrkor är kyrkor från en av de tre ovan nämnda familjerna som har behållit samma rituella praktiker som dem, men som vid någon tidpunkt har valt att ha gemenskap med påven i Rom och ingå i den katolska kyrkofamiljen. Även dessa kyrkor erkänner Chalcedonkonciliets tvånaturslära.

Utöver dessa fyra grupper förekommer protestantiska östkyrkor i några länder som traditionellt har varit östkyrkliga, alltså reformerade varianter av en östlig kristendom. Denna bok handlar dock inte om dem.

Man skall lägga märke till att medan det svenska begreppet "österländsk" tidigare användes som ett gemensamt namn på de två första familjerna, skiljer man nu mer medvetet mellan de två och använder alltså benämningen "orientalisk-ortodox" om den senare av de två, i enlighet med Kyrkornas Världsråds praxis.³ Detta hänger samman med de teologiska närmandena mellan de orientalisk-ortodoxa och de ortodoxa av bysantinsk tradition. Man önskar att uttrycka det ömsesidiga erkännandet av dessa två ortodoxa traditioner genom att omtala båda som ortodoxa. Ordet "österländsk" – som tidigare användes som ett gemensamt begrepp för de kristna traditionerna som har befunnit sig längst ifrån den "vanliga" västliga kristendomen – har numera blivit en nästan förlegad term. I föreliggande publikation används det endast helt allmänt tillsammans med "ortodox" för att beteckna icke-katolska östkyrkor. Anledningen till att det dock har tagits med, är att det fortfarande används flitigt i ekumeniska sammanhang i Sverige.

De enskilda familjerna kan beskrivas som en andlig och i princip universell gemenskap; klosterfolk och andra som fokuserar på andlighet ser det gärna så. Teologer föredrar således att tala om *den ortodoxa kyrkan* eller *den katolska kyrkan* i singular eftersom lokalkyrkorna utgör *en* andlig och sakramental gemenskap. Serbisk-ortodoxa och rumänsk-ortodoxa kyrkan blir då samma sak: två kulturella uttryck för en helig apostolisk ortodox kyrka. Om man hellre väljer att understryka kyrkans yttre former, kan en kyrkofamilj uppfattas som en federation av självständiga lokalkyrkor, och på så sätt betonas lokalkyrkornas specifika karaktär. Diasporasituationen kan leda till det senare: det egna språket blir särskilt viktigt, de egna traditionerna och sederna. Även om det kan tyckas nedvärdera den andliga gemenskapen, kommer vi i det följande att fokusera ganska mycket på det för de särskilda lokalkyrkorna utmärkande; man får dock inte glömma att de enskilda kyrkofamiljerna är

³ På engelska säger man "Oriental Orthodox" om den orientaliska familjen och "Eastern Orthodox" om den bysantinska familjen. "Östligt ortodox" är dock ingen benämning som har slagit igenom i svenskan. Österns kyrka kallas "The Assyrian Church".

De ortodoxa och österländska

ORTODOXA KYRKOR AV BYSANTISK TRADITION

DE SJÄLVSTYRDA (AUTOKEFALA) KYRKORNA:

De fyra gamla patriarkaten

Ekumeniska
patriarkatet
5 m

Antiochias
patriarkat
1,2 m

Jerusalems
patriarkat
100 000

Alexandrias
patriarkat
860 000

RYSKA ORTODOXA KYRKAN
146 MILJONER

RUMÄNSKA
ORTODOXA
kyrkan:
19,5 M

GREKLANDS ORTODOXA kyrka: 9 M

SERBISK-ORTODOXA kyrkan: 8,8 M

BULGARISK-ORTODOXA kyrkan: 11 M

Georgiska
ortodoxa
kyrkan:
3,2 M

Cypern 654 000

Polen: 600 000

Albanien 400 000

SJÄLVSTÄNDIGA

Finska ortodoxa kyrkan

Tjeckien / Slovaekiens kyrka

Japanska
kyrkan

Kina
Sinai

INTE ERKÄNDA SOM SJÄLVSTÄNDIGA

Ukrainska
ortodoxa
kyrkan: 4 M

Makedonska
ortodoxa
kyrkan:
1,2 M

kyrkorna – en global översikt

ORTODOXA KYRKOR AV ORIENTALISK TRADITION

ETIOPISKA ORTODOXA KYRKAN 35 MILJONER

ARMENISKA
APOSTOLISKA
KYRKAN
6,5 M

KOPTISKA ORTODOXA
KYRKAN
8 MILJONER

ERITREANSKA
ORTODOXA
KYRKAN
2,5 M

SYRISK-
ORTODOXA
KYRKAN
1,2 M

INDISKA
MALANKARA
KYRKAN
2 M

ÖSTERNES KYRKA

ÖSTERNES ASSYRISKA / ÖSTERNES GAMLA KYRKA: 500 000

KATOLSKA KYRKOR AV BYSANTISK OCH ORIENTALISK TRADITION: 17 MILJONER

Armenisk-katolska kyrkan, kaldeisk-katolska kyrkan, koptisk-katolska kyrkan, maronitiska kyrkan, melkitiska grekiska-katolska kyrkan, syrisk-malankariska katolska kyrkan, syrisk-katolska kyrkan, syrisk-malabariska katolska kyrkan, etiopiska/eritreansk katolska kyrkan, ukrainska grekisk-katolska kyrkan

Källa statistik ortodoxa kyrkor : World Christian Database

Källa statistik katolska kyrkor : Ronald Robersons, *The Eastern Christian Churches – A Brief Survey* (7th edition)

grundade i en helt fundamental läromässig och sakramental gemenskap som till exempel gör att en serb och en rumän direkt uppfattar sig som gemensamma deltagare i en enda världsvid ortodox kyrka.

Trosliv och praktik

Eftersom de ortodoxa kyrkorna fungerar som folkkyrkor, omsluts praktiserande östkyrkliga människors liv av kyrkliga ritualer.

Hela dygnet är enligt östkyrklig praxis liturgiskt; för varje timme, för varje stund, finns tideböner där kyrkan sjunger sina psalmer och ber sina böner inför Gud. I några kloster ber munkar eller nunnor ständigt och hela tiden. I vanliga församlingskyrkor sjungs kanske endast *vesper* (aftonsång) under helgen och en längre gudstjänst, *vigilia*, kvällen eller natten före stora högtidsdagar. I vissa traditioner förrättas *orthros* (morgonsång) innan söndagens *liturgi* (nattvardsgudstjänst). Eftersom klosterbesök spelar en viktig roll i folks fromhetsliv, är det dock inte enbart nunnorna och munkarna som kan uppleva liturgisk bön vid dygnets alla tider.

Alla praktiserande kristna av någon östkyrklig tradition ber i sina hem. Många har en ikonhörna där de förrättar sina dagliga böner. Ikonerna är inte enbart bilder av de heliga, utan själva bildplattan, dess materialitet, utgör en helig närvaro; de skapar en förbindelse mellan heliga personer och de troende här och nu.⁴

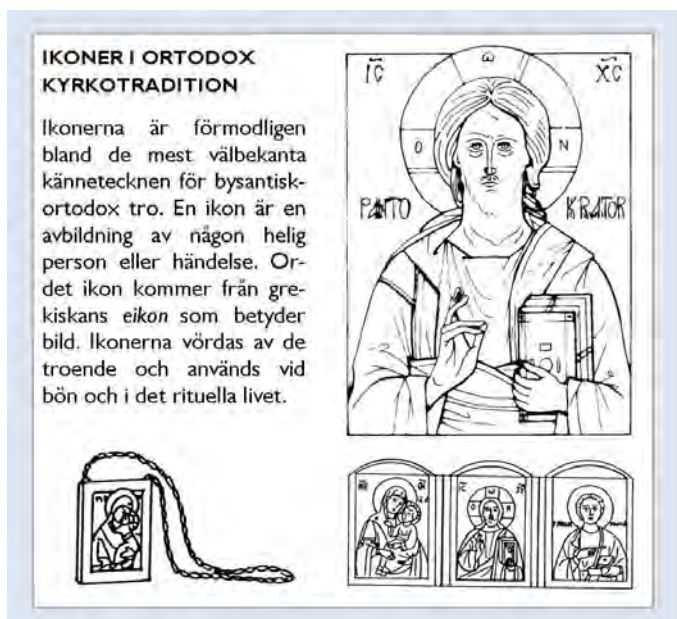
Följande korta framställning av östkyrkligt trosliv ger en samlad bild av traditioner som har mycket gemensamt, men som ändå springer ur helt olika kulturer och historiska förutsättningar. Beskrivningen har en klar bysantinsk slagsida, som beror på att den bysantinska traditionen är den mest enhetliga, och dessutom den tradition som har den längsta historien i Sverige. För mer traditionsspecifika beskrivningar hänvisas till Del II och litteraturen i bibliografin.

⁴ Gudomen får dock inte avbildas (fastän det görs ibland); det skall endast målas ikoner av Kristus och Guds Moder, änglarna och alla de heliga. Österns kyrka använder inte ikoner.

Kyrkorum, prästerskap och lekfolk

Många av riterna utförs av en präst i ett kyrkorum. I kyrkorummet möts himmel och jord, enligt ortodox uppfattning, och genom det liturgiska firandet tar människor del i det heliga. I ortodoxa länders språk används också termen ”tempel” för att beskriva kyrkorummet.⁵ Lokalen fungerar med andra ord inte bara som församlingssal utan utgör Guds hus där det heliga offret förrättas. När de troende passerar kyrkans tröskel, träder de in i ett heligt rum. Innan de går in, bugar de och korsar sig. I vissa orientalisk-ortodoxa traditioner tar man även av sig skorna. Männenn måste ta av sig på huvudet. Några traditioner kräver att kvinnorna täcker sitt hår. Själva rummet är heligt, fyllt med heliga ikoner, heliga kors, heliga evangelieböcker och heliga *reliker* – materiella föremål som bär på helgonens helighet och den gudomliga närvaron. Rökelsedoften vittnar om Andens medverkan. Det säljs vaxljus som kyrkobesökarna tänder i förbön för levande och döda vid de heligas ikoner.

Även om de troende träder in i rummet med gudsfruktan, präglas gudstjänstlivet oftast av rörlighet eftersom många öst-

⁵ Till exempel grekiska *naos* och slaviska *bram*.

kyrkor inte har introducerat kyrkbänkar i rummet. Gudstjänsten pågår, men det uppfattas inte som vanvördigt om man inte är där prick när det börjar; i någon mening pågår ändå alltid en bön eller gudstjänst i kyrkan. Några kommer och några går, och det förväntas inte att församlingen skall stå (eller sitta) stilla på en plats hela tiden. Framför korset knäfaller kanske en svartklädd kvinna medan hon gråter tysta tårar för sin avlidne man; bredvid står en ung pappa och hans lilla dotter och tänder ljus och studerar figurerna på festdagsikonen med ett leende innan de kysser den. En läsare läser tideböner, och i ett hörn där framme biktar sig en ung dam med allvarsam min. Det heliga rummet har många olika funktioner för de troende.

I den östkyrkliga världen är det endast män som är präster. De bär för det mesta skägg och en enkel svart prästrock. Prästerskapet har tre vigningar: diakon, präst och biskop. Präster och diakoner får leva i ett äktenskap, som dock måste ingås innan diakonvigningen. Alternativet är att förbli ogift. Biskoparna är ogifta och rekryteras följaktligen ofta från klostren. Inför det liturgiska firandet klär prästen sig i liturgisk skrud. En präst krävs för att kunna fira nattvard; därutöver finns i vissa församlingar diakoner, som i östkyrkliga riter – och särskilt bland de orientalisk-ortodoxa – spelar en viktig liturgisk roll. En präst tilltalas som "fader N.N." Biskopen leder stiftet och vördas av församlingarna som deras andliga ledare, men biskopsliturgi firas relativt sällan på församlingsnivå. Kvinnor kan vigas till diakoner (diakonissor), även om det inte är så vanligt.

Kören eller kantorn bidrar till det rituella livet på ett mycket väsentligt sätt; de sjunger alla hymnerna eller leder församlingen i sång.

Den bysantinska traditionen tenderar mot att föredra centralkyrkor eller byggnader som betonar rummets cirkularitet. I mitten av rummet står ett bord eller en pulpet; här ställs gärna en ikon av dagens helgon eller högtid. Bordet kan fungera som utgångspunkt för flera kyrkliga handlingar, såsom vigsel. I väst finns en förhall (*narthex*). Det allra heligaste altaret i öst är omgärdat av en ikonvägg, eller (i vissa orientaliska kyrkor) av ett förhänge som döljer altaret under delar av gudstjänsten. Altarrummet symboliserar Guds rike – som är mitt ibland människorna men på samma gång aldrig fullkomligt intagit; Guds rike är närvarande, men samtidigt är människan på väg mot det. Folket går inte in till altaret; det gör endast prästerskapet och altartjänarna. Men under liturgin öppnas dörrarna i ikonväggen, och Gud träder in bland människorna.

På ikonerna skådas Kristus och Guds Moder, evangelisterna, ärkeänglarna, det helgon som den specifika kyrkan är vigd åt och andra heliga. Kyrkbänkar finns endast i vissa ortodoxa kyrkor eftersom de troende i många traditioner förväntas stå under gudstjänsterna. Predikstol och orgel är mycket ovanligt.

Dop och myronsmörjelse

Östkyrkor praktiserar *barndop*, som kan ske i samband med en nattvardsgudstjänst eller som en separat rit. Domet skall utföras med full trefaldig nedsänkning; hela dopkandidatens kropp förs under vatten tre gånger i Faderns, Sonens och den helige Andens namn. Därför behövs en stor dopfunt. Kandidaten följer med Kristus genom döden till liv och föds på nytt in i kyrkan. Efter domet får det nakna barnet (eller den vuxna) ofta en vit klädnad på sig och ett brinnande ljus som någon av faddrarna får hålla. Fadderskapet tas på största allvar; dopkandidaten har gärna två – en gudmor och en gudfar – som båda vanligtvis är ortodoxa kristna.

Själva domet följs direkt av myron- (eller myrra-)smörjelsen: Den nydöpta smörjs med en välsignad väldoftande olja på kroppen. Detta är ”inseglet på den helige Andes gåva”, uttalar prästen, och den pånyttfödda stiger in Andens gemenskap. Hela dop- och smörjelseshandlingen utgör en lång ritual med böner och läsningar. Till sist går faddrarna och den nydöpta i

procession tre varv runt dopfunten tillsammans med prästen. Dopet är en stor begivenhet för hela familjen och ett naturligt tillfälle för en stor fest.

Smörjelsesritualen motsvarar den romersk-katolska konfirmationen. Efter dopet och myronsmörjelsen blir den döpte en fullvärdig medlem av kyrkan och får delta i nattvarden; därför ses alltid små barn som bärs fram till kalken i ortodoxa kyrkor. Kristna som är döpta i traditionella protestantiska kyrkosamfund och önskar att gå över till den ortodoxa tron, mottas vanligtvis inte med ett nytt dop, utan endast med myronsmörjelse.

Bikt, liturgi och nattvard

Kyrkorummets viktigaste funktion är som ram för nattvardsfirandet. I ortodoxa länders språk är det vanligt att använda uttrycket "den gudomliga liturgin" eller bara "liturgin" när man syftar på det som i väst kallas "mässa", nattvardsfirandets (*eukaristins*) gudstjänst. Denna gudstjänst är relativt lång, ungefär en och en halv timme.

Liturgin kan beskrivas som ett drama och en offerhandling där kyrkan får del av Kristi offer och förenas med honom. *Eukaristins* mysterium utgör på så sätt hjärtat av ortodoxt liv. Det firas brukligt på söndagar, uppståndelsedagen, och på andra större högtider. Den som vill delta förbereder sig genom fasta och bön dessförinnan. Inga av östkyrkorna praktiserar normalt "öppet nattvardsbord", eftersom nattvardsgemenskapen uppfattas som själva uttrycket för kyrklig gemenskap – att vara ortodox betyder att gå till ortodox nattvard.

Även innan liturgin börjar händer viktiga saker: De troende som behöver det biktar sig inför prästen. Inom vissa traditioner biktar man sig varje gång man skall gå till nattvard. Ortodoxa kyrkor har ingen biktstol; prästen och den som vill bikta sig samlas framför ett kors och en evangeliebok inne i kyrkorummet. Inför Guds åsyn bekänner den biktande sina synder. Biktfadern lyssnar, ger andliga råd och ger slutligen avlösningen.

Den första delen av gudstjänsten är en förberedelsegudstjänst som förrättas av prästerskapet: vin och bröd bärs fram på sidoaltaret. Östkyrkor (förutom armeniska kyrkan) använder syrat (jäst) bröd. Vinet är alkoholhaltigt.

Med gudstjänstens andra del börjar den liturgi som lekfolket deltar aktivt i. Den kallas ibland ordets liturgi eftersom den innebär förkunnelse av ordet genom skriftläsning. Hymner och böner sjungs som en växelssång mellan kör/kantor/församling

på ena sidan och präst/diakon på den andra sidan. I etiopisk och eritreansk tradition används rytminstrument, annars anser i stort sett östkyrkorna att det är människoröster som ensamma skall prisa Gud.

Andra delen av gudstjänsten myn-

nar ut i ”det lilla intåget”, där prästerskapet går i procession med evangelieboken från altarrummet och in bland folket. Därefter läser en läsare (lektor) från epistlarna eller Apostlagärningarna och diakonen läser från evangeliet.

”Det stora intåget” markerar att liturgins tredje del är igång. Prästerskapet bär de heliga gåvorna från sidoaltaret till huvudaltaret. Väl framme vid altaret ber prästen om att den helige Ande må förvandla gåvorna till Kristi kropp och blod. Brödet – Kristi kropp – blandas i vinet – Kristi blod, och församlingen mottar nattvarden från en sked. I denna heliga offerhandling får de troende på mystiskt vis ta del av Kristi kropp och blod. Hela liturgin pekar mot fullbordandet av detta fysiska möte mellan Jesus Kristus och hans kyrka.

Efter liturgin kommer alla församlade fram och kysser välsignelsekorset som prästen håller och får välsignat bröd (*antidoron*). Det senare är alltså inte nattvardsbröd, utan bitar av samma leven som nattvardsbitarna skars ur. Vissa delar av brödet har invigts till nattvard, andra har välsignats och delas ut till alla efter gudstjänsten.

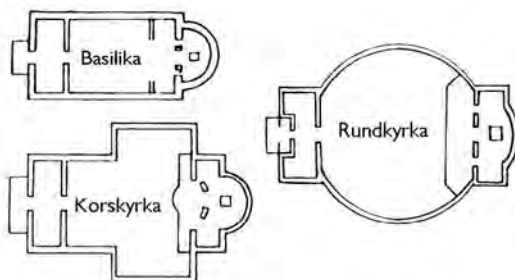
RÖKELSE

I ortodox tradition är rökelsen både ett offer till Gud och en form av bön. I rökelsekaret läggs kåda som smälter på glödande kol. Kolet avger rök och doft.

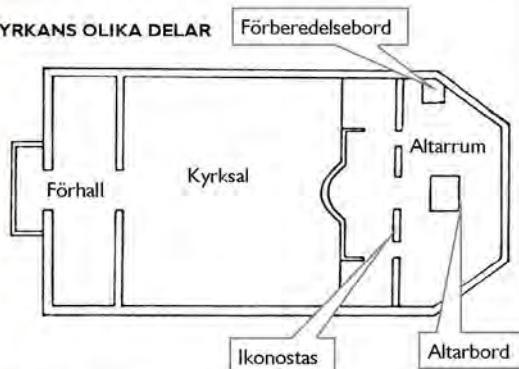

KYRKBYGGNADEN

Kyrkobyggnader inom den ortodoxa och österländska traditionen kan ha olika utformning:

KYRKANS OLIKA DELAR

IKONOSTASEN

1. Nattdagens instiftande
- 2-3. De kungliga dörrarna på vilka Jungfru Marias bebådelse och evangelisterna avbildas
4. Kristi ikon.
5. Gudaföderskans ikon

6. Sidodörrarna på vilka ärkeänglarna Gabriel och Mikael avbildas
7. Tempelikonen
8. Andra person eller händelseikoner.

Konfirmation

Ortodoxa kyrkan konfirmerar inte ungdomar eftersom ny-döpta konfirmeras direkt genom *myronsmörjelsen*. På vissa håll i Norden har man dock försökt att genomföra en ”ortodox konfirmationstid” i och med att konfirmationen står så starkt i den lutherska traditionen och andra ungdomar konfirmeras. I sådana fall har den ortodoxa ”konfirmationen” ingen sakramental betydelse, utan innebär endast en undervisningsperiod och en förbönshandling i kyrkan.

Vigsel

Det finns två samlivsformer som sanktioneras rituellt i östkyrklig kristendom: Vissa väljer att bli munk/nunna och leva i en klostergemenskap (se nedan). Den långt vanligare formen för samliv är äktenskap och familjeliv.

Själva ceremonin består av två delar som kan förrättas separat: Under trolovningsceremonin utväxlas och välsignas ringarna. Under vigseln går brud och brudgum gemensamt in till bordet mitt i kyrkorummet. Här kröns de med kronor eller kransar och delar en gemensam kalk med vin. Prästen ber om att äktenskapet skall välsignas med många barn. Avslutningsvis följer den så kallade Jesajadansen: paret och deras tärna och marskalk går i procession tre varv runt centrum av kyrkan tillsammans med prästen. Att vara tärna och marskalk är en stor heder.

Den bysantinska traditionen tillåter skilsmässa; det strider mot idealet, men accepteras eftersom människor i sin svaghet inte alltid är idealiska. Man kan gifta om sig upp till två gånger, men den andra eller tredje vigselceremonin är präglad av bot. Andra östkyrkor tillåter skilsmässa endast i exceptionella fall, till exempel vid otrohet.

Kloster och klosterliv

Klostren spelar en oerhört viktig roll inom den ortodoxa världen, inte bara för klosterfolket själva, utan för ortodoxa kristna i allmänhet, som gärna besöker klostren, åker dit som pilgrimer eller stannar där och arbetar och deltar i gudstjänstlivet. Klosterfolket anses vara viktiga förebudare för alla troende, men också vårdare av kristen vishet och kyrkans andliga arv. De tilltalas oftast som ”fader N.N.” eller ”moder N.N.” Munkar och nunnor går i svarta dräkter, men dräkternas utformning

varierar från kyrka till kyrka. Novisens inträdande i klostret markeras med *tonsurering*, en rituell hårklippning som symboliserar ingången i ett nytt liv.⁶ Det nya livet innebär lydnad till sin andliga moder eller fader, stabilitet, fattigdom och kyskhet. Askesen syftar till att utmana ens egen egoism, och den nya munken eller nunnan får även ett nytt namn för att understryka övergången till det änglalika livet.

Det finns inga monastiska ordnar eller en allmänt antagen regel, utan en rad olika typer av kloster kan påträffas i den östkyrkliga världen. Livet i klostret är alltid ett liv i fasta och bön. Vissa kloster är öppna, sysslar kanske med undervisning eller välgörenhet och tar villigt emot gäster (till exempel Nya Valamo kloster i Finland) medan andra, som gärna ligger bortom allfarvägarna, är strängt kontemplativa.

Även om det inte finns någon principiell skillnad på manligt och kvinnligt klosterfolk, är de monastiska kommuniteterna vanligtvis könssegregerade. Ibland kan de även förbjuda gäster av det motsatta könet, så att ett munkkloster (till exempel Athos) inte tillåter kvinnliga besökare eller ett nunnekloster (till exempel det gammalkalendaristiska Heliga Philothei nunnekloster i Grillby) inte tillåter manliga.

Välsignelser

Under livets gång vill ortodoxa normalt fråga om prästens hjälp vid många olika tillfällen. Den som har köpt en ny ikon, ber en präst välsigna den. Den som har flyttat till ett nytt hem, kan fråga prästen om att komma och välsigna huset. Boskap, transportmedel och marker välsignas. I samband med trettondedag jul (Kristi dop) förrättas liturgiska vigningar av vatten, och prästen brukar besöka sina församlingsbor och välsigna deras hus med bön och vigvatten.

De sjukas smörjelse

Smörjelsen är helandets *mysterium*. Om någon är sjuk, står det i Jakobsbrevet, skall prästerna ”smörja honom med olja i Herrens namn och be böner över honom” (Jak 5:14). När ortodoxa blir sjuka, kontaktar deras närmaste gärna en präst. Det är möjligt att begära smörjelse även om sjukdomen inte är livshotande. Prästen ställer fram vin, vete och olja som tecken på livskraft bredvid korset och evangelieboken. De närvarande håller ljus.

⁶ Denna rituella klippning används även vid dop och vid vigning till läsare.

Prästen förrättar en bön över oljan och smörjer den sjuka sju gånger.⁷ Han ber den helige Ande ge henne eller honom andlig och kroppslig hälsa. Smörjelsen förrättas även i församlingskyrkor på onsdagskvällen i stilla veckan.

Om en ortodox ligger för döden, bör en präst påkallas så den sjuka kan få bikta sig och motta nattvard.

Begravning

Traditionellt tillkallar de anhöriga en präst innan eller direkt efter ett dödsfall. Prästen leder i sådana fall bönen för den avlidnas själ och dennas fridfulla åtskiljande från kroppen. Under likvakan, som gärna kan försiggå i hemmet, läser de anhöriga från Psaltaren. Ortodoxa önskar begrava sina döda snabbt, helst inte mer än några dagar efter dödsfallet. Aftonen före begravningen kan prästen förrätta en åminnelsegudstjänst i kyrkan eller i den avlidnes hem.

När personen skall begravas, fraktas kistan till kyrkan. Där ligger den döde i öppen kista mitt i kyrkan med en ikon eller ett kors på bröstet. Blommor placeras i eller bredvid kistan, och församlingen håller ofta vaxljus i händerna. Någon har vanligtvis förberett minnesgröten *koliva* (av vetegryn och söt honung) som delas ut till de närvarande efter den förhållandevis långa gudstjänsten, som ett tecken på uppståndelsen (1 Kor 15:36–37) och Paradisets sötma.

Begravningsgudstjänsten liknar en morgongudstjänst. Före, under och efter begravningen sjungs hymnen *Trisagion*: ”Helige Gud, helige Starke, helige Odödlige, förbarma dig över oss.” Vidare sjungs hymnen ”Evigtt minne”. Dessa två ord kan man även höra ortodoxa yttra när de får veta att någon gått bort. Efter begravningsgudstjänsten får alla komma fram och säga farväl till den döda.

Kistan stängs och bärs ut. På kyrkogården förrättar prästen en ny kortare bön innan kistan sänks i jorden och han gjuter vin och olja över.

Traditionellt klär deltagarna sig i mörka eller svarta kläder.

Ortodoxa kyrkor har aldrig accepterat seden att kremera de döda; kroppen är ett tempel åt den helige Ande (1 Kor 6:19). Organdonation finns å andra sidan inget förbud mot.

⁷ Enligt handböckerna skall sju präster förrätta, men oftast är det en praktisk omöjlighet.

Åminnelsegudstjänst (själagudstjänst)

Ortodoxa ber gärna för sina döda. De sörjande bär många gånger sorgkläder och fastar (avstår från kött och förlustelser), men de har också andra förpliktelser. Tredje, nionde och särskilt fyrtionde dagen efter ett dödsfall förrättas åminnelsegudstjänster, bön för den döde, medan församlingen håller vaxljus i händerna. Ritualen är egentligen en något kortare form av begravningsgudstjänsten och påminner om denna. Ritualen äger rum i kyrkan eller på kyrkogården, och de anhöriga har vanligtvis återigen förberett koliva. På årsdagen för någons bortgång kan också en sådan bön förrättas. Vissa distribuerar mat till de fattiga vid dessa tillfällen.

Det är inte ovanligt att ortodoxa förväntas eller önskar betala prästen eller församlingen för förrättningen av de ovan beskrivna ritualerna. Betalningen har inte med korrupktion att göra, utan är det sätt på vilket prästerna får sin lön i många länder. I Sverige utför en del präster sin tjänst utan att erhålla lön.

Högtider och kalender

Det liturgiska livet följer en dynamisk kalender av fastor och fester. I varje vecka är söndagen helgdag, uppståndelsens dag; varje onsdag och fredag är fastedagar då praktiserande ortodoxa äter vegankost och i största möjliga grad försöker avstå från underhållning och kroppslig njutning för att i stället hålla fokus på bönen och oegennyttan. Onsdagen är i vissa traditioner knuten till Guds Moder Maria medan fredagen är knuten till korsfästelsen. Lördagen är en dag att minnas de döda.

Samma mönster gäller också kyrkoåret: Under året infinnes sig en rad stora högtider relaterade till Kristi och Marias liv på jorden. Större än alla dessa högtider är påsk, firandet av uppståndelsen. Kristus instruerade sina lärjungar att vid vissa tillfällen krävdes "bön och fasta" (Mark 9:29); östkyrkor väster fortfarande stor vikt vid en sådan praktik. Fastor inleder vanligtvis högtidernas fester. Innan jul fastar ortodoxa i 40 dagar oavbrutet, och innan påsk 50 dagar; innan Marie insomnande (15 augusti) fastar de i två veckor. Också Petri och Pauli dag (29 juni) inleds av en fasteperiod som varierar i längd, beroende på när påsken infaller. Österns kyrka och många av de orientalska kyrkorna praktiserar också den tre dagar långa ninevefas-

tan. Varje årstid har alltså en större fasta, en tid för kontemplation och andlig koncentration, för avhållsamhet och ödmjukhet.

Ortodox förståelse av det liturgiska firandet innebär att kyrkan i liturgin inte bara ihågkommer något som hände för länge sedan, utan att detta som hände aktualiseras och blir närvarande genom det liturgiska firandet. Den historiska tidens åtskillnad mellan förr och nu upphör i den liturgiska tiden. Liturgin som firas med levande och döda, änglar och helgon, uppfattas överskrida tidens gränser. Därför kan man se människor i sorgkläder på långfredagen och människor i glädjerus på påskdagen. Det händer här och nu.

Det är svårt att inte lägga märke till hur omtvistad kalenderfrågan är i den ortodoxa världen; när är det egentligen de ortodoxa firar jul och påsk? Problemet beror på att medan vissa kyrkor fortfarande använder *gamla stilen* (juliansk kalender), har flera kyrkor under 1900-talet anammat *nya stilen* (gregoriansk eller reviderad juliansk kalender), som ligger tretton dagar före den gamla. Nya stilen är den som sedan 1753 används i Svenska kyrkan och i samhället i övrigt.⁸ Olika östkyrkor firar alltså högtider vid olika tider. I denna bok uppges datum enligt den svenska almanackan, men i listan nedan uppges först det gemensamma datumet, som är uppfört i kyrkornas egen kalender, och sedan inom parentes datumet som firandet enligt gamla stilen motsvarar i svenska almanackan. Den som sitter med en svensk kalender, måste alltså se på de i parentes angivna datumen för att notera när de eritreanska, etiopiska, georgiska, koptiska, makedonska, ryska och serbiska kyrkorna och Österns gamla kyrka firar sina högtider. Gammalkalendarister använder förstås också gamla stilen; det samma gör de polska och ukrainska kyrkorna, Jerusalempatriarkatet och vissa andra som inte är representerade i Sverige. Armeniska kyrkan använder nya stilen, men firar Kristi födelse på teofaniadagen (dagen som i Sverige kallas trettondagen), varför även andra Kristusfester förskjuts.

Det som ytterligare försvårar bilden är att ortodoxa kyrkor och Österns kyrka har ett annorlunda sätt att beräkna när påsken skall infalla – som inte överensstämmer med hur protestantiska och romersk-katolska kyrkor gör. I öst firar man

⁸ Införandet ledde till stora folkliga protester i Sverige och många andra länder. Nya stilen infördes av påve Gregorius XIII under 1500-talet, men eftersom romersk-katolska kyrkan stod bakom den, var både protestanter och ortodoxa skeptiska.

ofta påsk lite senare än Svenska kyrkan (se tabell nedan), men ibland sammanfaller datumen. (Finsk-ortodoxa kyrkan är ett undantag i sammanhanget; de firar påsk på samma datum som Svenska kyrkan.) Påskdatumet styr förstås också fastlagsdatumet, pingstdatumet och så vidare.

Under året firas en rad Kristushögtider och ungefär lika många Gudsmodershögtider. Varje dag finns dessutom flera helgon att fira, och det är självklart stora lokala variationer i vilka helgon som firas. Den heliga Anna (Ingegerd) av Novgorod firas till exempel i Sverige och Novgorod, men inte i Grekland. Dessa är några av de universellt viktigaste östkyrkliga högtiderna och fasteperioderna (traditionella svenska namn är anförda i parentes):

Guds Moders födelse (morsmässa) 8 sept (21 sept): Den fornkyrkliga skriften Jakobs protevangelium berättar att de heliga Joakim och Anna var barnlösa, men till slut välsignade Gud dem med en dotter, Maria. Med denna händelse inleds Guds frälsningsverk.

Korsupphöjelsen (korsmässa) 14 sept (27 sept): Dagen innebär ett firande både av själva frälsningen som korset är upphov till och av korset som relik – den heliga Helena återfann nämligen korsets trä på 300-talet. Detta är en stor festdag i många länder. Ett kors placeras i mitten av kyrkan och omges av blommor eller grenar av basilika som symboliserar liv. Även om det är en högtid, markeras den med fasta. Armenier fastar även fem dagar innan, och deras korsfest varar i flera dagar. Kopternas korsfest varar i tre dagar (28–30 sept). Också inom etiopiska traditionen är det en av de största högtiderna, som firas med brisor. Österns kyrka firar 13 sept.

Jungfru Marie tempelgång (Marie offring) 21 nov (4 dec): Som barn blev Gudaföderskan enligt kyrklig tradition (se Jakobs protevangelium) förd till templet i Jerusalem. Där fick hon föda från änglarna. Inom etiopisk och eritreansk tradition firas händelsen 12 dec.

Barbaradagen 4 dec (17 dec): Den fornkyrkliga stormartyren S:ta Barbara, som led under sin hedniska pappas tortyr, firas av ortodoxa världen över.

Nikolausdagen 6 dec (19 dec): Det generösa och barnvänliga biskopshelgonet S:t Nikolaus är populärt i den ortodoxa världen. Eftersom festen infaller under adventsfastan firas den med fiskrätter.

Kristi födelse (jul) 25 dec (7 jan): Efter en 40 dagars adventsfasta – julafton är sista fastedagen – firar kyrkorna att Maria

födde Guds Son till världen i en grotta utanför Betlehem (jfr. Luk 1 och Matt 1–2). Annandag jul är Guds Moders dag.

Teofania (trettondagen) 6 jan (19 jan): Dagen firas inte som de heliga tre kungarnas dag, utan som Kristi dopdag; evangelierna berättar om hur Johannes döpte Jesus i Jordan. På många platser är denna högtid en lika stor fest som juldagen. Eftersom den heliga Treenigheten uppenbarades i samband med Kristi dop, kallas dagen teofania, Guds uppenbarelse-dag. Den stora vattenvigningen förrättas utomhus vid floder, sjöar och hav. I många länder markeras dagen med ett bad; ofta kastar prästen ett kors i vattnet och unga människor dyker ner och hämtar upp det.

Herrens tempelgång (kyndelmässodagen) 2 feb (15 feb): 40 dagar efter födelsen bär Maria och Josef Jesus till templet i Jerusalem med ett offer (Luk 2:25–40). Han mottas där av den gamle Symeon och profetissan Hanna. Eftersom firandet både handlar om Jesu inträde i templet och hans Moders kyrktagning, kallas dagen ibland Marie kyrkogångs-dag.

Ninevefastan: tre veckor innan stora fastan observerar Österns kyrka och de flesta orientaliska ortodoxa kyrkor denna tre dagar långa fasta till åminnelse av det som berättas om i Jonas bok. Fastan är extraordinärt strikt, och vissa äter och dricker inget innan skymningen.

Stora fastan: 40 dagar innan palmsöndagen börjar fastan. I många länder inleds den med ett stort fastlags- eller karnevals-firande. Den sista veckan före fastan börjar en förfasta där de troende avstår från kött men inget annat; veckan kulminerar med förlåtelsens söndag där alla ber varandra om förlåtelse för de synder de har begått mot varandra. Själva fastan börjar inte med en askonsdag, som i latinsk rit, utan på rena måndagen. Under stora fastan föreskrivs en fullständigt vegansk meny, sexuell avhållsamhet och nykterhet; förlustelser från råds, och de troende uppmanas att intensifiera sitt gudstjänst- och böneliv.

Jungfru Marie bebådelse (Vårfrudagen) 25 mars (7 april): Nio månader innan jul firar kyrkorna att ängeln Gabriel besökte Jungfru Maria med budskapet att hon skulle föda Guds Son (Luk 1:26–56). Dagen hamnar i stora fastan och firas ofta med fiskrätter.

Palmsöndagen: Kristus red in i Jerusalem medan barnen hylade honom. I Mellanöstern är detta barnens festdag med kyrkliga parader. Där används palmblad; i norr används videkvistar som välsignas i kyrkan. Man firar också gärna med att äta fisk innan man börjar en ny vecka med fasta, stilla veckan.

Långfredagen: Efter *skärtorsdagens* fottvagning och liturgin till åminnelse av nattvardens instiftelse, markeras långfredagen med svarta kyrkor, svarta kläder och totalfasta (ingen mat och dryck). Denna dag dör Kristus för världen. Liturgiskt börjar markeringen med läsningar om Jesu lidande och avslutas med en högtidlig begravningsrit där kistan dekorerats med blommor och församlingen går i sorgetåg runt kyrkan.

Påsk: Uppståndelsefirandet på påsknatten är den viktigaste händelsen under det ortodoxa året, både folkligt och kyrkligt. Där man inom västlig kristendom sedan medeltiden har betonat Jesu lidande och syndernas förlåtelse, är påskan i östlig tradition en glädje- och segerhögtid. Alla sjunger hymnen "Kristus är uppstånden från de döda; med sin död han döden nederlagt, och dem som äro i gravarna liv har han bragt!" och de hälsar varandra glatt med frasen "Kristus är uppstånden!" Kristi uppståndelse pekar på alla människors uppståndelse och hela skapelsens nydaning. Under påsknatten går församlingen i glädjetåg runt kyrkan och ett hav av vaxljus lyser upp kyrkorna. Ägg – ofta röda – finns överallt under högtiden, och under påsknatten ställs ägg och annan påskmat fram i kyrkorna för att välsignas. Köttmat och vin njuts naturligtvis efter 40 dagar och en vecka med fasta. Många festar en hel vecka.

Georgsdagen 23 april (6 maj): Dagen, som firas till den helige drakdödarens ära, är också herdarnas dag och markerar våren. Draken är en symbol för ondskan. I vissa ortodoxa länder brinner brasor denna natt. Inom koptisk, etiopisk och eritreansk tradition firas helgonet 1 maj.

Kristi himmelfärdsdag: Fyrtio dagar efter påsk högtidlighåller kyrkan att Kristus for upp till himlen.

Pingst: Femtio dagar efter påsk utgöts den helige Ande över apostlarna och kyrkan i form av eldtungor (Apg 2). Detta ses gärna som kyrkans karismatiska födelse. Kyrkorna dekorerats med blommor och gröna sommarlöv. I syrisk-ortodoxa kyrkan bestänker diakoner den knäböjande församlingen med viggvatten som tecken på Andens utgjutelse, och prästen säger "Stå upp med Guds Kraft!"

Johannes döparens födelsedag 24 juni (7 juli): Johannes är en viktig profet och asket. Han föddes ett halvt år före Jesus (Luk 1:36) och är dennes förelöpare. Som i Sverige är dagen i många ortodoxa länder en kombination av ett folkligt midsommarfirande och ett firande av döparens födelse. Dagen firas ofta med brasor.

S:t Petri och Pauli dag 29 juni (12 juli): De två apostlarna firas tillsammans på denna sommar dag. Festen föregås av en fasta som börjar en vecka efter pingst.

Kristi förklaring 6 aug (19 aug): Kristus tar med sig lärjungarna Johannes, Jakob och Petrus upp på berget, blir förklarad i ljus inför deras ögon och visar sin gudomlighet för dem (Matt 17:1–8; Mark 9:2–9; Luk 9:28–36). I mystikernas värld har denna händelse varit viktig som ett prov på att människor faktiskt kan skåda Guds oskapade ljus. På denna dag är det vanligt att ta med skördens första frukt, i norr särskilt äpplen, till kyrkan. Inom etiopisk och eritreansk tradition är detta en stor folklig fest som innefattar brinnande facklor och barnsång.

Guds Moders insomnande 15 aug (28 aug): Detta är den största Mariahögtiden. Guds Moder somnade in, blev gravlagd och hämtad upp till himmelen av sin Son. I vissa kyrkor tillämpas en liturgisk begravningsrit som påminner om påskfirandet. Festen inleds av en tvåveckors fasta. På många platser är det tradition att ta med blommor och örter till kyrkan.

Påskdatum

År	Ortodox och Österns kyrkas påskdag	Finsk-ortodox och västkyrklig påskdag
2016	1 maj	27 mars
2017	16 april	16 april
2018	8 april	1 april
2019	28 april	21 april
2020	19 april	12 april
2021	2 maj	4 april
2022	24 april	17 april
2023	16 april	9 april
2024	5 maj	31 mars
2025	20 april	20 april
2026	12 april	5 april
2027	2 maj	28 mars
2028	16 april	16 april
2029	8 april	1 april
2030	28 april	21 april

Teologiska särdrag

Ortodoxa kyrkor räknar sig som apostoliska; man står i en obruten kedja tillbaka till apostlarna. Reformerade eller protestantiska konfessioner uppfattar sig naturligtvis också som representanter för apostlarnas kristendom, men därutöver har de gärna olika dogmatiska tyngdpunkter i sin lära (såsom predestination, troendedop, tron allena, skriften allena och så vidare.) Betoningen av sådana principer går oftast tillbaka till reformationen, som ägde rum i Västeuropa på 1500-talet, och som ledde till att den västliga kristenheten blev indelad i olika konfessioner. Östkyrkorna har ingen sådan reformation att se tillbaka på, och har inte i samma grad behövt ”profilera sig” gentemot andra konfessioner. De har, så som de själva uppfattar det, inga särskilda tyngdpunkter eller specialiteter, men representerar en obruten kristen tradition. Dogmerna som betonas i ortodox tradition är snarare de gamla ekumeniska konciliernas lära: tron på en treenig Gud, och tron på att Guds Son blev människa i Jesus Kristus för världens frälsning, att han blev född av Gudaföderskan Maria och sände Anden till kyrkan. Angående Kristi gudomlighet och mänsklighet vill de olika östkyrkliga traditionerna lägga vikten olika: Österns kyrka, de katolska kyrkorna och de grekisk-ortodoxa vill understryka att gudomligt och mänskligt är separata storheter, medan de orientalisk-ortodoxa tydligare betonar att det gudomliga och mänskliga just uppgår till en enhet i Kristus.

Ortodox teologi gör alltså anspråk på att vara allmänlig teologisk lärotradition, en tradition som har följt kyrkan genom historien och som församlingen har övertagit från fornkyrkan och kyrkofäderna. Det finns i princip inga särskilda ortodoxa dogmer som inte är vedertagna vid ett stort ekumeniskt koncilium eller nedärvt från bibel och fornkyrka. Östkyrkorna står fast vid och försöker att vara trogna den lära som de har mottagit från sina kyrkliga förfäder och som ortodoxa själva ser som klassisk kristen tro.

Eftersom många östkyrkor kallas "ortodoxa" (rättrogna), kan man kanske få intryck av att de är mycket upptagna med att debattera troslära, men så är det inte. Begreppet "ortodox" hänger historiskt nära samman med ett annat viktigt begrepp, nämligen "katolsk", som betyder allmänlig eller helhetlig. "Katolsk" betecknade i fornkyrkan den stora kyrkliga gemenskapen visavi irrläror och sekter. Rättrogenhet består, enligt kyrkorna själva, inte i en särskild uttänkt lära, utan i lojalitet mot traditionell kristen tro och fromhet. I själva verket betyder det andra ledet i "orto-dox" (doxa) inte bara "lära", utan även "ära". Det handlar alltså om ett samband mellan tro å ena sidan och praktik å den andra sidan. Ortodox kristen tro kommer till uttryck i kroppsliga handlingar och hållningar; lära och gudstjänstliv hänger tätt samman. Genom sitt rituella liv är kyrkan trogen lärotraditionen, som artikuleras i gudstjänsten.

Tradition

För många protestantiska kristna är bibeln själva källan till kristen sanning, men så är det inte i den östkyrkliga världen. Den heliga skriften är visserligen inspirerad av den helige Ande, men de ortodoxa understryker att Anden lever i kyrkan och inspirerar kyrkan också på annat sätt. "Jag har själv tagit emot från Herren det som jag har fört vidare till er", säger Paulus (1 Kor 11:23) och syftar på hur han har lärt församlingen att fira nattvarden. Det kristna livet utspelar sig inom ramarna för den andliga "vidareföringen", Traditionen. Och Traditionen är också lärans källa. De tidiga kyrkofädernas undervisning representerar inte endast det förflutna, utan dessa fäder var och är läromästare i en kyrka som både var och är. Samme Ande som inspirerade författarna av bibelns böcker inspirerar kyrkan idag när den läser dessa böcker. Andens inandning helgar Skriften, men också de heliga bilderna, ikonerna. Den gudomliga liturgin, som i mycket liten grad reformeras, knyter ihop vår generations böner med förgångna tiders böner och de som komma skall. Det historiska nätverket av biskopar som blivit vigda av andra biskopar står i direkt förbindelse med Kristi apostlar, vilket tjänar som ett yttre tecken på kyrkans vidareföring genom historien. När ortodoxa på detta sätt talar om Traditionen med stort T, menar de alltså inte sådana seder som att ta in en julgran till jul eller att äta ägg till påsk, utan de centrala delar av tron som vidareförs i kyrkan.

Östkyrkor har en stark känsla av kontinuitet, av att kyrkan alltid egentligen tror det samma. Kyrkan har samlats kring nattvarden i 2000 år, och alla generationer har deltagit i Kristi enda kropp och blod. Därför har det som fornkyrkan och kyrkan under medeltiden trodde och lärde direkt relevans för ortodox teologi idag.

Ett uppenbarat mysterium

”Åt eder är Guds rikets mysterium givet”, säger Jesus till sina lärjungar (Mark 4:11).⁹ Ett mysterium är något hemligt eller dolt. Enligt ortodox lära måste människor vara varsamma med att tala om Gud eftersom Gud och världen till sitt väsen är fullständigt olika. Gud har skapat vår värld och ryms inte i dess språk och dess kategorier, våra tankemönster och våra begränsade perspektiv. Vem Gud egentligen är – i och för sig – kan vi alltså inte veta. Vi riskerar att göra språkliga (av)gudabilder om vi kodifierar Gud i språk. Därför söks inte Gud primärt i det rationella förnuftet och de terminologiska definitionerna, utan i mystiska insikter. Sådana insikter kan ges av Gud till kyrkan på olika sätt: till apostlarna av Kristus, till den bedjande i gudstjänsten, genom Skriften till den som lyssnar. När Mose frågade efter Guds namn i öknen fick han svaret ”Jag är den jag är” (2 Mos 3:14). Detta mystiska ”namn”, som står inskrivet i glorian på varje ortodox Kristusikon, indikerar att människorna inte skall försöka begripa Gud, utan i stället ta av sina skor, som Mose gjorde, i vördnad inför det gudomliga.

Men Gud uppenbarade sig samtidigt för Mose i en brinnande buske. På samma sätt har Gudomen också uppenbarat sig för världen i sin skapargärning, i sitt människoblivande och i sin inspiration. Människan har fått erfara att Gud består av tre personer och utgör en Treenighet: Fadern och Sonen och den helige Ande. Utifrån denna uppenbarelse kan kristna veta något om hur Gud är i relation till den skapade världen. Människan är avsedd att ingå i en särskilt nära relation till Gud, för hon skapades till Guds avbild (1 Mos 1:26–27) och det gudomliga Ordet valde att bli just människa.

Människoblivande och gudomliggörelse

I bibeln står det att de troende ”skall bli delaktiga av gudomlig natur” (2 Pet 1:4). De grekiska kyrkofäderna kunde säga att

⁹ Bibel 2000 har en annan översättning, men det grekiska ordet är *mysterion*.

Gud blev människa i Jesus Kristus för att människorna skall kunna "bli gudar", att människan skall kunna *gudomliggöras*. Vad betyder detta?

Ortodoxa kyrkans teologiska vision föreställer sig en skapad värld av människor, djur och andevarelser. När människan i början bröt med Gud, solkade hon gudabilden inom sig; död, synd och lidande trädde in i hennes bröstna värld. Men Gud ville hela skapelsen och sände Sonen för att bota och återupp-rätta. Frälsa gjorde han inte primärt genom att lida för världens synder, utan genom att omintetgöra döden med sin uppståndelse. Han gick genom döden för att frigöra skapelsen från döden, och han lämnade den helige Ande till kyrkan så att kyrkan kan vara ett helgandets ställe i världen. Kyrkan utgör på så sätt mycket mer än summan av dess medlemmar; den är Andens närvaro i en värld där dödens krafter fortfarande har makten. När rökelsen sprider sig i ortodoxa kyrkor och hem, är det ett uttryck för att "sanningens Ande, som är allestädes närvarande och uppfyller allt" (som det heter i en bön som beds dagligen) deltar i människornas liv. Kyrkan sträcker sig från generation till generation genom historien. Den synliga kyrkan är enbart en liten del av den stora andliga gemenskap som kyrkan utgör.

Ortodox spiritualitet betonar andlig utveckling och växt. Det mänskliga livet utspelar sig någonstans mellan synd och helighet. Östkyrkor lägger inte så mycket tonvikt på skillnaden mellan de som är rättfärdiga på grund av sitt ja och de som inte är det, utan människolivet är en ständigt pågående kamp mellan goda och onda krafter i människan, och varje enskild – också de döpta – måste ideligen kämpa för att låta det goda och heliga få äga rum i deras liv. På så sätt är omvändelse och bikt en återkommande aspekt i de kristnas vardag. Del i Kristi frälsning får människan genom deltagande i kyrkans liv och genom att öva sig i kärlek – kärlek till Gud och kärlek till andra. En sådan övning kallas *askes*; kristen askes innebär särskilt fasta, avhållsamhet och bön. I omvändelse och andlig övning beger sig människan på *gudomliggörelsens* väg.

Helgonen är människor som på ett särskilt sätt har låtit Gud ta plats i sina liv. Bland de första fanns evangelister och apostlar, änglarna och profeterna. Sedan har "en sky av vittnen" (Heb 12:1) fått betala med livet för sin tro, såsom S:ta Barbara i romerska Fenicien och Olav den helige i Skandinavien. Somliga har vigt livet till mission eller kyrklig tjänst, såsom S:t Kyrillos och Methodios bland slaverna och S:ta Nina bland

georgierna. Vissa har använt sin makt till att styrka kyrkans närvaro i världen, såsom S:t Konstantin och hans moder den heliga Helena; många är de kvinnor och män som genom ett liv i hängiven bön slutligen kan säga med den helige *aposteln* "jag lever, fast inte längre jag själv, det är Kristus som lever i mig" (Gal 2:20) Deras liv vittnar om Guds kraft i världen och om uppståndelsens realitet. Därför älskar kyrkan sina heliga så högt. De är kristna förebilder, men de ger också tron ett konkret uttryck. Dessa de troendes vänner har helgats av Gud i kärlek, och de står framför Gudomen och ber för sina vänner på jorden.

Den främsta bland helgonen är Guds Moder Maria, som i bysantinskt liturgiskt språk kallas "vår heligaste Härskarinna". Hennes framträdande roll hänger naturligtvis samman med hennes avgörande bidrag till det som ibland kallas frälsnings-hushållningen, att Gud befriade människan från synd och död. Enligt ortodox lära är Kristus gudomlig, och när Ordet blev kött skedde det i hennes kropp. Den som bar fram den gudomliga personen i sitt eget sköte, födde och ammade honom och som följde honom till korset, är på ett helt unikt sätt invävd i Sonens liv, och kyrkan tror att hon i samband med sin dödsdag 15 augusti togs upp till honom och lever med honom. Därför har alla kyrkobyggnader åtminstone en Mariaikon, och klosterhalvön Athos kallas Jungfru Marias trädgård.

Ortodox historia i Sverige

Under våren 2009 fördes ett litet skrin runt omkring mellan Sveriges större städer. Det omfamnades av biskopar i gyllene skrudar, besjöngs av körer, rördes av kyssande läppar och mottogs med aktning och vördnad av kristna. Ortodoxa gick man ur huse för att få skåda den lilla lådan. Skrinet kom från Ryssland och innehöll en tusenårig mänsklig kvarleva. Men det var inte vilken kvarleva som helst; det var Sveriges avlägsna ortodoxa anor som landade i Sverige och samlade ortodoxa från olika församlingar och jurisdiktioner. När den lilla gömman anlände, var det en bit svensk kyrkohistoria som återvände – i form av ett fragment av en kvinnokropp.

Förreformatorisk tid: kyrkan på andra sidan havet

Sverige har aldrig varit ett östkyrkligt land, men landet utgjorde länge ett gränsland mellan ortodox och västlig kristendom. Fram till 1900-talet var ortodox kristendom i Sverige synonymt med kontakter österut mot det ryska riket. Införandet av kristendomen i Skandinavien och i Kievriket inföll under samma historiska epok, men medan östslaverna mottog sina viktigaste influenser från den grekiska världen, påverkades Skandinavien primärt av kristna germaner med anknytning till Rom. Kievriket – eller Gårdariket som skandinaverna kallade det – hade emellertid inte bara slaviska invånare; faktiskt utgjorde skandinaver ett betydligt inslag bland de tidiga härskarna. Till exempel var den heliga ”*apostliska*” Olga (c:a 890–969), rikets första kristna ledare, troligen av svensk härkomst och hennes namn är en slavifierad version av det nordiska Helga. Olga regerade som furstinna i Kiev och blev helgonförklarad av ortodoxa kyrkan. Skandinaver, som kallades vöjningar, åkte över de stora ryska floderna; somliga stannade i Novgorod eller Kiev, medan andra åkte hela vägen fram till Konstantinopel – eller Stora staden (*Miklagård*) som skandinaverna sade. En isländsk saga berättar hur den förste kungen som försökte att införa kristendom i

Norge, Olav Tryggvason (c:a 963–1000), växte upp i Kiev och anammade den kristna tron i Konstantinopel. I Kiev levde Olav tillsammans med Vladimir den store (c:a 958–1015), storfursten som ledde Kievrikets kristnande och som senare tros ha gått i exil i Sverige.

Olof Skötkonungs dotter Ingegerd (c:a 1000–1050) blev gift med Vladimirs son, storfursten Jaroslav den vise, som regerade över Novgorod och Kiev. Hon tillbringade sitt vuxna liv där och gav, enligt Snorre, skydd till den stora nordiska helgonkungen Olav Haraldsson (Olav den helige) och hans son Magnus, som hade flytt från Norge. Ingegerds och Jaroslavs dotter Ellisiv blev sedan gift med en annan norsk kung, Harald Hårdråde, som också uppehöll sig i Kievriket under en längre period. Gårdariket och Skandinavien vårdade med andra ord levande politiska relationer, och Novgorod fick tidigt en kyrka helgad åt den helige Olav. Både Visby och Novgorod var viktiga hansestäder, och under senare medeltid byggde ryska handelsmän två kyrkor på Gotland. Troligtvis fanns det även en rysk-ortodox kyrka i Sigtuna.

Men Ingegerd var inte bara härskare över ett ortodoxt rike. Enligt ortodox tradition gick hon i kloster efter att hon blev änka och som nunna fick hon namnet Anna. Ortodoxa i Ryssland och Sverige känner henne idag som den heliga Anna av Novgorod och vördar henne som Sveriges ortodoxa skyddshelgon. Det var en bit av hennes kropp – en relik – som rysk-ortodoxa kyrkan gav i gåva till ortodoxa i Sverige i 2009.

De skarpa gränserna mellan det romersk-katolska väst och det ortodoxa öst var ännu inte cementerade när kristendomen kom till Skandinavien; därför uppfattar ortodoxa av bysantinsk tradition även den västliga och nordiska kyrkohistorien fram till 1100-talet som sin egen historia. Ortodoxa vördar tidiga svenska helgon så som S:t Sigfrid av Växjö, och det går fortfarande att hitta ortodoxa Olavsikoner i Ryssland.

Efter reformationen: undantagets kyrka

Efter reformationen under 1500-talet blev Svenska kyrkan en evangelisk-luthersk statskyrka, och i princip förbjöds all annan religion i riket.

Vasatiden präglades bland annat av stora krig med Ryssland. Freden i Stolbova avslutade Ingermanländska kriget år 1617. Avtalet ledde till mer handel mellan de två makterna, och ryska köpmän fick tillstånd att etablera en ortodox kyrka i Stock-

holm. Sydvästra Karelen, Ingermanland och delar av Estland inlemmades i det svenska riket och förblev svenskt i ungefär hundra år. Många invånare i områdena var ortodoxa.¹⁰ Även om det inte blev så i praktiken, skulle dessa, och de ryska köpmännen, enligt fredsavtalet fritt få behålla sin ortodoxa tro.

I Stockholm använde ryssarna provisoriska gudstjänstlokaler vid det som fortfarande kallas Ryssgården, innan de fick disponera lokaler i anslutning till Södra stadshuset. Ärkestiftet i Novgorod skickade en präst.

Under Stora nordiska kriget (1700–1721) hölls ryska krigsfångar på Visingsö, och den stora gravplatsen Rysskyrkogården anlades. Först 1933 inrättades en särskild ortodox begravningsplats i Stockholm på Skogskyrkogården.

På 1700-talet etablerade den ryska legationen i Stockholm en legationskyrka underställd den nybildade Heliga *synoden* och det ryska utrikesministeriet. 1768 invigdes en ny kyrka till Kristi förklaring, i det som idag kallas Tessinsalen på Stadsmuseet. Både köpmännen och beskickningen använde kyrkan. Kristi förklarings kyrka finns än idag kvar i Stockholm, men nu på Birger Jarlsgatan 98, dit den flyttade år 1907. Församlingen var den första icke-lutherska som etablerades i riket efter reformationen. Kristi förklarings kyrkoherde Arsenij Soudakoff översatte den ortodoxa mässtexten (Chrysostomosliturgin) för första gång till svenska 1852, och drygt trettio år senare utkom Basileiosliturgin. Vid denna tid (1860–1873) stiftades dissenterlagarna i Sverige. De nya lagarna gjorde det möjligt för svenskar att gå över till annan kristen trosriktning. Arsenij Soudakoffs översättningar riktade sig mot den intresserade svensken och kan ses som en tidig ansats till dialog eller mission.

1900-talet: flyktingarnas och invandrarnas kyrka?

När prins Wilhelm (hertig av Södermanland, 1884–1965) gifte sig med Maria Pavlovna den 3 maj 1908 i Tsarskoje selo utanför Sankt Petersburg, fick Sverige en ortodox prinsessa. Men världen var i förändring, och den ryska monarkin stod inför sitt fall. Revolutionen försvårade inte enbart relationen mellan de två rikena utan också relationen mellan rysk-ortodoxa troende i väst och Moskvapatriarkatet. I Paris bildade exilryssar ärke-

¹⁰ En annan inhemsk ortodox folkgrupp i Norden är skolterna eller skoltsamer som kristnades från Novgorod under 1500-talet. De lever idag i Ryssland, Norge och framför allt i Finland, men deras boplatser har aldrig ingått i det svenska riket.

stiftet för ryska ortodoxa kyrkor i Västeuropa, och stiftet lades under Ekumeniska patriarkatet i Konstantinopel. Också Kristi förklaring kom att knytas till ärkebiskop Evlogij i Paris, och den formella relationen till Ryssland var bruten.

Första världskriget, revolutionen i öst och andra världskriget förde flyktingströmmar till Sverige från andra sidan Östersjön. Ryssarna sökte sig då till Kristi förklarings församling. Från Estland flydde även kyrkoledningen till Sverige. Efter andra världskriget etablerade ester en församling i Stockholm, och 1947 flyttade metropolit Aleksander av Tallinn och hela Estland till Sverige och bildade en synod (kyrkostyrelse) – också under Konstantinopels patriarkat. Synoden ledde världens estnisk-ortodoxa kyrkor i exil fram till Sovjetunionens fall. Esterna, som var omkring 5 000 personer, upprättade egna församlingar i Stockholm, Göteborg, Norrköping och Halmstad. Ortodoxa kareler flydde från gränsområden mot Sovjetunionen, och sedan invandrade ortodoxa finnar för att arbeta. Dessa grundade 1958 finska ortodoxa församlingen i Sverige. Helige Nikolai kyrka på Maria Magdalena kyrkogård på Södermalm fungerade i många år som estländarnas huvudkyrka, men används idag av finska församlingen. Allt som allt bodde det dock inte mer än ungefär 10 000 ortodoxa i riket vid 60-talets början.

Den ortodoxa invandringen under 1900-talet kan delas in i två faser. Efter invandringen från Östersjöområdet under första halvan av århundradet, kommer en ny och mycket större grupp invandrare från Medelhavsområdet under den andra halvan. Medan den första fasens invandrare ofta var välutbildade medelklassmänniskor, kom den andra fasen med industriarbetare. På 60-talet anlände stora kontingenter av arbetskraftsinvandrare från Balkan. Under en tioårsperiod ökade antalet ortodoxa i Sverige från c:a 11 000 till c:a 60 000, och ortodoxa församlingar växte fram, särskilt i industriorter som Västerås, Borås, Göteborg och Södertälje. Konstantinopelpatriarkatet etablerade 1969 ett metropolitdöme (biskopsstift) för ortodoxa i Skandinavien och Island. Metropolitens fick sitt säte i Stockholm, och katedralen är sedan 1978 S:t Georgios kyrka. Den lätt synliga grekiska domkyrkans läge, ett knappt stenkast från Sveriges gamla och gömda ryska kyrka, gör inte bara Birger Jarlsgatan till Sveriges ortodoxa huvudgata, utan symboliserar på ett slående sätt hur ortodoxa från södra Europa tar över och börjar dominera den ortodoxa kartan i landet. Båda de finska församlingarna och den estniska exilkyrkan ställs under den

grekiske metropoliten. På 70-talet bildas serbiska, makedonska och rumänska församlingar, och ett årtionde senare en bulgarisk församling. Kyrkor med ett sydligt ursprung var numera numerärt överlägsna, och de nordiska ortodoxa kyrkorna fick lyda under dessa. Den estniska kyrkan i Sverige har fram till idag decimerats, assimilerats och slutligen försvunnit.

Det är också under 70- och 80-talet som de orientalisk-ortodoxa kyrkorna etablerar sig i Sverige. Arbetskraftinvandrare och flyktingar från Mellanöstern och Afrikas horn bildar koptisk-ortodoxa, etiopisk-ortodoxa och armeniska församlingar. De syrisk-ortodoxa var redan tidigt en stor grupp i Sverige. Under 1970-talet etablerades ett syriskt-ortodoxt ärkestift för Skandinavien och Storbritannien och redan i början av 90-talet fanns det två syrisk-ortodoxa ärkestift i Sverige. Sverige har nu två syrisk-ortodoxa ärkebiskopar och har blivit ett av de syrisk-ortodoxa kristnas viktigaste hemländer. Senare på 90-talet etablerar sig *abune* Elias, den etiopiska exilkyrkans ärkebiskop för Europa, i Stockholm. 1980 grundas dessutom Österns assyriska kyrka i Sverige, och 1994 installeras Odisho Oraham (f. 1961) som deras biskop av Europa med säte i Stockholm.

Efter kalla krigets slut har kyrkor revitaliserats, och många församlingar i Sverige har normaliserat sina relationer till hemländernas moderkyrkor, som i många fall varit ansträngda på grund av de politiska spänningar som varit. Den ryska kyrkan under Moskvapatriarkatet etablerade sig i Sverige år 1996. Sex år tidigare hade den serbiska kyrkan grundat stiftet för Storbritannien och Skandinavien under Belgrad, ledd från Sverige av biskop Dositej Motika (f. 1949). Inom stiftet grundades 2001 Sveriges första munkkloster, Heliga Treenighetens kloster i Bredared. Det första nunneklostret startade moder Philothei från den grekiska gammalkalendaristiska kyrkan redan 1988. Rumänsk-ortodoxa kyrkans stift för Sverige och Skandinavien har sedan 2008 en biskop, Macarie Drăgoi (f. 1977), med säte i Stockholm. Sedan 2009 leds dessutom Nordens kopter av biskop Abakir (f. 1962) i Södertälje. 2014 fick grekisk-ortodoxa kyrkan i Norden en ny metropolit, Cleopas Strongylis (f. 1966). Mångfalden är stor och förändringstakten snabb. Kriget i Syrien och Islamiska statens (IS) terror har lett till nya vågor av östkyrkliga kristna flyktingar till Sverige under senare år.

Är ortodox kristendom i Sverige då enbart ett invandringsfenomen? Ja, i det stora hela är den det. Finland har dock en ortodox folkkyrka som inte är en invandringskyrka, och det

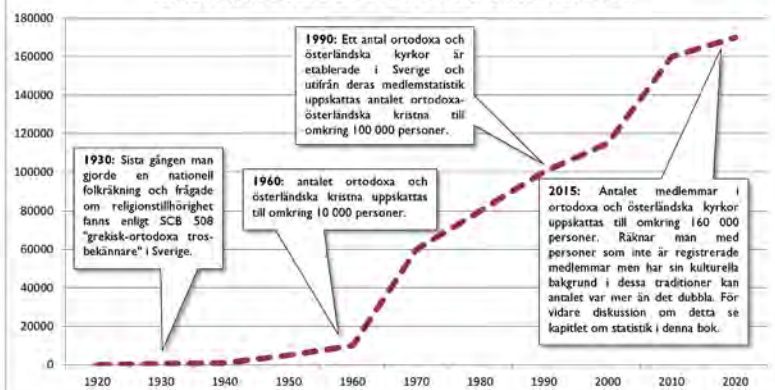
finns idag en svenskspråkig minoritet inom finska kyrkan. År 2012 utgavs en översättning av nattvardsliturgin på svenska, som kom till genom ett svenskt-finskt samarbete. Utgivarna planerar att publicera fler liturgiska texter. Finska kyrkan har således utfört den första breda översättningen av ortodoxt liturgiskt material till svenska. De finska klostren Nya Valamo (munkar) och Lintula (nunnor) har också varit en betydelsefull tillgång för Sveriges ortodoxa. Grannlandets ortodoxa kyrka har med andra ord gagnat den svenskspråkiga ortodoxa tron.

En annan viktig publicistisk verksamhet som har betytt mycket för ortodoxa i Sverige är Wolmar Holmströms ortodoxa bokhandel i Stockholm. Han utgav också skrifter, bland annat tidskriften *Ortodox tidning*, som är Skandinavians äldsta (sedan 1961) och viktigaste ortodoxa tidskrift. Bokhandeln är numera nedlagd. Istället finns Anastasis, en ortodox nätbokhandel knuten till Sankt Ignatios akademi och Ambon nätbokhandel knuten till Korsupphöjelsens *skete* i Vavd.

Svenska ortodoxa *prosteriet* etablerades redan år 1976 som en del av serbisk-ortodoxa kyrkan i Sverige. Ambitionen var att samla ortodoxa i Sverige inom en gemensam kyrklig struktur och använda svenska som gemensamt språk. Prosteriet leddes av ärkeprästen Christofer Klasson (1913–1999), som ordinerades som den förste infödde svenske ortodoxe prästen i landet. Han översatte liturgin till modern svenska och blev en mycket central person inom svensk ortodoxi. Prosteriet har attraherat såväl svenska konvertiter som ortodoxa från andra länder, och svenska är det gemensamma språket i en mångkulturell kyrklig miljö där ortodox tro är den gemensamma nämnaren. Men prosteriet består idag enbart av två församlingar.

Heliga Anna av Novgorod ortodoxa församling har på liknande sätt försökt nå ut med en svenskspråkig ortodox tro. Församlingen grundades i Vadstena 1968. Den nuvarande kyrkoherden fader Misha Jaksic utsågs 2012 till biskopsvikarie med ansvar för "Den svenska ortodoxa missionen". Vikariatet svarar för det svenskspråkiga arbetet i de östra och norra delarna av landet. Varje år den 10/23 februari firar de och andra ortodoxa i Sverige minnet av kvinnan som drog ut som svensk prinsessa och återkom som ortodoxt helgon.

UPPSKATTAT ANTAL ORTODOXA OCH ÖSTERLÄNDSKA KRISTNA I SVERIGE FRÅN 1920 OCH FRAMÅT

Källor: SCB (1938), Hallonsten (1992) Dahlgren (1985), SSTs årsböcker och rapporter gällande: 1975, 1979, 1983, 1991, 2001, 2014.

Karta över församlingar inom de ortodoxa och österländska kyrkorna i Sverige 2015

Antal lokalförsamlingar:

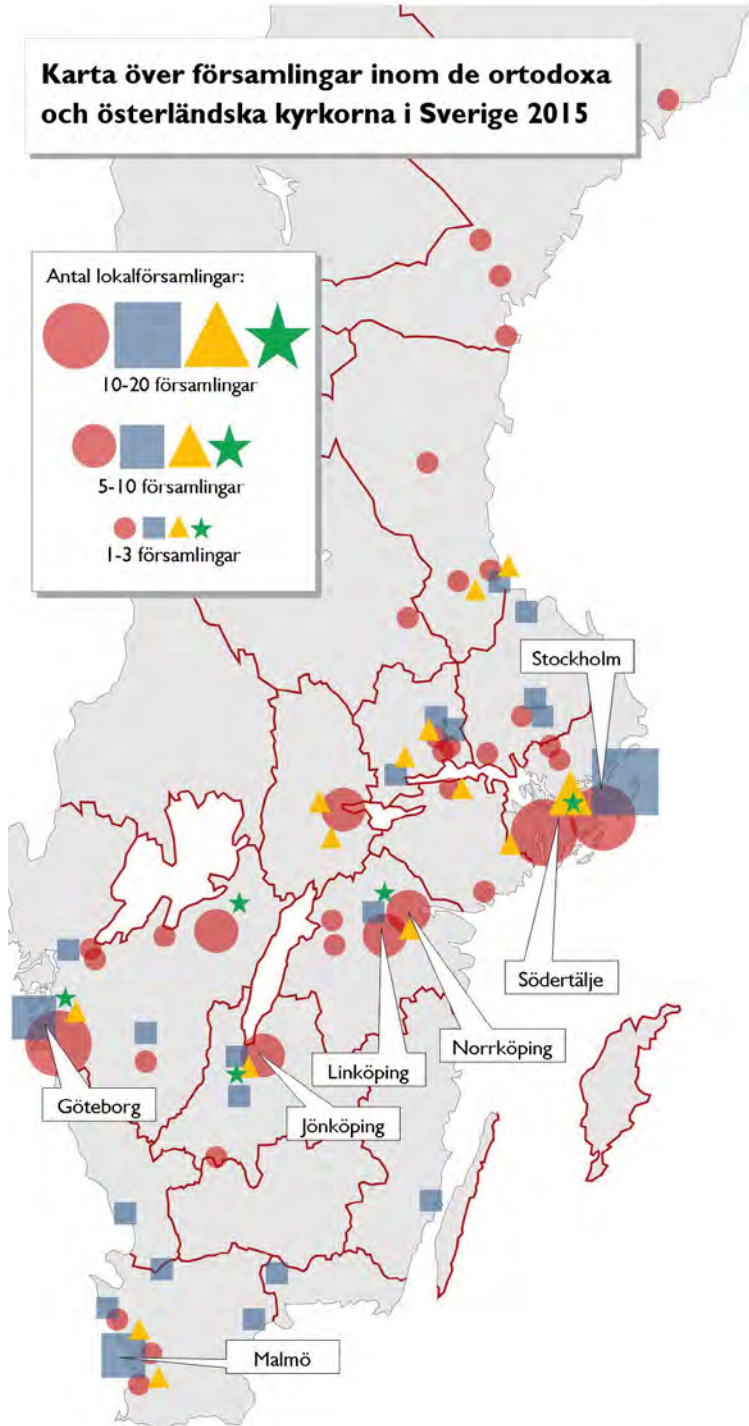
10-20 församlingar

5-10 församlingar

1-3 församlingar

Orientalisk-ortodoxa församlingar

Armeniska apostoliska kyrkan (Stockholm, Göteborg, Uppsala, Örebro, Linköping, Västerås, Södertälje), Eritreanska ortodoxa kyrkan (Stockholm, Göteborg, Eskilstuna, Örebro, Sandviken), Etiopiska ortodoxa kyrkan (Stockholm, Göteborg, Lund, Kramfors, Umeå), Koptisk-ortodoxa kyrkan (Stockholm, Södertälje, Järfälla, Malmö, Göteborg, Örebro, Norrköping), Syrisk-ortodoxa kyrkan (Borås, Eskilstuna, Göteborg, Stockholm, Jönköping, Linköping, Märsta, Norrköping, Botkyrka, Spånga, Södertälje, Värnamo, Västerås, Motala, Mjölby, Trollhättan, Skövde, Norrköping, Örebro, Nyköping, Landskrona, Enköping, Huskvarna, Lidköping), Eritreansk-ortodoxa församlingar under koptiska kyrkan (Sundsvall, Gävle, Sandviken, Skellefteå, Sollefteå, Bollnäs, Hedemora, Lidingö, Motala).

Bysantisk-ortodoxa församlingar

Bulgarisk-ortodoxa kyrkan (Stockholm, Malmö, Göteborg), Finska ortodoxa kyrkan (Stockholm), Grekisk-ortodoxa kyrkan (Stockholm, Göteborg, Malmö, Uppsala, Kalmar, Borås, Rättvik), Makedoniska ortodoxa kyrkan (Göteborg, Malmö), Rumänska ortodoxa kyrkan (Stockholm, Göteborg, Malmö, Jönköping, Sölvesborg, Uppsala, Västerås, Växjö), Serbisk-ortodoxa kyrkan (Stockholm, Göteborg, Malmö, Jönköping, Olofström, Linköping, Helsingborg, Västerås, Halmstad), Ryska ortodoxa kyrkan moskvapatriarkatet (Stockholm, Göteborg, Uppsala, Västerås, Arboga), Ryska ortodoxa kyrkan Ekumeniska patriarkatet (Stockholm, Kalix, Roslagen) Antiokiska ortodoxa kyrkan (Södertälje, Upplands Väsby, Uddevalla, Göteborg, Gävle), Svenska prostieriet (Borås, Göteborg, Kristianstad), Gammalkalendariska gr.ortod. kyrkan (Stockholm, Uppsala, Enköping).

Församlingar inom Österns kyrkor

Österns assyriska kyrka (Botkyrka, Jönköping, Göteborg, Skövde, Linköping, Tibro), Österns gamla kyrka (Stockholm, Göteborg, Jönköping),

Orientalisk-katolska församlingar

Göteborg, Täby, Sollentuna, Stockholm, Jönköping, Hallsberg, Södertälje, Nyköping, Eskilstuna, Köping, Örebro, Gävle, Sandviken, Västerås, Linköping, Norrköping, Helsingborg, Malmö.

Notera 1: De församlingar som listas i denna översikt är de större gemenskaperna som oftast (men inte alltid) har en egen präst och egen gudstjänstlokal. Många av kyrkorna har vid sidan av dessa kärnförsamlingar också mindre grupper, filialer, som samlas mer oregelbundet på flera orter i Sverige.

Notera 2: Kyrkorna kan ha många församlingar inom en och samma kommun. Detta gäller särskilt den syrisk-ortodoxa kyrkan.

Notera 3: Inom den syrisk-ortodoxa kyrkan ryms idag två registrerade trossamfund: *syrisk-ortodoxa ärkestiftet* och *syrisk ortodoxa kyrkans patriarkala ställföreträdarskap*.

Del II: Östkyrkor i Sverige

Mellan sjömanskyrka och lokalkyrka

Många svenskar i London möts på en av de svenska utlandskyrkorna för att prata, dricka svenskt kaffe och äta kanelbullar. För människor som bor i utlandet känns det skönt att ibland kunna tala det egna språket och utväxla nyheter om hemlandet. Man behöver inte vara övertygad lutheran för att gå i sjömanskyrkan. De flesta ortodoxa kyrkorna i Sverige började på samma sätt. Folk önskade att träffa varandra. Vilken församlingslokal de använde var inte så viktigt, men språket spelade en avgörande roll, och församlingen köade till kyrkkaffet.

Östkyrkorna i Sverige befinner sig fortfarande i spänningen mellan sjömanskyrka och lokalkyrka. Skall de gå över till att fira gudstjänst på språket som är gemensamt för de flesta när invandragenerationens barn och barnbarn kommer till kyrkan – nämligen svenska – eller skall de vårda bandet till ett lämnat hemland och dess språk och kultur? Företräder prästerna ortodoxa kyrkor för alla ortodoxa i området, eller betjänar de kulturella gemenskaper? Svaret beror inte minst på hur väl prästerskapet talar det svenska språket och i vilken mån de känner sig svenska. I en ceremoni i Linköpings domkyrka 3 maj 2015 vigdes Josef Togan till präst. Det är första gången som Sveriges största ortodoxa gemenskap, de syrisk-ortodoxa, ordinerar en präst som är född och uppvuxen i Sverige och talar språket flytande.

Men präster i östkyrkliga församlingar har mycket att göra. Gemensamt för alla kyrkorna är att de i Sverige har få präster och få församlingar. Med många församlingsmedlemmar spridda över stora geografiska områden – ibland även i andra nordiska länder – måste prästerna i regel försona sig med ett liv på resa. Prästen blir en viktig vägledare och hjälp för invandrar-

grupper som inte har integrerats fullt ut i samhället. Den kop-tiska prästen fader Palladius el-Baramousy berättade 1983 om hur han åkte på besök till flera församlingsbor varje dag, och hur han dagligen tog emot långa och svåra telefonsamtal – vissa hade psykiska problem, ekonomiska problem var inte ovanliga, somliga hade äktenskapsproblem, och några hade föräkten-skapliga relationer som de inte vågade tala med sina föräldrar om. Fader Palladius församling bestod av Sveriges 1 200 kopter. Hans uppgift var att betjäna dem alla.¹² Många präster tvingas dessutom ha ett annat jobb eftersom kyrkorna inte kan betala dem full lön. Församlingarna råder över extremt begränsade resurser; de får sällan ekonomiskt stöd från utlandet, och de har inte möjlighet att ta upp kyrkoavgift genom skattsedeln (med undantag för syrisk-ortodoxa kyrkan). Stora delar av den potentiella medlemmassan förblir oregistrerad, även om många av dem deltar i kyrkans ritualer. Historiska erfarenheter med statligt förtryck och förföljelse gör att alla inte vågar registrera sig.

Några församlingar disponerar egna kyrkobyggnader, men vanligare är att de får låna eller hyra lokaler som inte är konstruerade för ortodox liturgiskt bruk. Filialförsamlingar förlitar sig ofta på provisoriska gudstjänstrum och måste montera sina liturgiska föremål i samband med varje gudstjänst. Vad som egentligen utgör en församling kan därmed vara svårt att avgöra, för på många platser finns endast en liten grupp som nu och då får besök av en präst. Kyrkornas situation beror med andra ord mycket på denna person. Även biskoparna arbetar i stort sett ensamma; det finns helt enkelt inte medel till att anställa ett kansli eller assistenter, och det finns ingen organiserad struktur av kyrkliga medarbetare. Som de folkkyrkor de är, har ortodoxa kyrkor inte utvecklat en lika stark tradition av frivillighet att förlita sig på som de protestantiska frikyrkorna i Sverige.

Medan östkyrkorna tillsammans skulle utgöra ett av landets största kristna samfund, har många församlingar för tillfället en förhållandevis tuff tillvaro att handskas med.

¹² *Sankt Markus' efterföljare*, 17.

Kyrkobyggnader tillhörande bysantisk-ortodoxa trossamfund i Sverige

Grekisk-ortodoxa metropolitdömet

S:t Georgios kyrka (Domkyrka och biskopssäte)	Stockholm	Fastighet inköpt och anpassad till ortodoxt gudstjänstbruk
S:t Paulus kyrka	Uppsala	Fastighet inköpt och anpassad
Treenighetskyrkan	Göteborg	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Nikolaos kloster	Rättvik	Fastighet inköpt och anpassad

Finsk-ortodoxa församlingen

S:t Nikolais kyrka	Stockholm	Fastighet inköpt och anpassad
--------------------	-----------	-------------------------------

Rysk-ortodoxa församlingen

Kristi förklarings kyrka	Stockholm	Fastighet inköpt och anpassad
--------------------------	-----------	-------------------------------

Serbisk-ortodoxa kyrkan

Allra heligaste Gudafödarens beskyddas kloster (Biskopssäte och kapell)	Växtorp	Bondgård inköpt och ombyggd
S:t Savas domkyrka	Stockholm	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Stefan Dečanski kyrka	Göteborg	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Kyrillos och Methodios kyrka	Malmö	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Basilios den stores kyrka	Helsingborg	Fastighet inköpt och anpassad
Allra heligaste Gudafödarens födelse kyrka	Jönköping	Fastighet inköpt och anpassad
Helige stormartyren Georgios	Olofström	Fastighet inköpt och anpassad
Heliga Treenighetens kloster	Bredared	Fastighet inköpt och anpassad
Helige stormartyren Demetrios	Kristianstad	Fastighet inköpt och anpassad

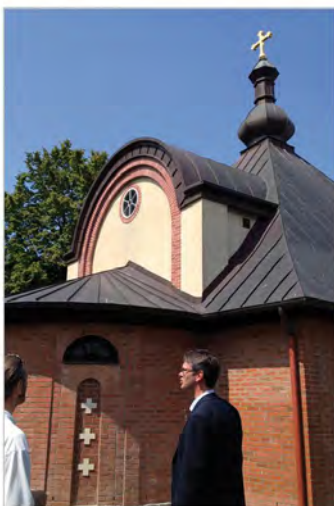
Makedonisk-ortodoxa kyrkan

S:t Kyrillos och Methodios kyrka	Göteborg	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Naum av Ohrid kyrka	Malmö	Ändamålsenligt byggd kyrka

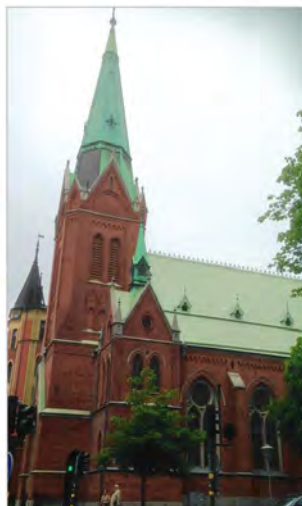
Rumänsk-ortodoxa kyrkan

Den heliga pingstens kyrka	Malmö	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Andreas och de heliga rumänska kungarnas kloster (Biskopssäte och kapell)	Stockholm (Haringe)	Fastighet inköpt och anpassad
Heliga Näsäudmartyrernas kyrka	Sölvesborg	Ändamålsenligt byggd kyrka
Allra heligaste Gudafödarens beskyddas kyrka	Jönköping	Fastighet inköpt och anpassad

S:t Sava, Stockholm

S:t Kyrillos och Methodios, Malmö

S:t Georgios, Stockholm

S:t Naum av Ohrid, Malmö

Ortodoxa kyrkor av bysantinsk tradition

De ortodoxa kyrkorna av bysantinsk tradition kallas ibland ”den ortodoxa kyrkan” i singular eftersom de många lokalkyrkorna – den serbiska, den rumänska, den ryska och så vidare – alla betraktar sig som *en* kyrklig gemenskap.

Historiskt springer kyrkofamiljen ur den romerska eller bysantinska kyrkan och dennas mission. Inom imperiet organiserades kyrkan kring stora biskopssäten (patriarkat) i de stora städerna. De representerade inte nationer, utan de var överhuvuden för det kristna folket som bodde i deras respektive områden. Tidigare var påven i Rom främst bland likar inom gemenskapen av patriarker, och efter schismen med Rom på 1000-talet fungerar patriarken i Konstantinopel på samma sätt. Han leder dock inte den världsvida ortodoxa kyrkan och står inte över de andra patriarkerna så som påven i Rom har kommit att göra inom katolska kyrkan.

Den bysantinska kyrkofamiljen har hållit tätare kontakter genom historien än kyrkorna inom den orientaliska familjen har haft möjlighet att göra, och de olika kyrkorna inom den bysantinska familjen framstår därför som mer enhetliga. Oftast går kyrkomedlemmarna till någon av de andra kyrkorna av bysantinsk tradition om den egna kyrkan inte finns representerad i närmiljön. De många ortodoxa kyrkorna av bysantinsk tradition använder samma ritualer och firar i det stora hela samma helger. Det finns förstås lokala variationer, men de är svåra att upptäcka för den oinvigda. Gudstjänstspråket utgör en av de tydligaste identitetsmarkörerna. Estetiken varierar också mycket från land till land: gudstjänsternas tonspråk, ikonstilen och kyrkoarkitekturen.

Livet i exil tenderar att cementera nationella lojaliteter. Ortodoxa från Rumänien eller Serbien är kanske mer *rumänsk-* eller *serbisk-*ortodoxa i Sverige än i Rumänien eller Serbien, där de helt enkelt är ortodoxa. En bok som denna – som beskriver de olika lokalkyrkorna och deras särart – riskerar att på liknande sätt cementera nationella skiljelinjer. Å andra sidan får man inte glömma att även om den ortodoxa tron uppfattas som en och samma över allt, karakteriseras den ortodoxa världen just av en tro som har vuxit fram tillsammans med lokal kultur, inte vid sidan om kulturen. Kyrka är inte enbart teologi, utan också identitet och kultur. Den ortodoxa kyrkomodellen står mitt emellan den nordiska statskyrkomodellen (där de lokala kyrkorna har en luthersk läromässig gemenskap, men ingen gemensam organisation) och den

romersk-katolska modellen (där den världsvida kyrkan i princip består av en enda organisation). De ortodoxa kyrkorna utgör folkkyrkor som inte går att åtskilja helt från den lokala kulturen och historien. Folkkyrkokarakären gör att man inte så lätt kan skilja mellan kyrkliga seder och folkkulturella uttryck – särskilt eftersom de ortodoxa kyrkorna i större grad än de lutherska här i Norden har integrerat folkligt och även förkristet bruk i sina praktiker. Samtidigt bestäms kyrkornas kyrklighet av att de ingår i en större världsvid fysisk och andlig gemenskap; det går inte att bilda en egen *isolerad* ortodox kyrka. Skrudar och vaxljus gör ingen ortodox församling. De olika lokalkyrkorna har samma tro och lära, men de ingår också i ett nätverk av ortodoxa kyrkor med biskopar som ömsesidigt erkänner varandra. Det är detta som gör dem ortodoxa.

Under perioden efter Bysantinska rikets fall fick många av kyrkorna uthärda den komplicerade tillvaron som kristen minoritet under osmanskt styre, och i modern tid har de även upplevt en tillvaro under religionsfientliga regimer – framförallt de kommunistiska diktaturerna i det forna östblocket. Kyrkorna fick välja mellan martyriet och lojalitet gentemot myndigheterna. Dessa erfarenheter har gett kyrkorna en sky av nya martyrer, men självklart var det också så att delar av kyrkan kompromissade för att få tillstånd att fortsätta sitt gudstjänstfirande.

Den moderna exilsituationen medförde utmaningar – också i Sverige – för kunde folk verkligen lita på prästerna? Och hur kunde de tillhöra en kyrka som i hemlandet accepterade stalinistiskt förtryck? Även om många frågor förblir olösta, är kyrkorna i Östeuropa nu i färd med att resa sig från underläget, och schismer håller på att helas. Hemkyrkornas relationer till kyrkorna i utlandet får förnyad uppmärksamhet, och vi kan se ett växande intresse för de ortodoxa församlingarna i Sverige bland kyrkoledningarna. Exempel är upptagningen av Helige Sergij församling i Moskvapatriarkatets jurisdiktion år 1996 – och därmed dettas etablerande i Sverige – och rumänska patriarkatets bildande av ett biskopsstift för Skandinavien 2008.

Antiochias grekisk-ortodoxa kyrka

Antiochia är bland världens äldsta kristna städer. Det var ”här som lärjungarna för första gången fick heta kristna” (Apg 11:26). Både Petrus och Paulus besökte staden, och dess patriark var en av Romarrikets fem viktigaste kyrkoledare. Kyrkan är numera den mest arabiska av de ortodoxa kyrkorna i Mellanöstern i den mening att den använder arabiska även som liturgiskt språk. Det fanns arabisktalande kristna folk långt innan språket spreds med islam. Redan under pingstundret hörde några apostlarna tala arabiska: ”Vi är [...] både judar och proselyter, vi är kretensare och araber – ändå hör vi dem tala på vårt eget språk om Guds stora gärningar” (Apg 2:9–11). Antiochias kyrka hör hemma i och sköter de trakter där de bibliska personerna och många av de tidiga helgonen bodde och levde. Från Syrienkrigets början 2011 har emellertid kyrkans situation varit mycket prekär, och stora delar av dess drygt 1,2 miljoner medlemmar befinner sig i exil.¹³ Kyrkans överhuvud är sedan 2012 patriark Johannes X, som tidigare ledde dess västeuropeiska metropolitdöme i Paris och besökte Sverige 2010.

I Romerska riket växte syriska Antiochia tidigt fram som ett huvudcenter, bredvid Rom och Alexandria. Dess biskop fick en ledande roll inom den kristna världen. Här talades främst grekiska och syriska (arameiska). Staden blev redan på 300-talet känd för sin kristna skola som utmärkte sig inom skrifttolkning. Kyrkofadern S:t Johannes Chrysostomos (c:a 344–407) föddes och vigdes till diakon i staden. Att han senare blev ärkebiskop av Konstantinopel är talande: huvudstaden kom att låna kyrklig trovärdighet och traditioner från metropolen i sydöst.

På 4–500-talet drabbade en stor teologisk strid Romerska riket (se bokens inledning). Imperiekyrkan, med Konstantinopel och Rom i spetsen, omfamnade slutligen den så kallade *tvånatursläran*, som också låg nära den antiokenska skolans position. Konflikten splittrade den syriska kyrkan. Sedan 500-talet har det därför funnits två kyrkoledare av Antiochia som företrädar var sin kyrka: å ena sidan den syrisk-ortodoxa (se ”Syrisk-ortodoxa kyrkan”) som motsatte sig tvånatursläran och å andra sidan alltså den mer urbana och helleniserade grekisk-ortodoxa som förblev trogen mot den bysantinska storkyrkan.

¹³ De globala medlemssiffrorna i denna del baserar sig på siffror från World Christian Database.

Antiochias grekisk-ortodoxa kyrka i Mellanöstern kallas ofta rom-ortodox (eller rum-ortodoxa) just eftersom den var en del av den romerska eller bysantinska storkyrkan. Under de senaste 40 åren har kyrkoledningarna i dessa två antiokenska kyrkor inlett ett mycket nära och konstruktivt samarbete.

Från och med muslimska kalifatets frammarsch på 600-talet försvagades den antiokenska kyrkans ställning och flertalet rom-ortodoxa har sedan dess lydit under muslimska härskare. Befolkningen kom att använda arabiska mer och mer, och idag betonar Antiochia-patriarkatet att arabiska (hellre än grekiska) är talspråket som förenar befolkningen i regionen oavsett vilken etnicitet individerna har.

Antiokenska kyrkan har sedan 1940-talet upplevt en stark förnyelserörelse som särskilt har aktiverat unga människor till diakonal verksamhet och kyrkligt engagemang. Antiochia har varit missionerande sedan fornkyrklig tid; numera drivs en aktiv mission som bland annat attraherat många konvertiter i västliga länder. Kyrkoledningen har under samma period haft en internationell och mycket ekumenisk profil. Den ekumeniska inställningen har rötter långt tillbaka; när Ekumeniska patriarkatet bröt med Rom efter 1000-talet försökte Antiochia att upprätthålla goda relationer till båda.

Idag kallas staden Antiochia "Antakya" och ligger i Turkiet; kyrkans högkvarter har sedan 1300-talet förlagts till Damaskus. Medlemmar finns primärt i Syrien, Libanon, Irak och Kuwait, men också i USA, Europa och Australien. Libanon är ett viktigt land för kyrkan, och dess främsta utbildningsinstitution, Balamanduniversitetet, finns där. Universitetet utgår från det gamla Balamandklostret, "Österns pärla".

Kyrkan följer samma gudstjänstpraxis som det Ekumeniska patriarkatets kyrkor, men dess liturgiska språk är oftast arabiska. Man använder den nya stilens kalender. En viktig folklig fest är S:ta Barbaras dag 4 december. Stormartyren tros ha levat i libanesiska områden på 200-talet. På denna dag serveras *burbara*, en söt vetegröt med frukt. Barnen klär ut sig och går från hus till hus och sjunger sånger om den heliga Barbara och förses med godis.

Antiokenska ortodoxa kyrkan i Sverige*

De rom-ortodoxa är bland de nyare och minsta östkyrkliga gemenskaparna i Sverige. Kyrkan etablerade sig i landet så sent som 2010 och har nu fem församlingar; dock har de ingen egen kyrkobyggnad. Medlemsiffran uppgår till 600–1 000 personer, men kyrkan växer, och vissa svenska konvertiter har också hittat kyrkan. Det finns redan två präster i Sverige. Församlingarna utgör Det skandinaviska vikariatet, som är direkt underställt patriark Johannes X. Vikariatet leds av biskopsvikarie fader Jean Mansour.

Rom-ortodoxa är alltså inte en stor grupp kristna i Sverige, men med den våldsamma situationen i Syrien kommer den förmodligen att bli större. Invandrargruppen har funnits i Sverige ett tag, men det är först nyligen som de har börjat med egen kyrklig aktivitet. Södertälje är gruppens viktigaste stad i Sverige, och S:ta Maria församling i Södertälje utgör landets antiokenska huvudförsamling. De hyr lokaler i Baptistkyrkan (Eumeniakyrkan). Kyrkan driver ett aktivt ungdomsarbete. Fader Jean Mansour ansvarar för församlingen och även för Hl. Paulus församling i Uddevalla och Kristi Uppståndelses församling i Göteborg. Den senare kallar sig en församlingsplantering under diakonen fader Mikael Fälthammars dagliga ledning. Här drivs studiecirkel och annan utåtriktad verksamhet.

Norr om Stockholm finns ytterligare två församlingar, S:t Johannes av Damaskus församling i Upplands-Väsby och Profeten Elias församling i Gävle.

* Den antiokenska ortodoxa kyrkan i Sverige har valt att kalla sig ”Den antiokiska ortodoxa kyrkan” vilket har samma betydelse men följer en annan adjektiveringsform.

Bulgariska ortodoxa kyrkan

Den bulgariska kyrkan är den äldsta slaviska kyrkan i världen. Redan på 800-talet etablerades den som en självständig kyrka som från 900-talet styrdes av patriarken i Preslav. Med sina ungefär elva miljoner anhängare utgör den idag EU:s näst största eller tredje största ortodoxa kyrka. Den leds av patriark Neofit, som har sitt säte i huvudstaden Sofia. Dess territorium är främst staten Bulgarien.

Även om kristendomen inte på något sätt var ny i området, kom den helige apostlalika Boris I och hans regeringstid (852–889) att spela en avgörande roll för Bulgariens kristnande. Genom förhandlingar med både Konstantinopel och Rom klarade han att få godkännande för en självständig bulgarisk kyrka. S:t Boris sörjde för att kyrkan fick använda det slaviska språket och inte grekiska eller latin. Han bjöd in S:t Kyrillos och Methodios lärjungar för att utveckla den slaviska bokliga bildningen i riket. De utvecklade det vi idag känner som den kyrilliska skriften, undervisade vid skolan som startades i huvudstaden, och de upprättade en motsvarande skola i Ohrid (i dagens Makedonien). Bulgarer känner fortfarande stolthet över sin historiska roll som utvecklare och bevarare av den slaviska skriftkulturen; det kyrkslaviska språket anammades senare av serbiska, ryska och rumänska kyrkan. S:t Kyrillos och Methodios helgdag firas som nationell helgdag den 24 maj¹⁴ med den sekulära benämningen ”Dagen för bulgarisk bildning och kultur och slavisk litteratur”.

När bysantinerna invaderade Bulgarien på 900- och 1000-talet, flyttades kyrkoledningen till Ohrid, och patriarkatets status sänktes till ett ärkestift under Konstantinopel. Det var också vid denna tid som munkar från Ohrid grundade det bulgariska Zografklostret på Athosberget och S:t Ivan av Rilas lärjungar bildade det kända Rilaklostret i Rilabergen söder om Sofia. Eremiten Ivan är något av ett nationalhelgon i Bulgarien.

Även om patriarkatet återetablerades i Tarnovo på 1200-talet, föll landet snart under osmanskt herravälde och kyrkan hamnade under Konstantinopels makt. Klostren kom nu att spela en viktig roll för bulgariskt kulturbevarande, och som försvarare av ett slaviskt kyrkligt arv gentemot Konstantinopels

¹⁴ Kyrkan har övergått till nya stilen, men vissa fester firas fortfarande enligt den gamla. 24 maj motsvarar gamla stilens 11 maj, och 6 maj motsvarar gamla stilens 23 april (se nedan).

hellenism. Det stora Batjkovoklostret i södra Bulgarien, som först hade haft en georgisk och bysantinsk profil, utvecklades på 1300-talet till ett högsäte för bulgarisk kultur. Rilaklostret blev en central aktör under självständighetskampen på 1800-talet. Under efterkrigstiden lyckades kommunisterna göra om det till ett museum, men idag bor återigen munkar i cellerna.

Den nya självstyrande kyrkan ledd av en patriark i Sofia växte fram efter andra världskriget. Under kommunisttiden blev dock kyrkan utnyttjad som ett veritabelt språkrör för partiet. Efter kalla kriget har kyrkan med viss möda försökt att återfinna en egen identitet, och lämnade 1998 Kyrkornas Världsråd efter kritik av den protestantiska dominansen i den ekumeniska organisationen. De allra flesta andra ortodoxa kyrkor är fortfarande medlemmar i KV.

Bulgariska kyrkan använder den nya kalendern och firar vanligtvis gudstjänst på kyrkoslaviska. Kyrkosången är en lokal variant av den bysantinska. En av Bulgariens stora kyrkoherger är S:t Georgs dag, som firas 6 maj. Helgonet vördas särskilt av herdar på Balkan, och bulgarerna offerar gärna ett helt lamm och grillar det.

Bulgariska ortodoxa kyrkan i Sverige

Bulgarerna är ingen stor invandrargrupp i Sverige, även om en viss arbetskraftinvandring har ägt rum sedan slutet av 60-talet. Deras kyrka är både liten och relativt ung i landet; den består av tre församlingar. Kyrkan beräknade själv att den hade 3 150 medlemmar 2012, men för tillfället tycks den vara relativt inaktiv. Den första församlingen som bildades var S:t Paisij Hilendarskij i Stockholm år 1980. De har brukat hyra S:t Eriks kapell på Kungsholmen som gudstjänstlokal. Tre år senare grundades Guds Moders födelses församling i Malmö, som har använt Sjömanskyrkans lokal, och året därefter S:t Dimitrios församling i Göteborg. Vid den tiden fanns ett tusental bulgarer i riket. Fader Angel Petrunov är kyrkoherde för församlingarna och en gemenskap i Oslo. Församlingarna sorterar under det bulgarisk-ortodoxa stiftet för Väst- och Central-europa med säte i Berlin.

Finlands ortodoxa kyrka

Den ortodoxa kyrkan är en av två traditionella folkkyrkor i Finland. Den är Nordens enda självständiga ortodoxa kyrka och den enda ortodoxa kyrkan i världen som använder svenska som ett av sina liturgiska språk (utanför Sverige), vilket förstas gör den oerhörd intressant från ett ortodoxt perspektiv i Sverige. Finska och estniska kyrkan är dessutom de enda finsk-ugriska östkyrkorna. Kyrkan är självständig, men står under Konstantinopels patriarkat. Ärkebiskop Leo av Karelen och hela Finland leder kyrkan sedan 2001. De drygt 60 000 medlemmarna utgör en mycket liten kyrka, som dock är både aktiv och vital.

De två folkkyrkorna i Finland reflekterar landets läge mellan makterna Sverige och Ryssland. Såväl romersk-katolsk som ortodox kristendom har förkunnats i landet från 1100-talet. Den ortodoxa närvaron är historiskt förknippad med klostren som utgick från stadsrepubliken Novgorod. Munkarna bildade kloster i Karelen och missionerade bland folket där. I dessa tidiga år grundade de heliga Sergei och Herman Valamoklostret och den helige Arseni (c:a 1355–1447) Konevitsaklostret, båda på öar i Ladogasjön. Finska kyrkan ärar dessa helgon, tillsammans med S:t Alexander av Syväri (c:a 1448–1533) och flera andra, som ”Karelen upplysare”. En gemensam festdag för Karelen upplysare firas lördagen mellan 31 oktober och 6 november.

Ortodox kristendom i Finland är primärt knuten till Karelen och det karelska folket, men en annan viktig grupp är skoltsamerne. Deras traditionella områden finns i gränsregionen mellan dagens Ryssland, Finland och Norge. Idag bor majoriteten i norra Finland. S:t Trifon av Petsamo (c:a 1495–1583) kom från Novgorod och missionerade bland skolterna. Han grundade ett litet kloster i Petsamo (ryska Petjenga) och vann sig namnet ”skolternas apostel”. Skolternas huvudkyrka finns nu i Sevettjärvi.

Med Stolbovafreden 1617 inleddes ortodoxa finska områden i det svenska riket, som nu hade fått en luthersk statskyrka. Perioden innebar ett hårt förtryck av ortodoxa, och många flydde till Ryssland. Den ryska dominansen i Finland på 1800-talet gynnade å andra sidan ortodoxa i hela landet.

Fram till slutet av detta århundrade tillhörde ortodoxa i Finland den ryska kyrkan, men år 1892 etablerades åtminstone ett eget finsk ärkestift i den viktiga karelska staden Viborg – dock utan någon form av självständighet. När den finska staten blev självständig efter Oktoberrevolutionen, förklarade sig ortodoxa

kyrkan också självständig, och 1923 mottog Ekumeniska patriarkatet finska kyrkan som en självständig kyrka under Konstantinopel.

Andra världskriget tvingade många ortodoxa – inte minst de som levde i kloster – att migrera. Valamoklostrets munkar flyttade och startade Nya Valamo i Heinävesi. Munkar från Petsamo och Konevitsa kom också dit. Nunnorna i Lintulaklostret etablerade sig i samma område. Nya Valamo är idag Nordens viktigaste kloster; det har en mycket öppen profil och driver Valamoinstitutet som bland annat undervisar i ikonmålning.

Sedan 1990-talet har den ortodoxa tyngdpunkten förskjutits i riktning mot Helsingfors och södra Finland. Från att vara de karelska böndernas tro har den finska ortodoxa kristendomen i nyare tid blivit mer urban och reformorienterad; till exempel har den en öppnare hållning till samkönade relationer än kyrkan i grannlandet i öst.

Ortodox teologisk utbildning får finländare vid Östra Finlands universitet i Joensuu och prästseminaret där. Ärkebiskopen har numera sitt säte i Kuopio, där Nikolaoskyrkan fungerar som domkyrka. Ytterligare två stift finns: ett för sydöstra Finland med säte i Helsingfors och ett för norra Finland med säte i Uleåborg. Den omisskännliga Uspenskijkatedralen från 1868 i Helsingfors centrum är huvudstadens ortodoxa domkyrka.

Kyrkan har attraherat många konvertiter, inte minst från den finska kultureliten. Således fick exempelvis bohempoeten Pentti Saarikoski en ortodox begravning på Nya Valamos kyrkogård. Den kände ortodoxe författaren Tito Colliander har kallats en ”finlandssvensk Dostojevskij”. Eftersom kyrkan nu har en svenskspråkig minoritet, utgavs 2012 en officiell översättning av liturgin till svenska. Kyrkan i Finland använder den nya kalendern och uppmuntrar lekfolkets deltagande i gudtjänsterna. I övrigt skiljer den sig från andra ortodoxa kyrkor i det att den – inte helt okontroversiellt – även har gemensam påskkalender med västliga kyrkor, så att ortodoxa i Finland firar påsk samtidigt som lutheraner. Finska kyrkan följer rysk gudstjänstpraxis och den ryska kyrkosångstraditionen. Den lokala kyrkoarkitekturen är dock oftast mycket distinkt och modern.

Finska ortodoxa församlingen i Sverige

Finska kyrkan i Sverige lyder inte under kyrkan i Finland, utan direkt under det grekisk-ortodoxa metropolitdömet (se beskrivning där).

Georgiska ortodoxa kyrkan

Den georgiska kyrkan är bland världens äldsta kyrkor och den enda kaukasiska kyrkan som höll sig till den bysantinska communionen. Redan under 400-talet blev den en självstyrande kyrka. Den är också unik i det att dess "apostel" eller missionär är en kvinna, den heliga Nina (c:a 280–330), "Georgiens upplysare". Katholikos-patriark Ilia II leder idag kyrkan från Tbilisi. Den har drygt tre miljoner medlemmar.

Georgiska ortodoxa kyrkan i Sverige

Kyrkan håller på att etablera sig i landet, och en grupp i Stockholm och en i Göteborg har arrangerat provisoriska gudstjänster. Georgiernas första präst, fader Shio Bitskinashvili, har nyligen anlant till Sverige.

Konstantinopels grekisk-ortodoxa kyrka (Ekumeniska patriarkatet)

Konstantinopels kyrka är den grekisk-ortodoxa (bysantiska) världens historiska gravitationscentrum. Redan på 300-talet etablerades den som en självständig kyrka i kejsarstaden. Såväl dess liturgiska praxis som dess teologiska utveckling kom att spela en avgörande roll för den ortodoxa världen i stort. Idag har denna en gång så centrala och stora kyrka inte mer än fyra-fem miljoner medlemmar. Den är en imperiekyrka vars imperium har försvunnit. Kyrkoledningen har sitt säte i staden vid Bosporen, i det moderna Turkiet där det nästan inte finns några ortodoxa kvar. I stället finns dess anhängare i norra Grekland,¹⁵ Kreta och ögruppen Dodekanesos, förutom på klosterberget Athos och i den mycket stora grekiska diasporan i övriga länder i världen. I Västeuropa finns också Paris-exarkatet, ett stift av rysk tradition som står under Konstantinopel. Vissa självständiga kyrkor, som den finska, lyder också under patriarkatet i Konstantinopel. Ekumeniska patriarkatet är alltså inte *grekiskt* i någon modern etnisk/nationell mening. Det som åsyftas är istället den historiska förbindelsen med det bysantiska riket och det grekisk-romerska kulturarvet. Patriark Bartolomaios I, som själv är turkisk medborgare, har sedan 1991 lett kyrkan. Han besökte Sverige 1993 och 2003.

Nya testamentet skrevs på grekiska, och språket blev fornkyrkans viktigaste. Mindre Asien var bland den tidiga kristendomens mest betydelsefulla fästen, och det var här som kristendomens viktigaste credo, den niceno-konstantinopolitanska trosbekännelsen, skrevs. Enligt legenden förkunnade aposteln Andreas evangeliet i den grekiska staden Bysans. Men när kejsar Konstantin etablerade sitt Konstantinopel där och utropade staden till det Nya Rom, lades grunden till en ny kristen huvudstad i det romerska riket. Konstantinopels biskop blev snart upphöjd till ärkebiskop över en självstyrande kyrka, och under det följande århundradet blev han den främsta ledaren för de kristna i östra delen av riket. Många av de stora koncilierna utspelade sig inom patriarkatets jurisdiktion, och närheten till makten har präglat dess historia.

Grekiska hade länge varit filosofins språk, och Konstantinopels huvudkyrka invigdes till Hagia Sophia, den Heliga

¹⁵ Patriarkatets jurisdiktion i norra Grekland är omstridd.

Visheten. Många av den grekiska kristenhetens inflytelserika tänkare och kyrkofäder tjänade i staden. Den store S:t Gregorios teologen (c:a 330–390) blev själv biskop här, och S:t Symeon den nye teologen (c:a 949–1022) skrev sin mystiska poesi i ett av stadens kloster.

Konstantinopel spelade en viktig roll i ikonens utveckling. Under ikonoklasmen på 700- och 800-talet kom vördandet av heliga bilder att ifrågasättas (se kapitlet ”Grekiskt öst och latinskt väst”). Konflikterna ledde till en raffinerad medvetenhet om ikonernas betydelse, och fromheten i den grekisk-ortodoxa världen kom numera att kännetecknas av en djup vördnad inför den heliga närvaron i ikonerna.

Redan på 700-talet tycks det ha funnits munkar på halvön Athos utanför Thessaloniki. Kolonin utvecklade sig småningom till det mest speciella klostorsamhället i den ortodoxa världen, det Heliga berget. Genom århundraden har munkarna praktiserat den bönepraktik som kallas *hesychasm*, lugnets väg. I en inåtvänd meditationsställning upprepar munken den så kallade ”hjärtats bön” eller ”Jesusbönen” och låter bönen integreras med andningen. Kyrkofadern S:t Gregorios Palamas (c:a 1296–1359) försvarade munkarnas mystiska erfarenheter mot rationalistisk kritik på 1300-talet; genom bönemethoden kunde mystikerna verkligen uppleva det gudomliga ljuset, sade han. S:t Nikodemos av det Heliga berget (c:a 1749–1809) kom senare att samla skrifter från denna asketiska tradition i antologin *Filokalia*. Heliga berget hyser kloster från olika ortodoxa länder; idag bor nästan 2 000 munkar på Athos.

Ekumeniska patriarken i Konstantinopel (Istanbul) har sedan brottet med Rom på 1000-talet fungerat som den ortodoxa världens främsta kyrkoledare. Han räknas som främst bland likar inom församlingen av ortodoxa patriarker. Efter att Konstantinopel föll under osmanerna 1453 spelade patriarkatet en roll som både sekulär och religiös ledare för det kristna folket, och många av lokalkyrkorna förlorade rätten att styra sig själva. Detta väckte stark motvilja och motstånd mot patriarkatet från många håll i den ortodoxa världen, vilket kulminerade i nationella frigörelserörelser på 1800-talet. Vid den här tiden upprättades bland annat en självstyrande grekisk nationalkyrka i samband med upprättandet av en självständig grekisk nationalstat. Den nationella grekiska kyrkan under ärkebiskopen av Athen ingår inte i Konstantinopels kyrka, utan är en egen själv-

styrande kyrka – och har mer än dubbelt så många anhängare som den senare. Den moderna nationalstaten Greklands egna ortodoxa kyrka är inte representerad i Sverige.

Konstantinopel har från 1919 varit en av pådrivarna inom den ekumeniska rörelsen. Medan de mer nationellt inriktade kyrkorna på Balkan har betonat den egna kulturella identiteten, har Konstantinopel betonat ortodoxins universella giltighet och behovet av att möta andra kristna. Patriark Bartolomaios I har själv arbetat aktivt på försoningsdialogen med den romersk-katolska kyrkan. Han har dessutom varit en mycket profilerad kyrkoledare internationellt och blivit känd som ”den gröne patriarken” för sitt stora miljöengagemang.¹⁶ Han har nu även initierat det första all-ortodoxa konciliet i modern tid. Mötet skall äga rum i Hagia Eirene-kyrkan i Istanbul våren 2016.

Konstantinopels teologiska skola på Halki utanför Istanbul stängdes av de turkiska myndigheterna år 1971. Att få tillstånd att återigen öppna skolan har varit en viktig angelägenhet för patriarkatet under de senare åren, men deras misslyckande illustrerar kyrkans utsatta position i Turkiet.

Estlands apostoliska ortodoxa kyrka och finska ortodoxa kyrkan är självständiga kyrkor som lyder under Ekumeniska patriarkatet.

Konstantinopel följer nya stilens kalender. Kyrkospråket är vanligtvis (bysantinsk) gammal-grekiska.

Traditionellt har inte tomten (som ju i väst är influerad av biskopen S:t Nikolaus) kommit med julklappar i grekisk-ortodoxa länder, utan biskopen S:t Basileios den store har kommit med gåvor på sin festdag 1 januari. På samma dag äter man *vasilopita*, en festkaka som döljer ett mynt; den som hittar myntet i sin bit, får välgång under det nya året.

Grekisk-ortodoxa metropolitdömet för Sverige och Skandinavien

Grekisk-ortodoxa metropolitdömet omfattar Skandinavien och Island. Stiftet utgör geografiskt sett ett av patriarkatets största. Det har 20 000 medlemmar i Sverige. Metropolitens Cleopas

¹⁶ År 2002 kom han till Oslo för att motta Sofie-priset eftersom han, enligt juryn, hade utförd ”banebrytende arbeid med å koble miljøengasjement til religion” och ”maktet å øke miljøbevisstheten blant 300 millioner medlemmer av den ortodokse kirken.” Se <http://www.sofieprisen.no/Articles/203.html>.

Strongylis residerar i Stockholm med S:t Georgios kyrka på Birger Jarlsgatan som sin domkyrka. Förutom S:t Georgios äger stiftet tre kyrkobyggnader, en i Göteborg, en i Uppsala och en i Oslo. De har också församlingar i Malmö, Borås och Kalmar. I Rättvik finns klostret S:t Nikolai.

Ekumeniska patriarkatet upprättade metropolitdömet i en tid av stor ortodox invandring. I likhet med andra grupper från Balkan började grekerna flytta till Sverige för att arbeta på 1960-talet, och det grekisk-ortodoxa ärkestiftet i Storbritannien fick i början ansvar för grekerna i Sverige. Deras första präst här var den legendariske fader Eusebios Vittis (1927–2009), som senare kom att uppfattas som en slags *starets* i Dalarnas skogar. Redan år 1969 etablerade patriarkatet det skandinaviska metropolitdömet med säte i Stockholm, och 1974 installerades Pavlos Menevisoglou (f. 1935) som metropolit i Stockholm. Metropolit Pavlos kom att utveckla och leda stiftet i hela 40 år. Egenhändigt byggde han praktiskt taget upp metropolitdömet från intet, och han införskaffade stiftets tre kyrkobyggnader i Sverige. Enligt honom själv var det dock svårt att rekrytera och behålla präster,¹⁷ och församlingarna fick primärt betjäna av präster som flögs in från Grekland.

2014 installerades Cleopas Strongylis som ny metropolit. Han har tills nu varit mycket aktiv och tycks vilja förnya stiftet. Förutom att etablera fasta gudstjänstfirande församlingar på en rad platser, har han ordinerat nya präster. Under hans korta period har kansliets stab utvidgats, och han arbetar också med att förvärva separata kontorslokaler och ett eget metropolitresidens. I allmänhet har stiftets kontaktyta expanderat det sista året – särskilt gentemot andra kyrkoledare i Sverige. Den nye metropoliten arbetar i övrigt medvetet för att utöka det liturgiska användandet av svenska och engelska inom stiftet.¹⁸ I anslutning till domkyrkan bedrivs kateketisk verksamhet, bibelstudier och kurser i kyrkosång, och en kvinnoförening, en ungdomsförening och en söndagsskola har nyss etablerats inom stiftet.

Arvet efter fader Eusebios, som levde i sin eremitboning i närheten av S:t Davidsgården i Rättvik, har förts vidare. Hans egendom i skogen har nu gjorts om till S:t Nikolai kloster

¹⁷ *SST:s Årsbok* 2015, 10.

¹⁸ Metropoliten flyttade hit från USA och talar flytande engelska, men inte svenska.

tillhörande metropolitdömet och tas om hand av lekmanabrödraskapet "Osios Evsebios – ortodoxa vänner till S:t Nikolai kloster". För tillfället renoveras fastigheten med tanke på framtida klosterverksamhet.

Finska ortodoxa församlingen i Sverige

Finska kyrkan i Sverige lyder inte under kyrkan i Finland (se "Finlands ortodoxa kyrka"), utan direkt under grekisk-ortodoxa metropolitdömet. Gemenskapen består av en församling som äger sin egen kyrkobyggnad, Helige Nikolai kyrka på Södermalm i Stockholm. Medan gudstjänsterna tidigare firades på finska, används nu oftast enbart svenska. På grund av prästbrist och mindre invandring från Finland har kyrkans medlems-siffror sjunkit drastiskt de senare åren, från c:a 6 000 under perioden 1970–1990¹⁹ till ungefär 1 500 idag.

Under och efter andra världskriget flydde kareler från gränsområdena mot Sovjetunionen till Sverige, och därefter invandrade ortodoxa finnar för att arbeta. År 1958 bildade de den finska ortodoxa församlingen i Borås. Församlingens ena präst betjänade Sveriges alla ortodoxa finländare. Församlingen samarbetade från början med och bistods av den estnisk-ortodoxa kyrkan i Sverige, som vid denna tid var stor. Efter år med oviss kyrklig anknytning fick finska församlingen i början av 70-talet ställas under Ekumeniska patriarkatets nyupprättade metropolitdöme i Sverige.

Finska ortodoxa församlingens verksamhet har sedan 2000-talets början begränsat sig till aktiv lekmanaverksamhet med bibelstudier och ikonverkstäder. 2015 fick församlingen återigen en fast präst; fader Nikolaos Hammarberg fungerar nu som kyrkoherde för församlingen i Stockholm och dess medlemmar på andra håll i landet.

Rysk-ortodoxa kyrkan i Sverige (Ekumeniska patriarkatet)

Rysk-ortodoxa kyrkan under ärkestiftet för rysk-ortodoxa kyrkor i Västeuropa (Paris-exarkatet) tillhör sedan 1930-talet patriarkatet i Konstantinopel. Deras församlingar i Sverige lyder alltså inte under den grekisk-ortodoxa metropolitens, utan under ärkebiskop Job Getcha i Paris. Församlingarna är organisatoriskt sett inte del av ryska kyrkan, men de springer

¹⁹ För 1970-talet se *Finska Ortodoxa Församlingen i Sverige 20 år*, 67; för 90-talet se Hallonsten, *Östkyrkor*, 18.

ur den ryska kyrkan och värddar en rysk kyrklig tradition, och stiftet representerar arvet från exilryssarna i Paris (se ”Ryska ortodoxa kyrkan”). I Sverige företräds stiftet av en liten och ny församling i Överkalix och en stor och gammal i Stockholm, Kristi förklaring. Den senare äger och disponerar sedan 1907 den fredade kyrkan på Birger Jarlsgatan 98 i Stockholm. Fader Matias Norström var kyrkoherde från slutet av 1970-talet och fram till sin död 2005; sedan dess har fader Angel Velitchkov förestått församlingen. Han fungerar också som prost för ärkestiftets nordiska prosteri (sedan 2014). Samfundet hade 6 000 medlemmar 2012. Medlemmarna utgör en mångvetenskaplig grupp.

Kristi förklarings kyrka har en mycket speciell historia. Den är nämligen den första rysk-ortodoxa kyrkan utanför Ryssland och den första icke-lutherska församlingen som etablerades i Sverige efter reformationen. (För den tidiga historien se kapitlet ”Ortodox historia i Sverige”).

Ryska revolutionen 1917 försvårade relationen mellan rysk-ortodoxa utlandet och kyrkoledningen i Moskva. I Paris bildade exilryssar ärkestiftet för ryska ortodoxa kyrkor i Västeuropa under Ekumeniska patriarkatet i Konstantinopel, och den svenska församlingen Kristi förklaring blev del av detta stift. De bröt alltså med Moskva, men fortsatte att följa rysk gudstjänstsed. Idag firas liturgin vanligtvis på kyrkoslaviska, men regelbundet också på svenska. Filialverksamhet bedrivs i Borås, Linköping, Göteborg, Uppsala och Örebro. På grund av dålig hälsa har prästen fader Bengt Hagström i Göteborg numera tvingats begränsa sin aktivitet.

Fader Benedikt (Bengt) Pohjanen leder en liten församling i Överkalix – som även den heter Kristi förklaring. Verksamheten bedrivs i anknytning till Hl. Amvrosij av Optina ortodoxa kyrka på gården Sirillus. Församlingen firar gudstjänst på svenska, men använder också andra språk vid behov. De följer ny kalender.

I Vadv i Norduppland finns sedan 2008 det lilla nunneklostret Korsupphöjelsens *skete*. Klosters enda nunna, syster Ioanna, driver den ortodoxa nätbokhandeln ambon.se.

Makedonska ortodoxa kyrkan

Den makedonsk-ortodoxa kyrkan är en exceptionell kyrka. Som självstyrande kyrklig organisation är den yngre än 50 år, men den har betydligt äldre anor. Inga andra ortodoxa kyrkor erkänner emellertid kyrkans krav på självstyre, varför kyrkan för tillfället lever i en isolerad tillvaro. Med sina omkring en och en halv miljoner medlemmar är den dessutom förhållandevis liten. Kyrkan leds sedan 1999 av ärkebiskop Stefan av Ohrid och Makedonien, som residerar i Skopje. Ärkebiskopen gästade Sverige 2013.

Makedonien är en gammal region på Balkan som aposteln Paulus besökte under en av sina missionsresor (Apg 20:1–3). Den moderna makedonska kyrkan är knuten till den före detta jugoslaviska republiken Makedonien, men någon sådan republik fanns inte under medeltiden, då växlande härskare dominerade områdena. De makedonska slaverna och deras språk är nära besläktade med de bulgariska grannarna i öst. Genom historien kom makedonierna att trängas mellan de två stora slaviska kungadömena Serbien och Bulgarien och det grekiska Bysantinska riket – och deras kyrkor. Det fanns ingen egen makedonsk kyrka, och följaktligen saknas ofta den makedonsk-ortodoxa historien i våra historieböcker.

Staden Ohrid växte tidigt fram som ett centrum för slavisk kristendom. Kyrillos´ och Methodios´ lärjungar S:t Klemens av Ohrid (c:a 840–916) och S:t Naum av Preslav (c:a 830–910) skapade en akademi i staden och utvecklade boklig bildning på det slaviska språket. Söder om Ohridsjön tornar fortfarande det imponerande Naumklostret, som helgonet själv skall ha grundat och som hyser hans relikier. Ohrid var ett av Balkans viktigaste kyrkliga centra, och stadens otaliga kyrkor och kloster – icke minst den monumentala Sofiakyrkan – vittnar alltjämt om ett storslaget förflutet. Här etablerades tidigt ett ärkebiskopsdöme som under några år på 1000-talet fungerade som patriarkat för den självstyrande bulgariska kyrkan. Vid denna tid byggdes också Jovan Bigorski-klostret norr om staden.

Under osmanska tiden sträckte sig Ohrids jurisdiktion periodvis från Sicilien i sydväst till Moldova i nordöst. Ärkebiskopsdömet förblev självstyrande fram till 1767, då det lades under Konstantinopel. Med försvagningen av Osmanska riket och den gryende nationalismen på Balkan hamnade makedonierna först under den bulgariska och sedan under den serbiska kyr-

kan. Mot slutet av andra världskriget upprättade de jugoslaviska myndigheterna republiken Makedonien, och 1959 lyckades makedonierna återupprätta Ohrid som ett självständigt ärkebiskopsdöme för en makedonsk kyrka under patriarken i Belgrad.

Ohrid är än idag Makedoniens andliga hjärta. År 1967, två sekel efter att det förlorade sin självständighet, förklarade sig stiftet i Ohrid självstyrande och fullständigt oavhängigt av den serbiska kyrkan.²⁰ Eftersom detta skedde utan godkännande från serbisk-ortodoxe patriarken, endast med stöd från lokala politiska myndigheter, har de andra ortodoxa kyrkorna i världen vägrat att acceptera den nya självstyrande kyrkan.

Den makedonska klosterrörelsen har upplevt ett uppsving under senare tid; det relativt lilla landet har över tjugo aktiva kloster.

Kyrkan i Makedonien använder den gamla kalendern och firar gudstjänst på makedonska och kyrkoslaviska. Den slaviska missionen spelar en mycket viktig roll för makedonsk identitet. Det kyrkoslaviska språket anammades senare av serbiska, ryska och rumänska kyrkan, och Ohrids historiska bidrag till utvecklingen av den slaviska skriftkulturen värderas högt av makedonier. Heliga Kyrillos och Methodios dag högtidlighålls som nationell helgdag den 24 maj; dagen firas med festtåg och familjesammankomster. Deras lärjunge S:t Klemens av Ohrid, Makedoniens skyddshelgon, firas den 8 december, som också är offentlig helgdag. Den 2 augusti går gatufestligheter hand i hand med klosterbesök när makedonierna firar den helige profeten Elias och på samma tid sin politiska frigörelsekamp. Som i andra sydslaviska länder inleds julen med att man bär halm in i hemmet och kyrkan och bränner en julek.

Makedonska ortodoxa kyrkan i Sverige

Den makedonska ortodoxa kyrkan är relativt stor i Sverige; den har drygt 7 000 medlemmar, och siffran har hållit sig stabil sedan början av 1980-talet. Medlemmarna fördelar sig på två

²⁰ Ett mindre ärkebiskopsdöme lojalt mot serbiska kyrkan finns också i Ohrid. Stiftet, som erkänns av andra ortodoxa kyrkor, fick i 2005 kyrklig självständighet, men inte fullt självstyre. Den makedonska ärkebiskopen Jovan VI leder stiftet. Han har dock blivit offer för starkt nationalistiskt tryck från makedonska myndigheters sida. De har hållit honom fängslad vid flera tillfällen; han slapp senast ut 2 feb 2015. Amnesty International har klassat honom som samvetsfånge. Se t.ex. Minorities at Risk, "Assessment for Serbs in Macedonia": <http://www.cidcm.umd.edu/mar/assessment.asp?groupId=34302>.

församlingar, en i Göteborg och en i Malmö, som båda disponerar egna kyrkobyggnader. Församlingarna står under det makedonsk-ortodoxa stiftet för Europa och leds av metropolit Pimen, som har sitt säte i Malmö.

Efter andra världskriget började några slaviska makedonier från Grekland slå sig ner i Sverige. Under sista halvan av 60-talet kom även makedonier från Jugoslavien. De etablerade sig i industristäderna i södra och mellersta delarna av landet. Folkgruppen bor nu huvudsakligen i Göteborg och Malmö, men det finns också grupper i Eslöv, Helsingborg, Trelleborg och Växjö.

År 1973 bildades de två församlingarna som fortfarande är aktiva. Göteborgsförsamlingen S:t Kiril och Metodij byggde efterhand sin egen kyrkolokal i förorten Bergsjön. Kyrkan stod klar 1982. Den drabbades av en brandolycka fyra år senare, men byggdes sedan upp igen.

Den 19 oktober 2013 invigde ärkebiskop Stefan av Makedonien – i en storstilad ceremoni – S:t Naum av Ohrid kyrka i Malmö. Kyrkan är vit och byggd i traditionell makedonsk stil, belägen vid östra kyrkogården.

Rumänska ortodoxa kyrkan

Med sina nästan tjugo miljoner medlemmar är den rumänska kyrkan Europas största ortodoxa kyrka – om vi bortser från ryska kyrkan – och definitivt EU:s största. Den är tillsammans med kyrkorna i Moldavien den enda romanskspråkiga ortodoxa kyrkan; det rumänska språket är nämligen inte besläktat med de slaviska, utan med italienska och latin. Rumänska kyrkans nuvarande patriark är Daniel, som blev installerad 2007. Dess kyrkliga territorium omfattar Rumänien och delar av Moldavien.

Kyrkan skiljer sig relativt mycket från kyrkorna i de slaviskspråkiga grannländerna Bulgarien, Serbien och Ukraina. Medan alla dessa, lite förenklat uttryckt, har historier som liknar de skandinaviska kyrkorna – en självständig kung och en självständig kyrka som hänger tätt ihop – har den rumänska kyrkan ett mer komplext förflutet, där språk, kultur och ett enat kungadöme inte alltid hänger samman. När kristnades egentligen det rumänska folket? Det finns inget enkelt svar på den frågan. Som självständig organisatorisk entitet uppstår den rumänsk-ortodoxa kyrkan med den moderna rumänska staten, alltså för ungefär 150 år sedan.

Dock har kristendomen förstås djupa rötter i de rumänska områdena, ända tillbaka till tiden då regionen kallades Dakien och var en romersk provins. Enligt kyrklig tradition förkunnade aposteln Andreas evangeliet där, och han firas således som rumänskt nationalhelgon. På 1300-talet börjar landets politiska föregångare, Donaufurstendömena Moldova och Valakiet, att ta form, och det bildas fasta kyrkliga strukturer. Konstantinopels patriark etablerar metropolitdömen i furstendömenas huvudstäder.

Kyrkan var dock inte självständig, och eftersom det rumänska folket tidigt kom under slaviskt inflytande, utvecklades inte ett rumänskt liturgiskt eller teologiskt språk förrän relativt sent. Först mot slutet av 1600-talet hade man lyckats översätta de viktigaste liturgiska texterna och hela bibeln till rumänska. Därmed behövde inte kyrkan längre fira gudstjänst på slaviska, och inte på någon arkaisk form av det egna språket, så som man gjorde i grekiska områden. Så småningom började rumänerna be sina liturgiska böner på det talade rumänska språket.

Kyrkan skapade en känsla av nationell identitet och enhet i ett komplicerat politiskt läge, och klostren kom att få stor be-

tydelse under denna epok; de utvecklades till centra för lärdom och kulturellt motstånd mot den osmanska överhögheten. På 1700-talet bidrog den ukrainska munken S:t Paisij Velitjkovskij till en monastisk väckelse i Rumänien och Ryssland. Inspirerad av munkberget Athos andlighet började han att översätta den senare så inflytelserika samlingen Filokalia till kyrkoslaviska och rumänska. Paisij attraherade stora skaror lärjungar först vid Dragomirnaklostret och sedan vid Neamt-klostret. Båda är fortfarande aktiva kloster belägna i den rumänska Moldova-regionen som är världskänd för sina unika utvändigt målade kloster. Filokalia spelar än idag en viktig roll för rumänsk fromhet.

År 1885 slog kyrkorna från de två furstendömena sig samman och bildade den rumänska kyrkan, som efter första världskriget blev en självstyrande kyrka ledd av patriarken i Bukarest.

Den konfessionella mångfalden har gamla rötter i det rumänska samhället, särskilt i Transsylvanien; under vissa perioder har de rumänska territorierna varit ett slagfält i strider mellan katoliker, ortodoxa och olika protestantiska rörelser. Över en halv miljon rumäner är grekisk-katoliker; de använder samma östliga rit som de ortodoxa, men de är unierade med påven i Rom. Under kommunisttiden fick denna kyrka utstå stora lidanden och förluster. Den ortodoxa kyrkan drabbades också av svårt förtryck, men den fick lov att existera och utvecklas, förutsatt att den samarbetade med staten. Efter Ceausescu-regimens fall har klosterväsendet revitaliserats, och uppslutningen bakom kyrkan är relativt hög.

Rumäniens kyrkoarkitektur speglar såväl gamla rumänska traditioner som deras läge mellan öst och väst. De säregna träkyrkorna, som finns i varje by i regionen Maramureş, ger ett fullständigt annorlunda intryck än de bysantinska tegelkyrkorna.

Rumänska kyrkan använder den nya kalendern och firar vanligtvis gudstjänst på rumänska. En av Rumäniens stora kyrkohelger är S:t Georgs afton och dag (22–23 april); många pyntar sina hem med sälgvistar, och dagen firas som en stor värfest.

Rumänska ortodoxa kyrkan i Sverige

Rumänsk-ortodoxa kyrkan är inte någon av de allra största bysantinska kyrkorna i Sverige. Efter att Stockholm blev biskopsäte har den dock utvecklats från att bestå av tre församlingar till att innefatta tolv, varav fyra äger sin egen kyrkobyggnad;

så sent som år 2014 förvärvade församlingen i Jönköping den lutherska Ceciliakyrkan. Övriga församlingar hyr kyrkor av Svenska kyrkan. Utöver detta finns ett biskopsresidens, som också är ett litet kloster. Kyrkan medlemsiffra uppgick år 2012 till 10 000. En mycket liten andel svenskar har tagits upp i kyrkan; medlemmar är primärt personer med bakgrund från Rumänien eller Moldavien.

De flesta rumänska invandrarna kom till Sverige under 1970- och början på 80-talet och bosatte sig i de stora städerna. Redan 1971 grundade en grupp i Stockholm S:t Georgs församling, som blev en samlingspunkt för det som skulle bli Rumänska ortodoxa kyrkan i Sverige och Skandinavien. Församlingen fick teologiprofessorn fader Alexander Ciurea som kyrkoherde och ansvarade särskilt för rumäner bosatta i nordöstra Sverige. Sedan 1990 har församlingen letts av fader Toader Doroftei, och de använder kapellet intill Matteus kyrka på Vanadisvägen som gudstjänstlokal.

Göteborgs församling bildades 1976 och helgades åt Pings-ten och Andens utgjutelse. Den fick betjäna rumäner i Väst-sverige och Norge. Fader Culai Enache har varit församlingens präst sedan 1984. De använder ett kapell vid Västra kyrkogården för sina gudstjänster.

År 1977 etablerades Den Helige Pingstens församling i Malmö, betjänad av fader Mihai Radu. Församlingsborna kommer från södra Sverige och även Danmark.

2008 etablerade kyrkoledningen i Bukarest ett biskopsstift för Nordeuropa med säte i Stockholm. Biskop Macarie Drăgoi residerar i S:t Andreas och de heliga rumänska kungarnas kloster, en liten gård i Haninge utanför Stockholm där han bor tillsammans med några nunnor. Biskop Macarie har grundat förlaget Felicitas, och påbörjat utgivningen av årsskriften Candelă Nordului. S:t Stefan den store ungdomsförening bedriver sina aktiviteter i hela landet. Stiftets pilgrimsorganisation arrangerar turer till såväl kloster i Rumänien som till Trondheim (Olav den helige).

Under biskopens ledning har det bildats nio nya församlingar och en rad filialer. I Sölvesborg har församlingen byggt en träkyrka i rumänsk stil, som invigs av biskopen under hösten 2015. Huvudstadens andra rumänska församling, Guds Moders insomnande i Bredäng, har börjat bygga en rumänsk träkyrka. Alla församlingarna, förutom den på Gotland, har en rumänsk präst.

Ryska ortodoxa kyrkan

Ryska kyrkan är världens största östkyrka med sina 146 miljoner medlemmar och förmodligen den mest inflytelserika ortodoxa traditionen i modern tid. Den utgör inte en nationalkyrka på samma sätt som andra östeuropeiska kyrkor, utan rysk-ortodoxa kyrkan omhuldar sitt arv som imperiekyrka. I likhet med Konstantinopels patriark har kyrkoledningen i Moskva lett en stor kyrka med många olika folkslag, och i någon mån fungerar det så fortfarande. Många ortodoxa grannkyrkor har formats eller bildats genom kontakter med ryska kyrkan; den lettisk-ortodoxa kyrkan, den största estnisk-ortodoxa kyrkan, den största moldavisk-ortodoxa kyrkan, de ortodoxa stiftet i Centralasien och den japansk-ortodoxa kyrkan sorterar alla under Moskva-patriarkatet. Sedan 2009 leds ryska kyrkan av patriark Kirill av Moskva.

Legenden berättar att den helige aposteln Andreas missionerade i det som senare blev Kiev. När rysk-ortodoxa kyrkan firade sitt 1000-årsjubileum 1988, var det emellertid en annan symbolisk händelse som markerades, nämligen den helige storfurst Vladimir I:s dop i Chersonesos på Krimhalvön år 988. Efter dopet omvände han enligt kyrklig tradition sitt folk, som blev döpt i Dneprfloden. Hans kristna folk i Kievriket anses inte enbart vara ryssarnas anfäder, utan också vitryssarnas och ukrainarnas. Vitryska kyrkan och den största ukrainsk-ortodoxa kyrkan utgör idag självständiga kyrkor under Moskvas jurisdiktion.

Östslaverna i Kiev hade nära kontakter med och beblandade sig med skandinaver;²¹ som kyrkans allra första martyrer räknas de heliga Theodor och Johannes, två skandinaver som i staden blev mördade för sin tro. På 1000-talet började munkar att leva i grottor inne i Kievs höjder, och så småningom utvecklade de det magnifika Petjerskaklostret med sitt intrikata nätverk av upp till tjugo meter djupa underjordiska grottor. Storfurst Jaroslav och hans svenska furstinna Ingegerd (senare S:ta Anna av Novgorod) övervakade resandet av Kievs stora Sofiakatedral, och kanske även Sofiakatedralen i det mer skandinaviskt influerade Novgorod.

Kievstiftet sorterade från början direkt under patriarken i Konstantinopel, och det skulle ta många år innan ryska kyrkan

²¹ Se kapitlet "Ortodox historia i Sverige".

vann sin självständighet och fick utnämna sina egna kyrkledare. Mongolerna i Gyllene horden dominerade landet från 1200-talet och fram till slutet av 1400-talet. Först när östslavernas maktcentrum hade flyttats till Moskva och Konstantinopels politiska läge var prekärt på 1400-talet, kunde ryska kyrkan egenhändigt välja sin metropolit. År 1589 fick kyrkan sin egen patriark.

Under Gyllene hordens regim spirade dock klosterlivet. S:t Sergij av Radonezj (c:a 1314–1392) levde som asket ute i de ryska skogarna, och vistades bland björnar och andra vilda djur. Han fick med tiden många lärjungar, och tillsammans grundlade de det som skulle bli ryska kyrkans viktigaste kloster och andliga centrum, Treenighetens- och Sergij*lavran*, sju mil norr om Moskva. Här målade S:t Andrej Rubljov (c:a 1360–1430) sina nu världsberömda ikoner.

På öar i Ladogasjön i Karelen växte Konevitsklostret och (gamla) Valamoklostret fram. Under 1400-talet började munkar och asketer även att vandra längre norrut. Den helige Zosima och hans krets bildade Solovetskijklostret på öarna i Vita havet.

Den nya inhemska kyrkomakten i Moskva stärkte förstås kyrkan i tsarens Ryssland, men dess försök att reformera kyrkliga ritualer för att skapa en enhetlig praxis bättre överensstämmande med grekernas ledde till en ödesdiger schism på 1600-talet mellan den officiella ortodoxa kyrkan och de traditionalistiska så kallade ”gammaltroende”. Schismen gör sig fortfarande gällande.

Nya ”moderniseringsförsök” kom ovanifrån då tsar Peter den store förbjöd män under 50 år att gå i kloster. Tsaren var djupt inspirerad av Västeuropa – bland annat av den svenska kyrkomodellen; han la ner den självständiga kyrkoledningen (patriarkatet) och etablerade Den heliga synoden, ett politiskt organ som skulle styra kyrkan. På så sätt fick Ryssland en nationaliserad statskyrka och en ideologisk överbyggnad influerad av västlig kristendom och upplysningens sekularism. I Nevafflodens delta grundade Peter sin nya huvudstad, Sankt Petersburg, som skulle vara en modern och rationell stad som blickade västerut.

Det moderna tidevarvet bringade stora slitningar till Ryssland, spånt som landet blev mellan öst och väst. Den andliga renässansen som inleddes på 1800-talet blev emellertid en lyckad syntes av ryskt och västeuropeiskt tänkande. Den har gett världen litterära gestaltningar av staretser från sådana reli-

giösa begåvningar som Fjodor Dostojevskij och projicerat rysk pilgrimsfromhet från Michail Nesterovs och Ilja Repins tavlor. Den gamla hymnskatten fick nytolkas i ljuset av europeiska stilideal av storheter som Pjotr Tjajkovskij och Sergej Rachmaninov. Den helige staretzen Serafim av Sarov (1759–1833) kom ut ur de djupa ryska skogarna och blev älskad av en hel ortodox värld.

År 1917 återupprättades patriarkatet, och kyrkan fick en friare ställning gentemot staten. Men ett århundrade av frihet blev 1900-talet inte. När ortodoxa teologer och andra av kyrkans kvinnor och män senare var tvungna att fly landet efter bolsjevikernas revolution, etablerade de sig i Paris. Denna stad förvandlades till ett religiöst och intellektuellt centrum för den ryska diasporan, och blev en mötespunkt mellan rysk andlighet och västlig religiositet, under stora delar av 1900-talet. Inom Sovjetunionens gränser utsattes kyrkan för ett hårt förtryck och kyrkoledningen tvingades stödja regimen. Idag vördas den stora skaran av kyrkliga offer för regimen som Rysslands nya martyrer. Deras helgdag är söndagen närmast 7 februari.

Efter perestrojkan och den sovjetiska regimens kollaps håller kyrkan i Ryssland på att återfinna sin plats i samhället. Man har, på gott och ont, valt en konsoliderande och konservativ linje. Den gamla kalendern används fortfarande, och gudstjänst firas nästan uteslutande på kyrkoslaviskt språk, som inte är omedelbart förstäligt för moderna ryssar. I många kyrkor förväntas kvinnor att täcka sitt huvud (medan männen måste be barhuvade).

Dock spelar den ryska traditionen en oerhört viktig roll i den ortodoxa världen. Medan grekiska kyrkor ofta endast har en kantor som sjunger, föredrar ryska kyrkor kör. Den ryska kyrkosången har under modern tid blivit polyfon (som annars är sällsynt i den ortodoxa världen) och uppskattas långt utanför ryska kyrkan. Den ryska ikonkonsten har uppvisat en oöverträffad variationsförmåga och rikedom genom historien, och ikonerna åtnjuter stor vördnad. Motiven av Guds Moder Maria har ryssarna framställt i särskilt många varianter. Ikonen Guds Moder av Vladimir brukar räknas som landets beskyddare. Lökkupoler förgyller det rysk-ortodoxa landskapet, och det raffinerade klockspelet fyller dess luft med musik. De väderutsatta träkyrkorna i nordvästra Ryssland vittnar om uthållighet och anpassningsförmåga i det kalla nord.

När ryssar firar trettondedag jul (Kristi dop), som är en stor vattenvigningsdag i hela den ortodoxa världen, skär de hål i isen på sina vatten och badar i det vigda men iskalla vattnet. Senare på våren, innan stora fastan börjar, hålls en veckas *maslenitsa* (den ryska versionen av fastlagen eller karneval) fylld med pannkakor, brasor och folkligt nöje. Efter fastan följer givetvis ortodoxa kyrkans största fest, påskan. Ägg med mycket sofistikerade dekorationer präglar ryska kyrkor och hem vid firandet av Kristi uppståndelse. Påskkrämen *paskha* och påskkakan *kulitj* tas med till kyrkan för att välsignas under påsknatten, och äts sedan under firandet.

Rysk-ortodoxa kyrkan i Sverige (Ekumeniska patriarkatet)

Rysk-ortodoxa kyrkan under ärkestiftet för ryska ortodoxa kyrkor i Västeuropa (Paris-exarkatet) tillhör sedan 1930-talet patriarkatet i Konstantinopel (se beskrivning under "Ekumeniska patriarkatet").

Ryska ortodoxa kyrkan i Sverige (Moskvapatriarkatet)

Den Moskva-anknutna rysk-ortodoxa kyrkan i Sverige består av fem församlingar, men det är ingen stor kyrka; de hade ungefär 1 000 medlemmar 2014, och de äger inga kyrkobyggnader. En mycket liten andel svenskar har tagits upp i kyrkan; medlemmar är primärt personer med bakgrund från Ryssland, Ukraina eller Vitryssland. Deras kyrkoherde är fader Vitalij Babushin.

På 1800-talet blev Alexander Nevskij ortodoxa kyrka byggd i anslutning till slottet i Köpenhamn då den danska prinsessan Dagmar gifte in sig i den ryska tsarfamiljen och togs upp i ortodoxa kyrkan. Sedan dess har rysk-ortodoxa lökkupoler glittrat från andra sidan Öresund. Rysk-ortodox kristendom har en lång historia också i Sverige.²² En församling betjänad av Moskvapatriarkatet fanns som nämnts i Stockholm redan på 1600-talet. Icke desto mindre hör Moskvapatriarkatets fem församlingar till Sveriges nyaste ortodoxa kyrkor. Den gamla ryska kyrkan i Stockholm bröt nämligen med Moskva i samband med ryska revolutionen, och det var först 1996 som Moskvapatriarkatet på nytt kom att driva kyrklig verksamhet i Sverige, då den nybildade Helige Sergij av Radonezj församling lades under ryska kyrkans jurisdiktion. Deras församlingslokal ligger

²² Se kapitlet "Ortodox historia i Sverige".

på Maria Magdalena kyrkogård på Södermalm i Stockholm – vägg i vägg med den finska ortodoxa församlingen. Fyra andra församlingar finns numera i Göteborg (Guds Moders beskydd), Umeå (Petrus och Paulus-kyrkan), Uppsala (S:t Nikolas kyrka) och Västerås (Kazanskij-ikonens församling). I skogen utanför Arboga invigdes 2012 ett litet kapell i rysk stil. Att ryska kyrkan även har en filial i Luleå, gör den till en av de mest nordligt orienterade ortodoxa kyrkorna i landet.

Kyrkan fokuserar på undervisning och kulturförmedling samt barn- och ungdomsarbete.

Serbiska ortodoxa kyrkan

Serbiska ortodoxa kyrkan utgör en självstyrande kyrka med ungefär nio miljoner medlemmar. Den är världens näst äldsta slaviska kyrka. Medlemmarna kommer primärt från det forna Jugoslavien, men gemenskapen är inte begränsad till den moderna serbiska statens gränser, ej heller uteslutande till den serbiska folkgruppen; ortodoxa vlacher, romer, montenegriner och makedonier ingår också som medlemmar. Kyrkan leds sedan 2010 av patriark Irinej, som besökte Sverige 2014.

Kristendomen har funnits på Balkan sedan aposteln Paulus, men serbernas kristnande började på 800- och 900-talet. Som en följd av S:t Kyrillos´ och Methodios´ mission etablerades ärkebiskopsdömet i Ohrid. Redan vid denna tid befann sig de sydslaviska folken mitt emellan det latinska väst och det grekiska öst, och deras religion kom att influeras från båda håll.

Framväxten av både det medeltida serbiska kungadömet och den medeltida serbiska kyrkan kan knytas till en helgonförklarad familj, en dynasti. Den helige storfursten Stefan (Simeon) Nemanja (+1196) och den heliga storfurstinnan Ana (Anastasia) konsoliderade det serbiska rikets makt. 1217 blev en av deras söner, också han kallad Stefan, krönt till Serbiens första kung. Den som utförde kröningen, på påve Honorius III:s vägnar, var hans yngre bror. Han hade lämnat det politiska livet, och kom att bli den viktigaste gestalten inom den tidiga serbiska kristendomen. I början av 1190-talet gick denna prins Rastko i kloster och fick namnet Sava. Han blev munk på det heliga berget Athos. Efter broderns kröning fick han Konstantinopels patriark att acceptera fullt självstyre för den serbiska kyrkan, och Sava blev själv Serbiens första ärkebiskop 1219. Den helige Sava uppfattas som en fredens man och är Serbiens nationalhelgon.

Innan den yngre Stefan kröntes, abdikerade Savas åldrande fader och följde med honom till munkberget Athos. Tillsammans grundlade de klostret Hilander. Serbisk-ortodox kristendom har sedan dess haft Hilander som ett andligt centrum, och än idag är det ett aktivt munkkloster. Ikonen ”Guds Moder med tre händer”, som klostret hyser, sägs vara dess *igumenia* (föreståndarinna). I själva Serbien (fyra mil sydväst om den moderna staden Kraljevo) grundade Stefan ett annat kloster, Studenicaklostret, som också det skulle komma att bilda ett

kraftcentrum inom den serbiska kyrkan. Hit fördes de heliga härskarnas kroppar efter deras död.

Politisk makt och kyrklig tillväxt går hand i hand, och klostren har spelat en viktig roll i den serbiska kyrkan. År 1346 upprättas patriarkatet i Peć, och de stora klostren Gračanica och Dečani reser sig mellan Kosovo och Metohijas berg. Men bara 40 år senare faller furst Lazar och hans män i slaget på Trastfältet; detta inleder en politisk nedgångstid för serberna, och följaktligen också en nedgångstid för kyrkan.²³ Segerher- rarna är de muslimska osmanerna. Som stora delar av Balkan underläggs också serberna nu det Osmanska riket; vissa kristna konverterar till islam och kyrkan läggs direkt under den gre- kiska patriarken i Konstantinopel.

Men allt var inte mörkt för serbiska kyrkan under denna period. Det var nu klostren i den spektakulära Ovčar-Kablar- ravinen byggdes. Området har kommit att kallas Serbiens eget ”Heliga berg”. I norr kom serberna under den habsburgska monarkin, där kyrkan åtnjöt en viss självständighet.

Medeltida serbisk-ortodoxa kyrkor är ofta byggda i en blandning av romansk och bysantinsk stil, och spänningar mel- lan östligt och västligt följer modern serbisk historia, i denna mötespunkt mellan islam och ortodox och romersk-katolsk kristendom. Inspirerat av västlig nationalism sökte serberna na- tionell självständighet på 1800-talet, och såväl staten som kyr- kan föddes på nytt under 1800-talet. Å andra sidan var många intellektuella och teologer påverkade av den romantiska ryska *panslavismen*, som betonar slavisk gemenskap och kyrklighet gentemot västlig rationalism och sekularism.

År 1920 etablerades det självständiga patriarkatet i Belgrad så som vi känner det idag, men 1900-talet blev en besvärlig tid för kyrkan. De serbisk-ortodoxa ihågkommer årligen 800 000 nya martyrer som dog i samband med andra världskriget, som offer för både fascistiskt och kommunistiskt våld. Den jugosla- viska Tito-regimen försökte inte som Sovjet-myndigheterna att utrota kyrkan, men kristna institutioner fick utstå hårt statligt förtryck. Kriget på 1990-talet innebar också de enorma mänsk- liga och materiella förluster.

En lokal sed, som utmärker serber bland andra ortodoxa, utgör den så kallade *slava*; även detta egenartade fenomen

²³ Patriarkatet i Peć och flera viktiga klostres belägenhet i Kosovo är en av anledningarna varför Kosovo-frågan är så känslig bland serber.

kopplas historiskt till S:t Sava. I övriga ortodoxa kyrkor har varje person ett skyddshelgon (*namnhelgon*) som firas med namnsdag på helgonets festdag. I Serbien har varje *familj* ett skyddshelgon. Att fira slava betyder att högtidlighålla familjehelgonets helgdag, en gemensam namnsdag för hela familjen. I hemmet bakar man en stor rund kaka av vete och dekorerar den med korstecken och andra symboler. Familjen tar med sig kakan till kyrkan, och dessutom *koliva*, en söt gryngröt som är gjord på vete och honung; detta ställs fram på ett bord mitt i kyrkan tillsammans med rött vin. I ett böneritual till helgonets ära ber prästen för varje enskild medlem av familjen och för döda släktingar. De firande håller i kakan och låter den gå runt tre varv. Prästen välsignar kakan och håller vin på den innan han delar den i bitar. ”Kristus är mitt ibland oss!” utbrister han, och familjen svarar ”Han är och skall vara!” Under ritualen tänds också ett ljus med en ikon av helgonet. Slava kan även firas i hemmet. Traditionen bidrar till att föra familjen samman och skapa en gemensam familjehögtid.

En typisk sydslavisk tradition är att ta in halm i hemmet och kyrkan på julafton, och en julek som slutligen skall brännas.

Den serbiska kyrkan använder den gamla kalendern och firar vanligtvis gudstjänst på serbiskt och kyrkoslaviskt språk. Kyrkosången är en lokalt utvecklade variant av den bysantinska. Den (enligt vissa) största ortodoxa kyrkobyggnaden i världen färdigställdes 1989 i centrala Belgrad. Den är bygd på den plats där helige Savas relikier brändes av osmanerna 1594 och är förstås helgad åt S:t Sava.

Serbisk-ortodoxa kyrkan i Sverige

Den serbisk-ortodoxa kyrkan är den största av de bysantinska kyrkorna i Sverige, och hit har flertalet av de ortodoxa med svensk kulturell bakgrund sökt sig. Församlingarna har också medlemmar från andra ortodoxa länder, men majoriteten är från det forna Jugoslavien. Kyrkans verksamhet i Sverige omfattar elva församlingar, varav åtta äger egna kyrkobyggnader som i stort sett är inköpta och ändamålsenligt anpassade som ortodoxa kyrkobyggnader. Medlemsiffran uppgick 2012 till 38 500.

De ortodoxa jugoslaverna började komma till Sverige under sista halvan av 1960-talet och slog sig ner i industristäderna i södra och mellersta Sverige. Det var den svenska ortodoxa

prästen fader Christoffer Klasson som först tog ansvar för de serbiska invandrarnas religiösa behov. I början av 70-talet grundades i Västerås den serbiska Helige Nikolaos kyrka, och fader Života Mihailović blev den första serbiska prästen. Snart bildades S:t Kyrillos och Methodios församling i Malmö, S:t Sava i Stockholm och S:t Stefan i Göteborg, som alla nu har egna församlingslokaler inredda som ortodoxa kyrkor. Malmökyrkan på Cedergatan leds nu av kyrkoherden fader Milan Gardovic. Stockholmsförsamlingen knuten till domkyrkan i Enschede gård förestås av kyrkoherdarna fader Dušan Raković och fader Arsenije Gardović. Fader Dušan är även biskopsvikarie för Skandinavien. Göteborgsförsamlingen på Runstavsgatan leds av kyrkoherden fader Dragan Mijailovic.

Under 1980-talet höll sig medlemssiffran rätt stabil, men upplösningen av Jugoslavien och kriget på Balkan under 90-talet ledde till att nya grupper ortodoxa serber flyttade till Sverige. I femårsperioden från 1989 till 1994 ökade kyrkans medlemssiffror från 22 000 till drygt 30 000. Numera finns även församlingar i Halmstad (Heliga Paraskeva), Helsingborg (Helige Basileios den stores församling), Jönköping (Guds Moders födelse), Olofström (Helige Georgios församling) och Västerås (Helige Nikolaos).

Under den första tiden sorterade alla församlingarna under det serbiska stiftet för Västeuropa. 1990 upprättades stiftet för Storbritannien och Skandinavien, vars biskop Dositej Motika residerar i Guds Moders beskydds nunnekloster i Smedjeryd utanför Örkelljunga. S:t Sava katedral i Enschede gård i Stockholm togs redan 1991 i bruk som domkyrka för det stora stiftet som sträcker sig från Island i väst till ryska gränsen i öst. Den 5 oktober 2014 invigde patriark Irinej katedralen med den stora kyrkovigningen. Kyrkan är byggd i ortodox stil.

Serbiska kyrkan i Sverige bedriver diakonal verksamhet bland utsatta grupper och trosupplärning och kulturell uppfost-
ran bland barn och unga. Serbisk-ortodoxa ungdomsförbundet helige Sava etablerades i 2011.

Svenska ortodoxa prosteriet

År 1976 bildades Svenska ortodoxa prosteriet som en avdelning under det serbisk-ortodoxa stiftet för Västeuropa. Fader Christofer Klasson fungerade som dess prost i nästan tjugo år. Idag har prosteriet drygt 2 000 medlemmar fördelat på två

församlingar, Helige Demetrios församling i Kristianstad och Heliga Maria Magdalena församling i Göteborg. Församlingen i Kristianstad äger sin kyrkobyggnad.

Ett ortodoxt munkkloster finns i Sverige, Treenighetsklostret i Bredared. Brödraskapet har hitintills bestått av ortodoxa med etnisk svensk bakgrund, så gudstjänster firas såväl på slaviska som på svenska. Klostret har nära band till prosteriet. Den nuvarande prosten, fader Gabriel Askefur, bor i klostret, och klostrets *igumen* (föreståndare), fader Dorotej Forsner, är kyrkoherde för Heliga Maria Magdalena församling i Göteborg och Borås. Den nu avlidne fader Tikhon Lundell, som var kyrkoherde för Helige Demetrios församling, var också knuten till klostret och avslutade sitt liv som föreståndare för det bysantinska seminariet på S:t Ignatios akademi. Treenighetsklostret mottar många besökare.

Syftet med prosteriet är att etablera en svenskspråkig ortodox praktik på det svenska språkets och kulturens grund. Man har i någon mån även använt svenska folktoner i kyrkosången. Ortodoxa kyrkan upptar en jämn ström av konvertiter med svensk kulturell bakgrund; dessutom finns det stora grupper ortodoxa i Sverige som antingen inte kan sina förfäders språk eller som i alla fall primärt känner sig svenska. I blandäktenskap kan också svenska bli familjespråket. Prosteriets församlingar upplevs som multi-etniska samlingsplatser där svenska är det gemensamma språket, liturgiskt och socialt. Prosteriet följer nya stilens kalender.

Biskopsvikariatet för svenskspråkig mission

En annan svenskspråkig avdelning i det serbisk-ortodoxa stiftet är det nybildade biskopsvikariatet för svenskspråkig mission. Denna avdelning är knuten till Heliga Anna av Novgorods församling för östra och norra Sverige och leds av dess kyrkoherde, fader Misha Jaksic. Församlingen leddes från sitt grundande 1968 av fader Christofer Klasson och stod de första åren under det grekisk-ortodoxa ärkestiftet i Storbritannien. Tio år senare övertog fader Ignatios Ek. Man började använda kapellet på S:t Eskils kyrkogård i Eskilstuna.

Vikariatet har en stark koppling till Sankt Ignatios teologiska seminarium och bildningsverksamheten där. Särskilt ansvar har vikariatet för att nå ut till svenskspråkiga i östra och norra delar av landet. Verksamhet bedrivs för tillfället i Eskilstuna, Leksand, Linköping, Stockholm, Uppsala och Örebro.

Gammalkalendarister

Under perioden från Bysans fall 1453 fram till idag har dogmatiskt färgade konflikter inte lett till schismer. De splittringar som har ägt rum, har nästan utan undantag handlat om rituella frågor. På 1600-talet introducerade patriark Nikon av Moskva en rad mindre liturgiska reformer för att justera det ryska liturgiska bruket gentemot det grekiska. En stor del av det ryska folket motsatte sig reformerna, och det konservativa motståndet gav upphov till den så kallade gammaltroende rörelsen i Ryssland, som inte har full kyrklig gemenskap med de övriga ortodoxa kyrkorna.

En modern parallell är den gammalkalendaristiska rörelsen. Efter första världskriget gick många ortodoxa kyrkor av bysantinsk tradition över till nya stilens kalender från den äldre julianska kalendern, som hela det kristna Europa använde fram till modern tid. Somliga ortodoxa i Grekland, Rumänien och Bulgarien opponerade sig mot den nya stilen och kyrkornas försök att i ekumenisk anda anamma samma kalender som de västliga kyrkorna. Dessa grupper hade och har en uttalat antiekumenisk och antimodernistisk profil, och de vänder sig mot det de upplever som kyrklig och teologisk anpassning till modern västerländsk kultur. Motståndet ledde i vissa fall till ett brott med den egna kyrkan, och den ”Sanna ortodoxa kyrkan” i Grekland, Bulgarien eller Rumänien bildades som egna kyrkostrukturer.

Ungefär tre–fyra procent av Greklands ortodoxa kristna tros tillhöra utbrytarrörelsen,²⁴ och 2014 förenades två av fraktionerna inom gammalkalendaristerna i Grekland till en kyrka. Andra ortodoxa uppfattar gammalkalendarister som schismatiker, och de står utanför de etablerade och ömsesidigt erkända ortodoxa kyrkornas gemenskap.

Den sanna (gammalkalendariska) grekisk-ortodoxa kyrkan i Sverige

Den grekiska gammalkalendaristiska kyrkan i Sverige är förhållandevis stor, om man jämför med dess ringa utbredning i världen, och har haft en utåtriktad profil i Sverige. De har informativa nätsidor på svenska och firar gudstjänst på svenska

²⁴ Roberson, The Eastern Christian Churches: <http://www.cnewa.org/default.aspx?ID=53&pagetypeID=9&sitecode=HQ&pageno=2>

och engelska så väl som på kyrkoslaviska och grekiska. Kyrkan har hela tiden attraherat medlemmar utöver den grekiska flocken, och delar av den nu upplösta ”Fria serbiska kyrkan” har uppgått i kyrkan. En av deras präster, fader Anders Åkerström, har svensk bakgrund. Idag finns kyrkans huvudförsamling, Heliga Konstantin och Helena kyrka, i Värberg. Den andra församlingen, Theotokos avsomnandes församling, firar gudstjänst i kapellet på Gamla kyrkogården i Uppsala. Man planerar att utveckla verksamheten i södra och västra Sverige och bilda Helige Ignatios av Antiochias församling. Inom stiftet finns även det lilla, kontemplativt inriktade Heliga Philothei nunnekloster i Grillby utanför Enköping. Dess *igumenia* (föreståndarinna) genom många år, moder Philothei (1922–2012), dog nyligen; numera bor två nunnor i klostret.

Gammalkalendaristerna etablerade sig i Sverige i mitten av 1980-talet. Från 2000 kom de att ledas av biskop Johannes Deurloo Agiokyprianites, som tidigare fungerat som kyrkoherde för Heliga Konstantin och Helena kyrka. Den gammalkalendaristiska kyrkans ledning i Grekland beslutade 2014 att grunda ett eget biskopsstift för Skandinavien med säte i Stockholm, och utsåg metropolit Kyprianos Agiokyprianites av Oropos och Fili till ställföreträdande biskop i väntan på ett biskopssval. Biskopen sorterar under den gammalkalendaristiska ärkebiskopen av Athen.

Övriga grupper

Vissa grupper har sökt att närma sig den ortodoxa traditionen och använder kanske även termen ”ortodox” om sig själva. De bildar gemenskaper som liknar eller är inspirerade av ortodox fromhetsliv utan att därmed nödvändigtvis ingå i den ortodoxa kyrkofamiljen. De har inte nattvardsgemenskap med de reguljära ortodoxa eller katolska kyrkorna.

Sedan 1983 finns S:t Petrus evangeliska ortodoxa församling i Halmstad. Den evangeliska ortodoxa kyrkan är en internationell rörelse av evangelikala kristna som i olika grad har närmat sig traditionella ortodoxa kyrkor.

Den Nordisk-katolska kyrkan är en kyrka med lutherska och gammalkatolska rötter. I Sverige består den av S:t Nikolaus’ församling i Karlskrona och Vår Frälsares församling i Stockholm.²⁵ Kyrkan förstår sig själv som ortodox, men inte östkyrklig.

Under 2015 bröt sig en grupp från den Nordisk-katolska kyrkan ur gemenskapen och bildade Nordens ortodoxa apostoliska kyrka. Dessa blev sedan upptagna under det ukrainsk-ortodoxa Kievpatriarkatet. På så sätt ingår de nu i ett östkyrkligt ortodox sammanhang, även om Kievpatriarkatet som självständig kyrka för tillfället inte erkänns av andra ortodoxa kyrkor. Den nybildade gemenskapen omtalas som Skandinavien ukrainsk-ortodoxa dekanat och står under fader Matteus Maria Furemalms ledning.

Kyrillos Markskog har också under vissa perioder använt termen ”ortodox” på den verksamhet han är ärkebiskop för. Idag är hans kyrka i Skåne ansluten till den internationella ”ortodoxa katolska kyrkan”, som springer ur den gammalkatolska rörelsen.

²⁵ <http://stnikolaus.se/kyrkan/nkk-i-sverige.html>. Det går också att läsa mer om den Nordisk-katolska kyrkan på www.nordisk-katolsk.se

Kyrkobyggnader tillhörande orientalisk- ortodoxa trossamfund och österns kyrkor

Armeniska apostoliska kyrkan		
S:ta Marias kyrka	Södertälje	Fastighet inköpt och anpassad
Koptisk-ortodoxa kyrkan		
S:t Minas kyrka (Biskopssäte)	Södertälje	Fastighet inköpt och anpassad
S:ta Marias kyrka	Stockholm	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Mikael's kyrka	Sundsvall	Fastighet inköpt och anpassad
Etiopisk-ortodoxa kyrkan		
Medhanealem domkyrka (biskopssäte)	Stockholm	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Gabriels kyrka	Göteborg	Fastighet inköpt och anpassad
Syrisk-ortodoxa kyrkan (Patriarkala ställföreträderskapet)		
S:t Georgis kyrka	Linköping	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Petrus och Paulus kyrka	Trollhättan	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Addais kyrka	Enköping	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Johannes kyrka	Lidköping	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Afrems domkyrka (biskopssäte)	Södertälje	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Petrus och Paulus kyrka	Botkyrka	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Johannes kyrka	Angered	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:ta Marias kyrka	Stockholm	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Kuryakos kyrka	Västerås	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:ta Marias kyrka	Örebro	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:ta Marias kyrka	Norrköping	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Kuryakos kyrka	Norrköping	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Matti och S:t Behnams kyrka	Stockholm	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Tomas kyrka	Södertälje	Ändamålsenligt byggd kyrka
Syrisk-ortodoxa kyrkan (Ärkestiftet)		
S:ta Marias kyrka	Eskilstuna	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Gabriels	Göteborg	Fastighet inköpt och anpassad
S:ta Marias kyrka	Linköping	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Shemun D'Zeytes kyrka	Borås	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Petrus kyrka	Stockholm	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Johannes kyrka	Märsta	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Kuryakos kyrka	Norrköping	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Georgis kyrka	Stockholm	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Jacob av Nsibins domkyrka (biskopssäte)	Södertälje	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:t Gabriels kyrka	Södertälje	Fastighet inköpt och anpassad
S:ta Marias kyrka	Stockholm	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Eliyos kyrka	Västerås	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Johannes kyrka	Skövde	Fastighet inköpt och anpassad
S:ta Marias kyrka	Norrköping	Fastighet inköpt och anpassad
Österns assyriska kyrka		
S:t Thomas kyrka	Botkyrka	Ändamålsenligt byggd kyrka
S:ta Maria kyrka	Jönköping	Fastighet inköpt och anpassad
S:t Stappanos kyrka	Skövde	Fastighet inköpt och anpassad

S:t Afrems domkyrka, Södertälje

S:t Jacob av Nsibins domkyrka, Södertälje

S:ta Marias kyrka, Örebro

Ortodoxa kyrkor av orientaliska traditioner

De orientaliska kyrkorna växte fram utanför den romerska världen eller i dess utkant. Redan på 500-talet separerades de från den romerska kyrkan (senare den bysantinsk-ortodoxa och den romersk-katolska kyrkan). Kyrkorna har varit måna om att bevara sin särprägel och sin ortodoxa tro.

Historiskt sett har de orientaliska kyrkorna haft mindre kontakt sinsemellan än de bysantinska kyrkorna, och de har alltså betonat sin särställning gentemot dessa. Kyrkofamiljen hyser därmed en större mångfald av fromhetstraditioner än den bysantinska familjen. Medan de ortodoxa kyrkorna av bysantinsk tradition alla följer den bysantinska riten, har de orientaliska kyrkorna olika riter och traditioner; det är tron som förenar dem. Etioper och eritreaner har samma rit, medan kopterna har en rit som idag framstår som annorlunda även om den historiskt är besläktad med de förra; de syrisk-ortodoxa har en helt separat rit, som dock delvis är besläktad med den bysantinska riten. Den armeniska kyrkan har också utvecklat en helt separat rit. Det är alltså inte endast språk och estetik som varierar, utan kyrkorna har olika högtider, och även olika betoningar i läran. Tron har vuxit fram tillsammans med lokal-kulturen, och i vissa fall (syrisk och koptisk) är det kyrkan själv, och inte någon nationalstat, som bär kulturen. I kyrkan bevaras det gamla språket och den gamla kristna identiteten. Liksom de bysantinska kyrkorna har dessutom de orientaliska integrerat och kristnat folkligt och även förkristet bruk i sina praktiker. Dessa folkkyrkor låter sig med andra ord inte lätt åtskilja från folkets kultur och historia. Det innebär att kyrkorna i mycket liten grad tar upp konvertiter och att medlemmarna i mindre utsträckning än de bysantinska går i varandras kyrkor. Särskilt de syriska kyrkorna har ingen "hemkyrka" i en annan nationalstat; deras kyrka i Sverige blir då lättare en lokalt förankrat kyrka.

Många av kyrkorna har sedan islams framväxt levt som minoriteter under muslimskt styre. De har inte haft möjlighet att utveckla en avancerad teologisk tradition, och kontakten med den kristna omvärlden har varit begränsad. Oro och politiskt tryck under de senaste hundra åren har fört relativt betydande andelar av kyrkornas medlemmar till Europa och USA.

Armeniska apostoliska kyrkan

Den armeniska kyrkan omtalas ofta som världens äldsta nationalkyrka; det armeniska kungahuset var nämligen det första i världen att anamma och införa den kristna tron. Eftersom armeniska folket har levt i spridda politiska sfärer, har kyrkan knutit folket samman, och är numera tätt förbunden med armenisk historia, identitet och språk. Inte heller idag bor armenier enbart inom staten Armenien, utan grannländerna och Mellanöstern har stora armeniska befolkningsgrupper. Med sina upp emot sju miljoner medlemmar är armeniska apostoliska kyrkan bland de stora orientaliska kyrkorna. Kyrkan leds sedan 1999 av Karekin II, katolikos över alla armenier, som har sitt säte i det heliga Etjmiadzin utanför Jerevan.

Vi har ingen säker kunskap om kristendomens början i det romerska vasallkungadömet Armenien, som vid 300-talets början täckte det som idag är östra Turkiet, Armenien och delar av Azerbajdzjan och Iran, men kyrkan räknar sitt apostoliska ursprung tillbaka till Jesu två apostlar Taddaios²⁶ och Bartolomaios. Enligt traditionen kom de heliga männen via Syrien och missionerade och led martyrdöden i Armenien.

År 2001 firade den armeniska kyrkan sitt 1700-årsjubileum med att inviga Gregorios Upplysarens enorma katedral i Jerevan. S:t Gregorios Upplysaren (c:a 257–330) är ”Armeniens apostel”. Han omvände den helige kung Trdat (c:a 250–330) och hans kungahus; därvid lyckades han göra kristendomen till officiell religion i riket. Kyrkan, som först lydde under biskopen av Caesarea, blev redan under 300-talet självstyrande eftersom stora delar av kungadömet kom under persisk kontroll. Katedralen i Etjmiadzin härrör från denna tidiga tid och har förblivit ett andligt centrum för kyrkan. Omvändelsen ledde till att armenierna utvecklade en bildnings- och skriftkultur. Skriftspråket skall ha skapats av den helige munken Mesrop (c:a 362–440). Skriften möjliggjorde bibelöversättning och gudstjänstfirande på det egna språket. S:t Mesrop och de tidiga översättarna firas varje år den andra lördagen i oktober på De heliga översättarnas dag.

Under 500-talet splittrades den kaukasiska kristendomen. Georgiska kyrkan förblev trogen mot Romarrikets kyrka, medan den armeniska och den kaukasisk-albanska kyrkan (Azer-

²⁶ Taddaios kallas ”Addai” i syriska kyrkor.

bajdzjan) tillsammans med syrisk-ortodoxa kyrkan fördömde både Chalcedon och Österns kyrkas lära om Kristi person.

Den armeniska och den latinska kyrkans vägar har dock under historien korsats vid flera tillfällen. Munken S:t Gregor av Narek (951–1003) är en av den armeniska kyrkans största poeter; han har förstås länge räknats som ett helgon inom armeniska kyrkan, men 2015 annonserade påven i Rom att han nu också räknas som *doctor ecclesiae* inom katolska kyrkan – även om han inte själv var katolik.

Armeniska riket har varit en instabil politisk enhet; den kom att delas mellan det bysantinska väst och det persiska riket i syd, och senare det muslimska kalifatet, det osmanska riket och slutligen Sovjetunionen. Mot slutet av 900-talet flyttade katolikossätet till den dåvarande huvudstaden Ani (nära Kars i Turkiet), som skulle bli känd som de 1001 kyrkors stad. Under 1000-talet flydde många armenier från seldjukerna och bosatte sig i Kilikien. Det armeniska Kilikien som grundades vårdade nära relationer till korsfararna. Delar av kyrkan var pro-latinsk och de västliga influenserna var starka under perioden. Det var också under denna tid som katolikossätet i Kilikien etablerades. Idag leder katolikos Aram I av Kilikien en självständig del av armeniska kyrkan utanför Armenien. Han står formellt under Etjmiadzins katolikos och residerar i Antelias norr om Beirut. Armeniska apostoliska kyrkan har ytterligare två patriarker som står under Etjmiadzins katolikos, den armeniska patriarken av Jerusalem och den armeniska patriarken av Konstantinopel.

Under 1700-talet gick vissa delar av armeniska kyrkan i union med den latinska kyrkan, och från denna tid finns även en armenisk-katolsk kyrka, som idag har c:a 120 000 medlemmar. Ungefär en procent av dessa bor i Sverige.

Folkmordet på kristna – och särskilt armenier – i Osmanska riket är ett stort historiskt trauma för armenierna. Över en miljon armenier tros ha förlorat livet under massakerna, och traditionella armeniska områden i Turkiet tömdes på armenier.²⁷ Så gott som alla armeniska familjer har på något sätt drabbats. 100-årsmarkeringen 2015 uppmärksammades världen över, ock-

²⁷ Sveriges riksdag deklarerade den 11 mars 2010 att dödandet av armenier, assyrier/syrianer/kaldéer och greker 1915 var ett folkmord; se Betänkande 2009/10:UU9 Mellanöstern och Nordafrika, <http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Utskottens-dokument/Betankanden/Arenden/200910/UU9/?lattlast=true>.

så i Sverige. Den armeniska kyrkan helgonförklarade vid detta tillfälle *alla* offren som martyrer, och martyrdagen högtidshålls 24 april varje år.

Den armeniska kyrkan har en helt egen, mycket gammal rit och en särpräglad hymntradition. Hymnerna sjungs på det klassiska armeniska språket, och i motsats till andra orientaliska kyrkor använder man gärna orgel. Kyrkorummet har normalt inte många ikoner, men över altaret finns vanligen en ikon. Altaret avgränsas å andra sidan inte av en ikonvägg, utan av ett förhänge. Armeniska kyrkan är den enda östkyrkan som använder osyrat nattvardsbröd och som inte blandar ut vinet med vatten. Den traditionella kyrkoarkitekturen igenkänns på den oftast relativt enkla stenkonstruktionen med ett eller flera åttakantiga spetsiga torn.

De flesta armeniska kyrkor följer nya stilens kalender. Armenierna följer emellertid det fornkyrkliga bruket att fira Kristi födelse och dop på teofaniadagen, alltså 6 januari; bebådelsen och festen för Herrens frambärande i templet firas därför också 12 dagar senare än i andra kyrkor. Teofania inleds med en 50 dagar lång adventsfasta. Kyrkan har flyttat firandet av vissa högtider till närmaste söndag. Guds Moders insomnande firas till exempel på söndagen närmast 15 augusti; på denna dag välsignas höstens druvor. Firandet inleds med en veckas fasta. Under den stora påskfastan fastar armenierna, likasom bysantinska ortodoxa, från den fyrtionde dagen före palmsöndagen. 64 dagar efter påsk firas S:t Gregorios Upplysningslegendariska grundande av kyrkan i Etjmiadzin. 98 dagar efter påsk firas Kristi förklaring, som också är en stor folklig vattenfest där folk stänker vatten på varann.

Efter Sovjetunionens fall blomstrar återigen kyrkan i staten Armenien och har numera en status som nationell folkkyrka i landet. Berget Ararat – där Noaks ark skall ha strandat efter syndafloden (1 Mos 8:4) – reser sig stolt utanför Jerevan och har en viktig symbolisk betydelse i det armeniska medvetandet.

Armeniska apostoliska kyrkan i Sverige

Den armeniska kyrkan i Sverige har 4 800 medlemmar. Dessa fördelar sig på sju församlingar i städerna med den tätaste armeniska befolkningen. Församlingarna förestås sedan 2013 av fader Yeghishe Avetisyan, som står under Etjmiadzins katolikos genom biskopslegatet för Centraleuropa i Wien.

Redan 1687 anlände de första armeniska köpmännen till Sverige med varor, och på 1800-talet inredde kungens armeniska stallmästare ett hus vid Överjärva gård för gudstjänstbruk. Men det var först på 1900-talet som armenierna kom att utgöra en större gemenskap i Sverige. En viss arbetskraftsinvandring började redan efter andra världskriget; dock var det under 1970-talet som invandringen startade på allvar, då Libanon härjades av inbördeskrig och Iran genomförde revolution. Största delen av armenierna kom från Mellanöstern, många från Turkiet, och från 90-talet har även en viss andel asylsökare från Armenien anlämt.

Under 1970-talet firade armenier sporadiska gudstjänster i Skeppsholmskyrkan i Stockholm, förrättade av en präst från Frankrike. Den första församlingen bildades 1979, och två år senare hade kyrkan c:a 1 400 medlemmar i Sverige. I Stockholm lånar församlingen Kista kyrka, och i Göteborg är man också tvungen att låna lokaler. I april 2015 invigdes emellertid armeniernas första egna kyrkobyggnad i Sverige, Jungfru Marias kyrka i Södertälje, som de köpte av syrisk-ortodoxa kyrkan. Kyrkan ser det som en viktig uppgift att vårda den armeniska kulturen, språket och tron bland sina medlemmar.

Koptiska ortodoxa kyrkan

Den koptiska kyrkan är lika gammal som kristendomen själv; den räknar sin historia tillbaka till Jungfru Maria och Josefs flykt till Egypten med Jesusbarnet (Matt 2:13–21) och till evangelisten Markus mission. Ordet ”koptisk” betyder ”egyptisk” helt enkelt; kopterna själva uppfattar sig som representanter för det för-arabiska, faraoniska folket i Egypten, fastän det fornegyptiska språket numera enbart används liturgiskt. Även om medlemmarna primärt kommer från Egypten, sträcker kyrkan sig över hela nordöstra Afrika. I Libyen och Sudan finns betydande koptiska minoriteter. Den koptiska kyrkan är idag Mellanösterns största kristna samfund med sina ungefär åtta miljoner medlemmar.²⁸ I modern tid har koptiska kyrkan haft nära förbindelser med Sverige; kopternas överhuvud är sedan 2012 påve Tawadros II av Alexandria, som besöker Sverige i september 2015. Påven, som traditionellt spelar en framträdande roll inom kyrkan, residerar sedan 1000-talet i Kairo. Bredvid den påvliga Markusdomen finns också kyrkans viktigaste teologiska utbildningsinstitution.

Hamnstaderna Alexandria var en av senantikens viktigaste metropoler. Alexandria och Rom blev snart de allra mäktigaste kristna städerna i Romerska riket, och dess biskopar fick en ledande ställning inom kyrkan. Från Alexandria spred sig kristendomen söderut längs Nilen till nubiska och etiopiska områden. Det är först under 1900-talet som den etiopiska och den eritreanska kyrkan har medgivits fullt självstyre från den koptiska påven.

I Alexandria talades främst grekiska, och staden fostrade många namnkunniga kyrkofäder. Redan under kristendomens första århundraden bildades här en kristen filosofisk skola som frambringade sådana viktiga tänkare som Klemens (c:a 150–215) och Origenes (c:a 185–254). De heliga biskoparna Athanasios (c:a 295–373) och Kyrillos (c:a 376–444) måste också räknas till stadens kristna intelligentsia. Den senare formulerade försvaret för titeln ”Gudaföderskan” och utformade ett språk om Kristi gudomlighet och mänsklighet som anses som klassiskt bland båda bysantinska ortodoxa och orientaliska ortodoxa.

²⁸ Medlemsiffrorna för koptiska kyrkan är mycket osäkra; angivelser brukar ligga mellan 4 och 20 miljoner.

En mycket viktig roll i fornkyrkan spelar klosterrörelsen. Egypten är den kristna klosterrörelsens vagg. Den nämnde biskopen Athanasios skrev bland annat biografen om S:t Antonios (d. c:a 356), som lämnade staden och dess bekymmer för att kämpa den goda striden mot frestelser och ondska i ödemarken. Under åren som följde fyllde mängder av kvinnor och män den egyptiska öknen med andliga övningar i materiell fattigdom. Från denna tid känns stora gestalter som S:t Pachomios (c:a 292–346), själva grundaren av det kristna klosterväsendet, den legendariska S:ta Katarina av Alexandria (300-talet), S:ta Maria av Egypten (c:a 340–420) och S:t Shenute av Atripe (c:a 350–450). Klostren har influerat koptisk kristendom i stort; fasta och askes utgör fortfarande ett viktigt element i egyptisk fromhet.

Samtidigt som Antonios begav sig ut i öknen, blev kristna förföljda av den romerska kejsaren. Diocletianus förföljelser från år 284 upplevdes som så mycket av en vattendelare att den koptiska kalendern faktiskt börjar med detta år. År 284 efter Kristus enligt gregorianska kalendern svarar till år 1 anno martyrum (martyrernas tidsålder) enligt deras kalender.

Under 400- och 500-talet drabbade en stor teologisk strid Romerska riket (se bokens inledning). Imperiekyrkan, med Konstantinopel och Rom i spetsen, omfamnade slutligen den så kallade tvånatursläran. Många ansåg emellertid att denna bröt med S:t Kyrillos av Alexandrias klassiska lära, och konflikten splittrade och försvagade den egyptiska kyrkan. En urban minoritet förblev lojal mot kejsaren och konciliet och finns fortfarande kvar, som den grekisk-ortodoxe patriarken i Alexandrias kyrka. Majoriteten, som också hade det rurala koptisktalande folket på sin sida, motsatte sig den nya tvånatursläran och de nya biskoparna som insattes av Konstantinopel. Därmed splittrades kyrkan i Egypten i å ena sidan en koptisk-ortodox kyrka som hade kyrklig gemenskap med de syrisk-ortodoxa och å andra sidan en grekisk-ortodox som hade gemenskap med bland annat Konstantinopels och Roms kyrkor. Konflikten stärkte klostrens ställning ytterligare, men försvagade Alexandrias. Islams frammarsch under 600-talet förstärkte inte heller kyrkans position; några århundraden senare skulle kopterna reduceras till en demografisk minoritet som började tala arabiska.

Med Muhammed Alis (1769–1849) regim i Egypten började en period med politisk uppgång för kopterna. Med

påve Kyrillos IV (1816–1861) inleddes en koptisk förnyelse; skolor (också flickskolor) grundades och kyrkan reformerades. 1900-talet har sett en protestantiskt influerad söndagsskolerörelse som har fokuserat på koptisk bildning genom studier av bibeln och andra aspekter av kristen tradition. Påve Shenouda III:s (1923–2012) mer än fyrtio år långa period bidrog starkt till denna tendens.

Från 1950-talet har också en klosterväckelse uppstått inom koptiska kyrkan som har inriktat sig på det fornkyrkliga arvet och den gemensamma ortodoxa traditionen. Kloster som Makariosklostret i Wadi an-Natrun, Antoniosklostret vid Röda havet eller Vita klostret i Övre Egypten är tidiga monastiska bosättningar som har spelat en viktig roll för bevarandet av det kristna arvet genom den egyptiska historien. De har återigen fyllts med klosterfolk och de har öppnats för pilgrimer i stora antal. Det finns nu uppskattningsvis 1 300 koptiska munkar och nunnor fördelade på 39 kloster.²⁹ En ledande gestalt inom förnyelserörelsen var den karismatiske och kontroversielle Matta al-Miskin (1919–2006), som även finns i svensk översättning. Av särskilt intresse från ett svenskt perspektiv är dessutom retreatcentret Anaphora norr om Kairo. Otaliga svenskar har besökt stället, och dess föreståndare, den koptiska biskopen Thomas, har besökt Sverige en rad gånger.

Guds Moder Maria spelar en viktig roll för koptiska troende. 1968 upplevde många kopter, och även muslimer, en Mariauppenbarelse i Kairo-förorten Zeitun. Guds Moder visade sig vid upprepade tillfällen som en lysande gestalt över en kyrkas tak. I mer än ett år fortsatte hon att visa sig. Många såg det (president Nasser medräknat) och många helades. Miraklet firas numera som en högtidsdag 2 april varje år. Annars firar kopter S:t Markus, deras kyrkas apostel, den 8 maj, och 1 juni firar de Josef och Marias flykt med Kristusbarnet till Egypten.

Även om det moderna tidevarvet på sätt och vis har inneburit en större frihet för kopter, har moderniteten också fört med sig extremism som inte minst har drabbat de kristna i Egypten. De lever fortfarande i martyrernas tidsålder. Så sent som i februari 2015 tillfångatog och massakrerade Islamiska staten (IS) tjugo kopter och en icke-kopt i den libyska staden Surt.

²⁹ Roberson, The Eastern Christian Churches: <http://www.cnewa.org/default.aspx?ID=6&pagetypeID=9&sitecode=HQ&pageno=1>

Martyrerna (den icke-koptiske medräknad) blev omedelbart helgonförklarade av kyrkoledningen i Kairo, och de 21 skall nu firas 15 februari varje år.

Koptiska gudstjänster följer den specifika koptiska riten, som normalt firas på koptiska med arabiska inslag. Liksom Mose (2 Mos 3:5) tar det koptiska prästerskapet av sina skor i vördnad när de förrättar gudstjänst. Det samma gör lekfolket när de går till den heliga nattvarden, och de täcker sin mun efteråt. Den koptiska kyrkan har en rikare och mer särpräglad ikontradition än den syriska och armeniska traditionen. Pilgrimsresor utgör en särskilt viktig del av koptiskt fromhetsliv. Kyrkan följer gamla stilens kalender.

Koptiska ortodoxa kyrkan i Sverige

Koptiska kyrkan är bland de mindre orientaliska ortodoxa kyrkorna i Sverige med sina ungefär 4 000 medlemmar. De äger dock tre kyrkobyggnader. Utöver domkyrkoförsamlingen i Södertälje har stiftet sju församlingar i landets största städer.

År 1980 firades den första koptiska liturgin i Sverige – i Engelbrektskyrkans kapell i Stockholm. Två år senare skickades den egyptiska prästen fader Palladius el-Baramousy, som även var munk i Baramousklostret i Wadi an-Natrun. Han hade tillika varit påve Shenoudas sekreterare och präst i Mariakyrkan i Zeitun. Nu kom han till Sveriges drygt 1 000 kristna invandra-re från Egypten, och den första koptiska församlingen bildades i Stockholm. Jungfru Maria och S:t Paulus församling invigde sin egen kyrka i Midsommarkransen 1993. Under 80-talet började också gudstjänstverksamheten i Göteborg. Ärkeängeln Mikael och S:t Guirguis kyrka i Agnesberg invigdes något år senare.

Sedan 2009 leds koptiska kyrkan i Sverige av *anba* Abakir, som är biskop för Nordens kopter med säte i Södertälje. S:t Minakyrkan är stiftets domkyrka.

Koptiska kyrkan i Sverige har ett aktivt ungdomsarbete genom Koptisk-ortodoxa ungdomsförbundet (KOUF).

Biskopsvikariatet för eritreanska församlingar

Den eritreanska kyrkan leddes fram till 2006 av patriarken abune Antonios, men denne blev då avsatt eftersom han vägrade lyda regimens order. Många eritreaner tar avstånd från den nye, regimensatte abune Dioskoros. I Sverige har åtta

Antonios-trogna församlingar med tillsammans åtminstone 1 000 medlemmar³⁰ ställt sig under den koptiska biskopen i Sverige och har erhållit den nödvändiga förbundsarken (*tabot*) från honom. Fader Afewerki Tessfa i den eritreanska S:t Mikael kyrka i Sundsvall är biskopsvikarie för denna grupp. Kyrkobyggnaden är en gammal biograf som 2015 invigdes till kyrka av biskop Abakir. Inom biskopsvikariatet finns ytterligare åtta församlingar.

Relationen mellan de två eritreanska grupperna i Sverige är inte harmonisk. Biskopsvikariatets församlingar känner sig utsatta för press från regimen – även i Sverige – och genom hot mot anhängare i Eritrea skall regimkrafterna ha satt enskilda medlemmar i Sverige under press för att de skall gå över till den regimtrogna sidan.

³⁰ Denna siffra är trolig alltför låg; många medlemmar vägrar att registrera sig av fruktan för regimen. Det finns nästan 30 000 personer med eritreansk kulturbakgrund i Sverige (se statistikkapitel), och om ungefär 50 % är ortodoxa kristna, skulle Sverige ha c:a 15 000 eritreanska ortodoxa allt som allt. Av eritreanerna i Sverige är dock en förhållandevis stor andel protestanter, så c:a 10 000 är kanske en mer realistisk siffra.

Syrisk-ortodoxa kyrkan

Syrisk-ortodoxa kyrkan är en liten kyrka som idag har anhängare i många av världens länder. Dess historiska centrum finns i Mellanöstern, där den har funnits sedan Jesu tid. Syrisk-ortodoxa är stolta över att de använder Jesu eget språk och man framhåller ofta att kyrkan har en direkt historisk och kulturell kontinuitet tillbaka till den tidiga palestinska kristendomen. Dess första biskop var aposteln Petrus. Kyrkans syriska gren är i våra dagar inte större än kanske en halv miljon medlemmar globalt. Det finns emellertid också en stor självständig indisk gren under patriarkatet i Antiochia på ungefär en miljon medlemmar, en gemenskap som räknar sin historia tillbaka till aposteln Tomas mission.³¹ Gemensamt för alla syrisk-ortodoxa är alltså inte syrisk kultur (och ännu mindre den moderna syriska nationalstaten), utan den västsyriska riten, som har sitt ursprung i Antiochia. Syrisk-ortodoxa kyrkan representerar den livskraftiga kristendom som utvecklades inom västsyriska områden kring senantika städer som Antiochia (Antakya) och Edessa (Şanlıurfa). Kyrkans överhuvud är sedan 2014 patriark Ignatios Afrem II, som normalt residerar i Damaskus.³² Han besökte Sverige redan 2015.

Legenderna från den tidiga syriska kristendomen är många. Aposteln Tomas skall ha skickat S:t Addai (Taddaios), en av de sjuttio apostlarna (Luk 10) till Mesopotamien. Han förkunnade för den syriska kung Abgar ”den svarte” av Edessa, som bestämde sig för att sända ett brev till Jesus själv. Jesus gned sitt ansikte med en duk och skickade den till honom som svar.

Antiochia är bland världens äldsta kyrkostäder. Det var ”här som lärjungarna för första gången fick heta kristna” (Apg 11:26). Både Petrus och Paulus besökte staden, och den förre skall ha varit biskop där. Den apostoliska författaren S:t Ignatios (d. c:a 110) var en annan av stadens tidiga biskopar.

³¹ Den kallas den jakobitiska [Malankara-]kyrkan och leds av katolikos Baselios Thomas I av Indien. I Indien finns ytterligare en stor syrisk-ortodox grupp, Malankara ortodoxa kyrka. Den representerar samma kyrkliga tradition som den jakobitiska, men står inte under patriarkatet i Antiochia utan har förklarat sig självstyrande och leds av katolikos Baselios mar Thoma Paulose II. Kyrkan har ungefär lika många medlemmar som den jakobitiska. Sedan finns också den lilla Malabariska oavhängiga syriska kyrkan, som är en självstyrande kyrka som har brutit med Malankara-kyrkan. Ingen av de indiska kyrkorna är representerade i Sverige, så vi skall inte gå närmare in på dem här.

³² Under kriget har han residerat i Beirut.

Kyrkoledningen i Antiochia kom att utgöra ett av Romarrikets fem patriarkat. Kyrkan hör hemma i och sköter de trakter där de bibliska personerna och många av de tidiga helgonen bodde och levde. Pelarhelgonet S:t Symeon styliten (d. 459) är den mest kända representanten för den fornkyrkliga syriska asketismen, som ofta syftade till att väcka undran och förvåning. Symeon tillbringade år av sitt liv på toppen av en pelare.

Under den eskalerande konflikten om Chalcedonkonciliet tvånaturslära började Jakob Baradai (d. 578), som företrädde motståndet mot den nya läran, att ordinera icke-chalcedonensiska präster och biskopar.³³ Han hade ett starkt stöd på den syrisktalande landsbygden. Sedan 500-talet har det därför funnits två antiokenska kyrkoledare, den grekisk-ortodoxa (se "Antiochias grekisk-ortodoxa kyrka") och den syrisk-ortodoxa, som förestår var sin kyrka. Den arabiska erövringen försvagade den syriska kyrkan, men under medeltiden var kyrkan fortfarande stark; på sin höjd bestod den av ett tjugotal metropolitdömen och över hundra stift och sträckte sig så långt österut som Afghanistan. Mongolernas härjningar och korstågen decimerade emellertid kyrkan avsevärt, och befolkningens fäste blev reducerat till rurala områden i norra Mesopotamien.

Bergsområdet Tur Abdin (i sydöstra Turkiet) utvecklades under denna period till något av ett andligt centrum för de syrisk-ortodoxa. Patriarken tog sitt säte i det senantika Saffransklostret, och det närliggande Mor Gabriel-klostret fungerade – och fungerar fortfarande – som ett viktigt lärdomscentrum.³⁴

Folkmordet på kristna under första världskriget i Osmanska riket är det senaste stora traumat för gruppen. Kanske trehundrausen syriska kristna förlorade livet i samband med massakrerna som de själva kallar *seyfö*.³⁵ I efterkrigstiden har syrisk-ortodoxa migrerat från Irak och Turkiet till Syrien och Libanon, och sedan också till USA och länder i Europa. Idag finns viktiga kloster, som också är biskopssäten, i Nederländerna (Mor Efraim-klostret i Glane, i ett före detta romersk-katolskt nunnekloster helgat åt Olav den helige), Tyskland (Mor Jakob-kloster i Warburg) och Schweiz (Mor Augin-klostret i Arth). Kyrkans viktigaste teologiska utbildningsinstitution finns i Mor Efraim-klostret i Maarat Sayyidnaya utanför

³³ Detta är bakgrunden till den nu i stort sett inte längre förekommande beteckningen "jakobiter" om syrisk-ortodoxa.

³⁴ Ang. titeln "mor" se ordlista.

³⁵ Se till exempel Lundgren, *Assyrierna*, 71–80. Jfr. också fotnot 27.

Damaskus, som även är patriarkens residens. Från Syrienkrigets början 2011 har kyrkans situation återigen varit mycket prekär, och fler och fler går i exil.

Symboler, såsom kors och duva, dominerar det visuella uttrycket i kyrkorna. Duvan är en kristen symbol för den helige Ande, och Anden spelar en framträdande roll i syrisk-ortodox teologi. De syrisk-ortodoxa har dock ingen utvecklad ikontradition. I kyrkorna finns ingen ikonvägg (som i kyrkor av bysantinsk tradition) utan ett förhänge som döljer altaret under delar av nattvardsförberedelserna.

Den syrisk-ortodoxa kyrkan har en mycket stark poetisk tradition. Under hela den fornkyrkliga epoken uttryckte sig syriska teologer i poesi. S:t Efraim Syriern (c:a 306–373) – ”Andens harpa” – och S:t Jakob av Sarug (c:a 451–521) – ”Andens flöjt” – är två av kristenhetens främsta diktare. Dessa poeter skrev hymner och poetiska predikningar. Parallellt har den syriska traditionen utvecklat starka körtraditioner, och syrisk-ortodoxa kyrkan är känd för sina kvinnokörer, som existerade redan i senantiken.

Eftersom de historiskt sett har utvecklats i geografisk och kulturell närhet till varandra, har västsyriska riten många gemensamma drag med den bysantinska riten, men den västsyriska förfogar idag över en större mångfald av liturgiska varianter; ibland används också element från den östsyriska riten (se ”Österns kyrka”). Främst i kyrkorummet finns altaret i en nisch som kan täckas av ett förhänge. Flabellum (liturgisk solfjäder) används flitigt under gudstjänsterna som symbol för änglarna. En evangeliebok brukar finnas i kyrkan, och kyrkobesökarna kysser den när de kommer in i kyrkan. Det liturgiska språket är syriska (*suryoyo*), en dialektal variant av arameiska, det språk som Jesus själv talade. Den syriska bibeln, Peshitta, tillkom under de allra första kristna århundraden.

Efter katolsk mission bland syrisk-ortodoxa på 1600- och 1700-talet etablerades en syrisk-katolsk kyrka som följer samma rit som den syrisk-ortodoxa; denna kyrka har idag nästan 150 000 medlemmar. Den maronitiska kyrkan, med sin tyngdpunkt i Libanon, är en annan orientalisk katolsk kyrka som följer västsyrisk rit. Den har drygt tre miljoner medlemmar.

Syrisk-ortodoxa använder nya stilens kalender; faktiskt var den lärda syrisk-ortodoxa patriarken Ignatios Ni'matallah

(Nemet Aloho; d. 1587) med i den påvliga kommissionen som utvecklade nya stilen, den gregorianska kalendern.

Under året firas sex stora Mariahögtider, tre på våren och tre på hösten. Fastepraxisen liknar den bysantinska (onsdag och fredag samt en stor fasta för varje årstid), men för övrigt håller man den särskilda ninevefastan: tre dagar från den tionde måndagen innan påsk fastar de troende till minne av Jonas tid i valen. Den helige aposteln Tomas spelar en viktig roll inom den syriska kristendomen; hans festdag är 3 juli.

100-årsminnesdagen av seyfo 2015 uppmärksammades i många länder, också i Sverige.

Ett assyriskt eller syrianskt folk?

De syriska kristna har idag ingen nationalstat som man betraktar som sin egen, utan de finns utspridda i många länder. De har inte ens ett gemensamt språk – många använder arabiska, turkiska, svenska eller andra språk till vardags. De har kyrkor, men även här finns det djupa splittringar – östsyrisk rit och västsyrisk rit, en syrisk-ortodox kyrka och Österns kyrka, kaldéer, maroniter och syrisk-katoliker. Om de utgör en folkgrupp, är de ett folk utan en gemensam berättelse om vem de är.

Med nationalismens framväxt på 1800-talet väcktes frågan om vilka de syriska kristna var etniskt, kulturellt och politiskt. Vissa ansåg att de härstammade från de gamla assyrierna och kallade sig ”assyrier”. Andra ansåg att detta var helt fel och valde andra självbeteckningar. Namnkonflikten som uppstod har i utgångspunkten inte med religiösa frågor att göra, men även kyrkorna har helt eller delvis tagit ställning i striden. Österns kyrka kallar sig numera ”assyrisk”, och de östsyrisk katolikerna kallar sig ”kaldéer” efter ett annat historiskt folkslag. Det är inom syrisk-ortodoxa kyrkan som problemet idag är störst. Ledarskapet i kyrkan har i föga grad accepterat idén om en stor transkyrklig assyrisk gemenskap. Den assyriska sidan har uppfattat detta som en favorisering av den ”syrianska” sidan, alltså de som föredrar den traditionella syriska beteckningen ”*suryoyo*”. Nu har emellertid den nye syrisk-ortodoxe patriarken explicit sagt att kyrkorna skall vara neutrala i frågan och att assyriska eller syrianska flaggor inte får finnas i kyrkorna.

Konflikten handlar naturligtvis om mer än ett namn; bakom döljer sig frågor om identitet, makt och tillhörighet. Osämjan har särskilt skakat den syriska världen i Sverige. Svenska myndigheter använde i början termen ”assyrier”. Ett assyriskt

riksförbund bildades av assyriska invandrare 1977. De som föredrog namnet *suryoyo* grundade senare samma år en konkurrerande organisation. Ordet "suryoyo" blev på svenska till neologismen "syriansk", och så småningom tog föreningen namnet Syrianska riksförbundet. För att inte ta ställning i konflikten använder svenska myndigheter numera beteckningen "assyrier/syrianer".

Att engagera sig i kyrkan är för många assyrier/syrianer ett sätt att hålla kontakt med sin kultur; kyrkan blir därmed mycket mer än ett ställe för religiösa erfarenheter i snäv mening. En av informanterna i Fuat Deniz avhandling *En minoritets odysseé* säger om denna sin egen folkgrupp i Sverige: "Jag tror att i och med att vi inte har något hemland att vända tillbaka till, har vi hela tiden anpassningen framför oss. [...] vi har ingenstans att ta vägen; vare sig ni vill eller inte, kommer vi att stanna kvar i Sverige."³⁶ Kyrkan har på sätt och vis utvecklats till ett nytt hemland för många assyrier/syrianer, och de kan därför hitta sitt hem i Sverige så väl som i andra länder. Södertälje, med stadsdelarna Geneta, Hovsjö och Ronna, framstår idag som en assyrisk/syriansk huvudstad i Sverige; staden har kallats "Mesopotälje" eller "Sveriges nya Jerusalem".

Syrisk-ortodoxa kyrkan i Sverige

De syrisk-ortodoxa är den största och mest välorganiserade östkyrkliga gemenskapen i Sverige och följaktligen också den mest framträdande gruppen orientalisk-ortodoxa. Det är dessutom den enda gruppen som har två ärkebiskopar i landet. Medlemmarna bor primärt i Mellan- och Sydsveriges städer, och Södertälje är deras demografiska och kyrkliga centrum. Syrisk-ortodoxa i Sverige har en ekumeniskt öppen profil.

I slutet av 1960-talet började syrisk-ortodoxa flyktingar anlända från länder som Libanon, Syrien, Turkiet och Irak, och fader Yousef Said etablerade på patriarkens begäran en syrisk-ortodox församling i Södertälje 1971. Under 70-talet kom Sverige att bli ett av de europeiska länder som mottog flest assyriska/syrianska invandrare. 1981 hade syrisk-ortodoxa kyrkan redan drygt 12 000 medlemmar i Sverige, och vid åriondets slut c:a 30 000.

Under mitten av 1970-talet bildade patriarkatet ärkestiftet för Skandinavien och England med säte i Södertälje. Ärkebis-

³⁶ Deniz, *En minoritets odysseé*, 259.

kop mor Timotheos Afrem Abodi ledde stiftet. 1983 invigdes den första syrisk-ortodoxa kyrkan byggd i Sverige, S:t Afrem kyrka i Södertälje. Syrisk-ortodoxa kyrkan utvecklade ett rikt föreningsliv med ungdomsorganisationer, kvinnoföreningar, kör och scouter, och kyrkan är fortfarande den enda östkyrka som tar kyrkoavgift över skattsedeln.

I Sverige blev efterhand namnkonflikten så infekterad att den splittrade kyrkan. Den nya (1987) ärkebiskopen mor Julios Abdulahad Shabo (f. 1951) försökte att ha en öppen inställning till den assyriska gruppen och prästvigde vissa av dem. Flickan Samira Hannoch i Södertälje fick under den värsta tiden en uppenbarelse där det libanesiska helgonet Charbel Maklouf manade till fred. Men det räckte inte. Som en följd av sin inkluderande hållning blev ärkebiskopen så impopulär bland de som föredrog att kalla sig ”syrianer” att patriarken i Damaskus fick gripa in och medla. Han löste problemet genom att skilja de två grupperna helt och dela kyrkan i två administrationer: De som tyckte om ärkebiskopen blev kvar i ärkestiftet. De församlingar som ogillade ärkebiskopens hållning fick ett eget stift under patriarken, Patriarkatets ställföreträdarskap för Syrisk-ortodoxa kyrkan i Sverige. Idag finns inte enbart två ärkebiskopar, utan två domkyrkor i Södertälje, två ungdomsförbund, två fotbollslag på elitnivå och så vidare.

Under 1990-talet ökade kyrkans medlemsiffra från ca: 30 000 till nästan 45 000, och redan under början av 2000-talet hade syrisk-ortodoxa kyrkan i Sverige nästan lika många anställda präster (28) som Österns kyrka och alla andra ortodoxa kyrkor tillsammans (35), och antalet har stigit successivt sedan dess. Med kriget i Irak och kriget i Syrien på 2000-talet har nya stora grupper assyrier/syrianer anlänt, och under det första decenniet steg medlemsiffran med ytterligare nästan 8 000. Under 2011 utfördes över 1 000 syrisk-ortodoxa dop i Sverige och nästan 500 vigslar.

Syrisk-ortodoxa ärkestiftet för Sverige och övriga Skandinavien

Ärkestiftet grundades 1990 då ärkestiftet av Skandinavien och England delades i två och Skandinavien blev en separat del. Mor Julios Abdulahad Shabo förblev dess ärkebiskop och har sedan lett ärkestiftet från Södertälje. Stiftets domkyrka är den stora Sankt Jacobs-katedralen i stadsdelen Hovsjö, som invig-

des 2009. I Sverige finns 24 församlingar, varav 15 har en egen gudstjänstlokal. Stiftet har drygt 26 000 medlemmar.

Ungdomsarbete drivs genom det mycket aktiva Syrisk-ortodoxa ungdomsförbundet (SOUF), tidigare kallat Ungdomsinitiativet. Organisationen bildades 2002 och har för tillfället 18 lokalföreningar över hela landet och mer än 3 000 medlemmar. De arrangerar allt från läger och konferenser till insamlingar och annan välgörenhet till stöd för kristna i Mellanöstern.

Syrisk-ortodoxa patriarkatets ställföreträderskap i Sverige

Under 1990-talets början blev det som nämnts mer och mer angeläget att dela upp den syrisk-ortodoxa kyrkan i Sverige på grund av de stora konflikterna i förbindelse med namnstriden. År 1996 vigdes en ny syrisk-ortodox ärkebiskop som också skulle ha sitt säte i Södertälje, mor Dioscoros Benjamin Atas (f. 1964), en syrian som växte upp i Rinkeby. Sedan dess har han lett patriarkatets ställföreträderskap upprättat av patriarken i Damaskus. Stiftets domkyrka är den stora Sankt Afrem-katedralen i Södertäljestadsdelen Geneta, som hade fungerat som domkyrka för ärkestiftet innan ställföreträderskapet övertog den. Ställföreträderskapet har 22 församlingar och ett tjugotal präster. Ställföreträderskapet var från början numerärt sett avsevärt mindre än ärkestiftet, men under 2000-talets första årtionde har det vuxit sig jämnstort. Medlemssiffran uppgår idag till drygt 24 000. Dess medlemmar använder ofta termen "syrian" när man betecknar sig själva.

Under sensommaren 2012, precis efter Marie insomnandes fest, upplevde många kyrkobesökare en Mariauppenbarelse utanför S:ta Maria kyrka i Tensta.

3 maj 2015 fick syrisk-ortodoxa kyrkan sin första präst, född och uppvuxen i Sverige, Josef Togan.

Ett dynamiskt ungdomsarbete knutet till ställföreträderskapet drivs inom Syrisk-ortodoxa kyrkans ungdomsförbund (SÖKU), som bildades 1996. 25 lokalföreningar finns fördelade utöver landet, och medlemssiffran uppgår till c:a 9 000. Förbundet anordnar allt från bibeltävlingar och kurser till körfestivaler och barnläger.

Tewahedo-kyrkorna

Benämningen ”tewahedo” används av både den eritreanska och den etiopiska kyrkan. Eftersom dessa två kyrkor har en gemensam historia fram till 1990-talet, behandlas den historiska bakgrunden och fromhetslivet här under ett. Kyrkorna har det gemensamt att de är de största samfundet i båda länderna. Själva begreppet ”tewahedo” betyder *förenad* och syftar på det gudomligas och mänskligas enhet i Kristus, alltså den *miafy-sitiska* kristologin som är gemensam för alla de ortodoxa av orientalisk tradition.

Kristendomen på Afrikas horn är nog den mest särpräglade och annorlunda av de östkyrkliga traditionerna. Kyrkan spårar sina rötter i området tillbaka till den helige Frumentios (300-talet), ”Fredsfadern” (*Abba Salama*). Han var en kristen syrier som anlände till Aksumriket och lyckades omvända den helige kung Ezana (d. c:a 360). Kyrkofadern Athanasios av Alexandria skall ha vigt Frumentios till rikets första biskop. Det officiella språket i Aksum var geez, som fortfarande idag används som liturgisk språk i kyrkorna. Omkring år 480 kom nya missionärer – ”de nio helgonen” – till landet. Dessa var munkar från nord som spridde kristendomen och grundade viktiga kloster, bland annat det mycket svårtillgängliga Debre Damo i norra Etiopien, som fortfarande bebos av munkar.

Klosterrörelsen har sedan varit ett betydelsefullt inslag i etiopisk och eritreansk religiositet, men klostren har också varit framstående maktcentra. Ett av de viktigaste är Debre Libanos i Shewaprovinsen, som grundlades av S:t Tekle Haymanot (c:a 1215–1313). Dess klosterföreståndare kom i själva verket att fungera som etiopiska kyrkans andliga ledare eftersom den formella kyrkoledaren var en koptisk metropolit utnämnd av påven i Kairo; som egyptier talade han inte nödvändigtvis något lokalt språk.

Fram till 1940-talet leddes kyrkan i Etiopien av en koptisk biskop, men med stöd från kejsar Haile Sellassie (1892–1975) arbetade kyrkan för att få styra sig själva under en etiopisk ledning. Under 1950-talet valdes abune Baslios (1891–1970) till den självstyrande kyrkans förste patriark och katolikos. Tewahedo-kyrkorna har dock fortfarande nära band till koptiska kyrkan.

Etiopiska och eritreanska kyrkan är kända för vissa rituella handlingar som ibland sägs vara av förkristen judisk härkomst:

omskärelse av pojkar (som även praktiseras inom koptiska kyrkan), vissa matföreskrifter som förbudet mot att äta griskött, samt helighållandet av lördagen (sabbaten) i tillägg till söndagen. En tidig judisk närvaro i Aksumriket kan förklara detta, men det är inte omöjligt att snarare förstå det som en lokal kristen tolkning av Gamla testamentets roll i kyrkan. En mycket spridd legend berättar annars att det etiopiska härskarsläktet härstammar från det romantiska mötet mellan den etiopiska drottningen av Saba och kung Salomo i Jerusalem (jfr. 1 Kung 10).³⁷ Sonen kung Minilik I hämtade enligt traditionen den heliga förbundsarken från templet i Jerusalem när han besökte sin far där. Förbundsarken, med tavlorna som Mose fick av Gud, förvaras enligt kyrkan fortfarande i Etiopien, i S:ta Maria av Sions kyrka i staden Aksum. Hit strömmar pilgrimer varje år vid förbundsarkshögtiden den 30 november. Varje kyrkobyggnad måste för övrigt ha en *tabot*, en kopia på en av tavlorna från förbundsarken, på altaret.

Etiopien har varit mål för mycket europeisk mission. Portugiserna missionerade under 1500- och 1600-talet, men först under 1800-talet etablerades en etiopisk-katolsk kyrka. Från 1800-talet började också en omfattande protestantisk mission som fortfarande pågår. Sedan 1990-talet har emellertid en rörelse för ny ortodox självmedvetenhet och bildning i Etiopien (*Mahibere kidusan*) spritt sig och åstadkommit en större insikt om tewahedo-traditionens egenvärde.

Etiopisk kyrkoarkitektur är mycket speciell. I en särställning står de magnifika klippkyrkorna i Lalibela, som troligen höggs ut på 1200-talet.

Traditionella tewahedo-kyrkor är oftast runda. Gudstjänsten förrättas på det klassiska språket geez, men under senare år har församlingar i Etiopien mer och mer börjat använda amhariska översättningar, åtminstone för predikningar och textläsningar. I Eritrea används tigrinja på liknande sätt. Inom tewahedo-traditionen tar de troende av sig skorna innan de går in i kyrkans heliga rum. I kyrkan går man dessutom ofta i sina vita folkdräkter. Man korsar sig från vänster mot höger (som katolikerna) och inte omvänt som de flesta ortodoxa. Kvinnorna står eller sitter till höger i kyrkan, männen till vänster. Paraplyer används liturgiskt för att skydda det heliga eller som ett tecken på värdighet. Etiopiska kors finns över allt, och många har kors

³⁷ 3 Kung 10 enl. Septuaginta-bibeln som används i ortodoxa kyrkor.

tatuerade i pannan. Vördnaden inför Guds Moder är mycket påtaglig. Kyrkorna har också en rik och karakteristisk ikontradition.

Säreget för tewahedo-traditionen är kyrkosångarna, *deberta*. De är skriftlärd som vårdar det kyrkliga intellektuella arvet, men de kan även vårda sjuka genom helande. De spelar dessutom trumma och rasselinstrumentet sistrum under liturgin, dansar och sjunger. Deras nästan extatiska rytmer ger den eritreanska och etiopiska liturgin en friare och mindre stram prägel än andra ortodoxa kyrkors gudstjänster. Tewahedo-kyrkorna har den kristna världens mest omfattande bibelkanon, med 46 gammaltestamentliga och 35 nytestamentliga böcker.

Kyrkorna följer gamla stilens kalender. Bland de stora högtiderna är korsupphöjelsen (*mesqel*). Pilgrimsresor – och då allra helst till Jerusalem – är en mycket viktig del av fromhetslivet.

Eritreanska ortodoxa tewahedo-kyrkan

Eritreanska kyrkan är en tewahedo-kyrka med ungefär 3 miljoner medlemmar. (För bakgrund se ”Tewahedo-kyrkorna” ovan.) Drygt hälften av befolkningen är med andra ord ortodoxa.³⁸ Den är den yngsta orientaliska kyrkan eftersom den skildes från den etiopiska och blev självstyrande så sent som år 1993, då Eritrea frigjorde sig från Etiopien. Dessförinnan hade kyrkan i Eritrea varit ett stift under den etiopiska patriarken.

Kyrkan leds sedan 2007 av patriarken abune Dioskoros. Hans ledarskap är dock omstritt eftersom hans föregångare, abune Antonios, avsattes av regimen i Asmera och sattes i husarrest. Den nya kyrkoledningen anses av flera bedömare vara politiskt styrd och accepteras inte som legitim av de andra ortodoxa kyrkorna. I 2014 skrev Föreningen av eritreanska kloster ett brev där de gemensamt bannlyser Dioskoros och hans ledning. Många eritreaner i exil tar också avstånd från den styrande patriarken.

Bland kyrkans viktigaste kloster är Debre Bizen från 1300-talet beläget på Bizenberget några mil öster om Asmera.

³⁸ Enl. WCD är det bara 2,5 miljoner medlemmar, men till exempel Pew Research Center anser att 57,7% av befolkningen på 5 250 000 var ortodoxa 2010: http://www.globalreligiousfutures.org/countries/eritrea#/?affiliations_religion_id=0&affiliations_year=2010®ion_name=All%20Countries&restrictions_year=2013

Debra Sina är ett annat viktigt kloster, som ligger i berget några mil öster om staden Elabered. Här visade sig en gång Guds Moder för en grupp flickor, enligt legenden, och hit kommer skaror av eritreanska pilgrimer (även muslimer) varje år i juni för att fira henne. Aksumriket kom i övrigt att ta emot muslimska flyktingar redan på 600-talet, och tewahedo-kyrkorna har under sin historia i stort sett levt i fredlig samexistens med islam.

Eritreansk och etiopisk kristendom är nog den ortodoxa kristendom som är minst beforskad akademiskt; om dessa traditioners liv i Sverige finns det nästan inget skrivet.

Eritreanska ortodoxa tewahedo-kyrkan i Sverige

Under 1980-talet kom många eritreanska flyktingar till Sverige i samband med kriget. Den etiopiska ortodoxa kyrkan, som även eritreaner var del av vid denna tid, etablerade sig i Stockholm 1989 med en etiopisk präst. Eritreaner i Sverige utgjorde samfundets majoritet. Kriget mellan Etiopien och Eritrea gjorde det dock svårt för folk även i Sverige att samarbeta. De ca 400 eritreanerna bröt med den etiopiska församlingen 1991 och bildade en självständig församling underställd koptiska kyrkan. Man firade gudstjänst i Skeppsholmskyrkan i Stockholm.

Några år senare blev eritreanska kyrkan i Eritrea självstyrande och kyrkan stod inte längre under Etiopiens patriark. Under mitten av 2000-talets första årtionde grundades en självständig eritreansk kyrka i Sverige under patriarkatet i Asmera. Numera har samfundet enligt egna uppgifter ungefär 3 000 medlemmar. Deras centrum är S:ta Maria församling i Kista, men de har ytterligare fyra församlingar i Sverige. De står alla under den regimutnämnde patriarken Dioskoros genom biskopen för Europa i Frankfurt (Tyskland).

Eritreanska ortodoxa tewahedo-kyrkan i Sverige: biskopsvikariatet för eritreanska församlingar

Biskopsvikariatet är en eritreansk kyrka i Sverige som inte accepterar den regimutnämnde patriarken och därför har ställt sig under koptiska biskopen i Sverige. Se beskrivning under ”Koptiska ortodoxa kyrkan i Sverige”.

Etiopisk-ortodoxa tewahedo-kyrkan

Etiopiska kyrkan är världens största orientalisk-ortodoxa kyrka med sina 35 miljoner medlemmar. (För bakgrund se ”Tewahedo-kyrkorna” ovan.) Tillsammans med den eritreanska är den den enda gamla kyrkan i subsahariska Afrika. Medlemmarna kommer primärt från Etiopien, men kyrkan har även stift i Djibouti och Sudan. I Etiopien är ortodox kristendom landets största religion och samlar nästan hälften av befolkningen. Kyrkan leds sedan 2013 av patriarken abune Mathias i Addis Abeba, som tidigare har varit ärkebiskop för etiopiska kyrkan i Nordamerika.

Liksom i Eritrea har politisk inblandning i det kyrkliga livet skapat splittringar. En exilsynod leds av den före detta patriarken Merkorios, som insattes som patriark i Addis Abeba under dergjuntan 1988, och som blev en omstridd gestalt. Han avsattes av synoden fyra år senare och flydde med några av sina biskopar. Det finns misstankar om att EPRDF:s nya regim lade press på synoden för att tvinga honom att avgå. Numera residerar exilpatriarken i New Jersey (USA). Splittringen är emellertid inte lika infekterad som den inom eritreanska kyrkan, och en viktig skillnad är att inom etiopiska kyrkan är det den sittande kyrkoledningen (och inte exilsynoden) som är erkänd av de andra ortodoxa kyrkorna.

Som nämnts ovan är eritreansk och etiopisk kristendom föga beforskad, och det gäller särskilt dessa kyrkors liv i Sverige.

Etiopiska-ortodoxa ärkestiftet (exilsynoden)

Den etiopiska ortodoxa kyrkan etablerade sig i Stockholm 1989. Flertalet etiopisk-ortodoxa i Sverige (nästan 3 000) står under ärkebiskopen för Europa och Afrika, abune Elias, som har sitt säte i Stockholm. Abune Elias tillhör emellertid patriark Merkorios exilsynod och erkänner inte patriarken i Addis Abeba som legitim. Ärkebiskopen etablerade sig i Sverige under mitten av 1990-talet. Stiftet har fem församlingar i Sverige och äger två kyrkobyggnader. Domkyrkan är Medhanealem kyrka i Hagsätra, som invigdes 1995.

Etiopiska-ortodoxa kyrkan i Sverige (Addis Abeba-synoden)

Den etiopiska kyrkligheten i Sverige har dominerats av exilsynoden eftersom de alltså har haft en ärkebiskop i landet. Det finns dock också en församling som står under Addis Abeba-synoden via den västeuropeiska ärkebiskopen abune Antoni av London. Samfundet har en församling vid Hötorget i Stockholm, Den heliga Treenighetens (S:t Selasse) församling, som leds av fader Wolde Giorgis.

Österns kyrka

Österns apostoliska och katolska kyrka är en mycket speciell kyrka med en stolt historia. En gång i tiden kunde den räknas bland världens allra största kyrkor; idag är den bland de minsta, och drygt en procent av kyrkans medlemmar bor i Sverige.

Österns kyrka var Perserrikets kyrka, och den hade sitt historiska centrum utanför Romarrikets gränser, i nutida Irak och Iran. Denna geografiska och kulturella placering kom i mångt och mycket att bestämma dess öde. Eftersom kyrkan valde en annan riktning än de ortodoxa kyrkorna i de kristologiska striderna redan under 400-talet, har den inte sakramental gemenskap med dem eller någon annan kyrka, och de orientalisk-ortodoxa kyrkorna har exkluderat den från Mellanösterns kristna råd. Medlemmarna har dock en språklig, kulturell och i viss mån historisk gemenskap med syrisk-ortodoxa kristna därför att kyrkan är östsyrisk. I modern tid har den omfamnat termen ”assyrier” för det syrisktalande folket. (Se avsnittet ”Ett assyriskt eller syrianskt folk?” under kapitlet om syrisk-ortodoxa kyrkan.) Globalt har kyrkan idag mindre än en halv miljon medlemmar.

Den första syriska kyrkofadern, S:t Afrahat (d. c:a 345), har fått tillnamnet ”den persiska vismannen”. Folk i Mesopotamien blev tidig exponerade för kristendomen. I likhet med syrisk-ortodoxa kyrkan har Österns kyrka traditionen att apostlarna Tomas, Addai (Taddaios) och hans lärjunge Mari missionerade i östsyrisk områden.

Under fornkylig tid grundade kristna i Mesopotamien skolor i Nisibis (nuvarande Nusaybin i Turkiet) och Edessa (Şanlıurfa i Turkiet). Från dessa skolmiljöer växte en bibliskt influerad teologi och en stark poetisk tradition. De helige diktarna Efraim Syriern (c:a 306–373) och Narsai (d. c:a 503) är kanske Österns kyrkas största poet-teologer, och de var både knutna till skolorna. Bland kyrkans viktigaste teologer är S:t Babai den stora (c:a 551–628), som också fick sin utbildning i Nisibis.

Under 300-talet upprättade de persiska kristna ett ledande biskopssäte i huvudstaden Seleukia-Ktesifon (utanför Bagdad). Österns kyrka har varit en minoritetsreligion redan från början; Perserriket och Romarriket var politiska fiender, och det blev viktigt för kyrkan i det zoroastriska Persien att markera distans till den romerska kyrkan för att inte uppfattas som överlöpare.

När de romerska kristna samlades till koncilium i Efesos år 431, deltog inte den persiska kyrkan, och den kom heller inte att bifalla mötets beslut att det gudomliga och mänskliga i Kristus är så tätt sammanvävt att Maria kan kallas Gudaföderskan, den som har fött Gud. Österns kyrka var nu både politiskt och religiöst isolerad, och andra kyrkor karakteriserade den som "nestoriansk" efter den Nestorios som motarbetade Gudaföderska-titeln. Även om kyrkan ser Nestorios som ett helgon, försöker de flesta numera undvika den polemiska beteckningen.

Under 600-talet uppstod en ny religion i Mellanöstern, nämligen islam, och ett århundrade senare grundade den abbasidiska dynastin den islamiska huvudstaden Bagdad. De kristna blev då viktiga förmedlare av antik filosofi och lärdom till den nya islamska civilisationen. Eftersom kristendomen ständigt hade förhållit sig till förkristen grekisk bildning, hade dess författare tillgång till grekiska källor och grekiskt språk. Inom det abbasidiska riket bidrog därför kristna lärde till att översätta det antika grekiska arvet till arabiska. Faktiskt är vår äldsta källa till Aristoteles *Poetiken* en arabisk översättning utförd av en östsyrisk munk under 900-talet.

Redan före islams framväxt vände katolikaten blicken österut; Österns kyrka skulle genomföra medeltidens största kristna missionsprestation och bli dåtidens geografiskt sett största kyrka. I Persien fanns nu viktiga kloster som Mar Elia, Beth Abhe och Rabban Hormizd (i Mosul-området). Lärda munkar spred den östsyrisk kristendomen via Sidenvägen till Indien, Tibet, Mongoliet och Kina. Städer som Xi'an (den kinesiska huvudstaden), Luoyang, Tasjkent och Samarkand (Uzbekistan) fick biskopsstift underlagda katolikosen i Bagdad. På så sätt hamnade också teologerna tidig i dialog med buddhister, hinduer och taoister – förutom zoroastristerna, manikéerna och muslimerna i Persien. Under 1200-talet sträckte sig kyrkan från Medelhavet till Indonesien.

I Indien finns en fortlevande östsyrisk kristendom än idag; många har numera förenats med syrisk-ortodoxa eller romersk-katolska kyrkan, men den lilla Kaldeiska kyrkan i Indien under mar Aprem Mookens ledning är alltså del av Österns kyrka.³⁹

Med Timur Lenks (1336–1405) erövringar trängdes de kristna undan, och Österns kyrka reducerades till en mindre

³⁹ Trots namnet ("kaldeisk") är kyrkan inte som andra kaldéer unierad med Rom.

gemenskap i bergstrakterna och på slätterna i östra Turkiet, norra Irak och öster mot Urmiasjön (norra Iran). Vid denna tid splittrades också kyrkan i en gemenskap som kallade sig kaldéer och gick i union med Rom och en som inte gjorde det. Den (katolska) kaldeiska kyrkan finns fortfarande och är ungefär lika stor som Österns kyrka.

Under *seyfo*⁴⁰ – massakrerna och förföljelserna som drabbade kristna i samband med första världskriget – förlorade kanske trehundra tusen assyriska/syrianska kristna livet. För Österns kyrka innebar det att ungefär hälften av alla medlemmarna dödades. Folket har sedan dess varit ytterligare trängt och finns nu utspritt i många länder, bland andra Sverige. Den största gruppen bor i USA.

Under 1960-talet splittrades Österns kyrka. Schismen föranleddes av en rad spänningar, men den viktigaste var kalenderfrågan. Den större grenen kallas Österns assyriska kyrka (ca 400 000 medlemmar). Dessa valde att anamma nya stilens kalender och har varit aktiva i ekumenisk dialog. Österns assyriska kyrka leddes fram till 2015 av mar Dinkha IV Khanania av Seleukia-Ktesifon som residerade i Chicago, och denna gren har stått starkt i diasporan. Mar Dinkha besökte Sverige tre gånger, senast 2008. Katholikosstolen är för tillfället vakant eftersom ledaren dog 26 mars 2015.

Den mer traditionalistiska Österns gamla kyrka (under 100 000 medlemmar) valde att behålla gamla stilens kalender. De har sedan 1972 letts av katolikos mar Addai II Giwargis av Seleukia-Ktesifon som residerar i Bagdad, kyrkans centrum sedan 700-talet. Innan 2000-talets krig och oro bodde också majoriteten av anhängarna i Bagdadområdet. Kyrkoledaren besökte Sverige så sent som i juni 2015.

För tillfället väljs ingen ny katolikos för Österns assyriska kyrka eftersom kyrkorna förhandlar om återförening. En återförening skulle troligen innebära att katolikos mar Addai II Giwargis abdikerar så en förenad kyrka kan välja en ny gemensam katolikos. Kanske kommer det att finnas en försonad Österns kyrka innan utgången av 2015.

Bland Österns kyrkas högst älskade helgon finns S:t Isak av Nineve (ca: 640–700), en andlig författare och asket som också äras inom de andra östkyrkorna. Klostren spelade en mycket viktig roll inom kyrkans historia, men under senare tid har

⁴⁰ Jfr. fotnot 27.

klosterlivet varit inaktivt på grund av kyrkans svåra sits. Det var därför en historisk händelse då Mar Isak av Nineves kloster invigdes i Salida, Kalifornien år 2012.

Östsyrisk rit har en rad egenheter och skiljer sig tämligen mycket från den bysantinska riten eftersom den har utvecklats i relativ isolering från andra kyrkor. Det liturgiska språket är syriska (*suryoyo*), som redan nämnts en dialektal variant av arameiska, det språk som Jesus själv talade. Den syriska bibeln, Peshitta, producerades under de allra första kristna århundraden. Kyrkdörrarna är ofta låga så man måste buga sig för att gå in; traditionellt förväntas kyrkobesökarna ta av sina skor. Altaret i öst ligger högre än kyrkorummet, men är annars endast avgränsat från resten av kyrkan med ett förhänge som öppnas under gudstjänsterna. Ikoner finns normalt inte, däremot stora kors som de troende ärar; korset uppfattas som ett sakrament. Kyrkan praktiserar inte personlig bikt, utan avlösning ges efter en offentlig syndabekännelse. Under liturgin läser man även från Gamla testamentet. Österns kyrka betonar att den heliga surdegen (*malka*), som används varje gång nattvardsbröd bakas, går tillbaka till den första nattvarden via apostlarna Tomas, Ad-dai och Mari. Församlingen tar emot nattvardsbrödet i händerna och vinet från en kalk.

Vigselritualen omfattar välsignelsen av ett brudgemak. Sjukas smörjelse förrättas inte; istället finns ett gammalt ritual där stoft från en helgongrav blandas med olja och vatten och förtärs av den sjuka. Under begravningar följer enbart männen med ut på kyrkogården, men på tredje dagen firas en begravningsliturgi, och då är kvinnorna med.

Kristi himmelfärdsdag (*kalu sulaqa*) är en viktig högtid inom Österns kyrka. Dagen markeras ofta med en picknick; festen kan ibland vara enbart för kvinnor – och flickor som klär sig i brudklänningar. Apostelfesten (*nusardil*) den sjunde söndagen efter pingst är en stor vattenfest som bland annat firas till minne av att aposteln Tomas döpte folket. Korsupphöjelsen är också en stor festdag; den firas den 13 september.

Österns assyriska kyrka i Sverige

Kyrkan är förhållandevis stor i Sverige. I slutet av 1960-talet började assyriska flyktingar anlända från Mellanöstern, och under 70-talet kom Sverige att bli ett av de europeiska länder som mottog flest assyriska invandrare. En präst skickades från Syrien till Jönköping år 1976 – Österns kyrkas förste präst

verksam i Europa – och fyra år senare etablerade gruppen i Jönköping formellt en församling. Med Kuwaitkriget i början av 1990-talet inleddes en större immigration av assyrier till Sverige. Österns assyriska kyrka har numera drygt 6 000 medlemmar, fem aktiva präster och sex församlingar mellan Stockholm och Göteborg. Tre av dessa äger sina egna kyrkobyggnader.

År 1994 förlades biskopssätet för Österns assyriska kyrka i Europa till Stockholm. Stiftet har sedan letts av mar Odisho Orahim. Stiftet har dock ingen domkyrka. Stockholmsförsamlingen använder en församlingslokal som de byggde 2006 som gudstjänstlokal, men hoppas snart kunna bygga en kyrka bredvid.

Österns gamla kyrka i Sverige

Österns gamla kyrka har tre församlingar, tre präster och ungefär 1 000 medlemmar i Sverige. Den äger ingen av sina församlingslokaler. Kyrkan etablerade sig i Sverige under 1990-talets sista del, och medlemmarna består primärt av assyriska familjer med irakisk eller syrisk bakgrund. Den första församlingen, S:t Georgs församling i Jönköping, bildades 1996.

Katolska östkyrkor

Under historiens gång har en rad östkyrkor valt att ingå i sakramental gemenskap med Rom och på så sätt bli en katolsk kyrka. Detta blev aktuellt efter den stora schismen på 1000-talet då den romersk-katolska kyrkan växte fram som en egen kyrka separerad från de bysantinska grekisk-ortodoxa kyrkorna. Genom gemenskapen med Rom har de aktuella östkyrkorna blivit del av en stor kyrklig organisation samtidigt som de har behållit sin rituella och kulturella identitet. Kyrkorna leds av en patriark, ärkebiskop eller metropolit; de är alltså självständiga delkyrkor, men lyder ytterst under påven i Rom. Det finns drygt tjugo katolska östkyrkor, varav den indiska syro-malabarkyrkan (östsyrisk rit) med 3,8 miljoner är bland de största.⁴¹

Vikariatet för de orientalisk-katolska kyrkorna i Sverige⁴²

Alla katoliker i Sverige lyder under biskop Anders Arborelius (f. 1949) av Stockholm. I Sverige organiseras dock de katolska östkyrkorna genom Vikariatet för de orientalisk-katolska kyrkorna, som leds av biskopsvikarie Matthias Grahm. Inom rikets gränser finns förstas katoliker från de flesta katolska länder, men de ingår normalt i den reguljära verksamheten inom den latinska riten. Stiftet uppskattar att det bor ungefär 20 000 orientaliska katoliker i Sverige, och arabiska är det fjärde största minoritetsspråket i stiftet, efter polska, kroatiska och spanska. Här följer en översikt över de orientalisk-katolska traditioner som har egen verksamhet i landet:

Kaldeiska kyrkan skildes från Österns kyrka redan på 1500-talet. Den har idag ungefär 400 000 medlemmar globalt och leds sedan 2013 av patriark Louis Raphael I Sako av Babylon som residerar i Bagdad. Kaldeiska katolska missionen i Sverige är den största orientalisk-katolska gemenskapen i landet; enligt dem själva finns det minst 20 000 kaldéer i riket. Mar Narsai kaldeiska församling i Södertälje som förestås av fader Paul Rabban har c:a 3 600 medlemmar. Den är Sveriges största kaldeiska församling. I samma tätort planeras nu ett stort kaldeiskt kulturcentrum, som också skall rymma Jungfru

⁴¹ Källa för katolsk östkyrkostatistik är Roberson, *The Eastern Christian Churches*.

⁴² För en fyllig introduktion till de katolska östkyrkorna rekommenderas boken *Guld, rökelse, myrra; de orientaliska katolikerna i Sverige* (2009)

Maria kaldeiska kyrka. Aktiva församlingar finns i Stockholm, Eskilstuna, Linköping och Göteborg. Kaldéerna har aktiva ungdomsföreningar.

Melkitkyrkan är bland de större katolska östkyrkorna med sina 1,3 miljoner medlemmar. Denna grekisk-katolska melkitkyrka av Antiochia skildes från den grekisk-ortodoxa kyrkan av Antiochia efter katolsk mission på 1700-talet. Som sin ortodoxa motsvarighet är kyrkan en arabiskspråkig kyrka med anhängare i många länder i Mellanöstern. Den leds sedan 2000 av patriark Gregorios III Laham av Antiochia, som residerar i Damaskus. I Sverige finns en melkitisk församling knuten till Heliga Trefaldighets kyrka i Jakobsberg, och det finns ytterligare arabisktalande präster på olika håll i landet.

Armenisk-katolska kyrkan fick sin första biskop på 1700-talet. Idag har delkyrkan lite i underkant av 400 000 medlemmar globalt. Patriarkstolen i Libanon är för tillfället vakant eftersom patriark Nerses Bedros XIX Tarmouni dog i juni 2015. Kyrkan har en präst i Sverige, fader Hovsep Khajik Bahi, som brukar fira mässa i Akalla kyrka i Stockholm och S:t Ansgar kyrka i Södertälje.

Maronitkyrkan är bland de största katolska östkyrkorna globalt med sina 3,2 miljoner medlemmar. Den leds sedan 2011 av patriarken mor Bechara Boutros al-Rahi av Antiochia som residerar i Libanon. Kyrkan är speciell eftersom den inte har någon ortodox motsvarighet. Den är en västsyrisk kyrka med Libanon som sitt centrum. Den har mycket gemensamt med syrisk-ortodoxa kyrkan, men historiskt stod den rikskyrkans tvånaturslära närmare. Munkar från S:t Maronklostret sökte på 1100-talet full kommunion med Rom, men enligt maroniterna själva hade aldrig deras sakramentala gemenskap med påvestolen brutits. Maronitiska missionen i Sverige etablerades 2001. Sedan dess har det funnits en maronitisk präst, fader Simon Petrus, i Stockholmsregionen. De firar numera mässa i Den helige Marouns kyrka i Skärholmen. Prästen i Göteborg har ansvar för södra Sverige.

En syrisk-katolsk kyrka utvecklades efter katolsk mission under 1600- och 1700-talet och skildes från syrisk-ortodoxa kyrkan. Kyrkan är liten och har ungefär 130 000 medlemmar totalt och leds sedan 2009 av patriark Ignatius Josef III Younan av Antiochia som residerar i Beirut. Gemenskapen i Sverige leds av korbiskop Adris Hanna i Spånga, men de har också en präst i Jönköping.

Ukrainska katolska kyrkan med sina 4,4 miljoner medlemmar är den största katolska östkyrkan. Den leds sedan 2011 av ärkebiskop Svjatoslav Sjevtjuk av Kiev. Sedan slutet av 1500-talet har det funnits katoliker i Ukraina som följer bysantinsk rit. Det finns ingen utbredd ukrainsk aktivitet i Sverige, men den ukrainska prästen fader Miroslaw Kostiw firar gudstjänst på många håll i landet.

Tewahedo-kyrkornas katolska motsvarighet etablerades under 1800-talet. Tillsamman har eritreansk- och etiopisk-katolska kyrkorna (som formellt skildes åt år 2015) 240 000 medlemmar. De leds av ärkebiskop Mengheseab Tesfamariam av Asmera och ärkebiskop Berhaneyesus Demerew Souraphiel av Addis Abeba. Gemenskapen i Sverige betjänas av abba Asfaha Kidanemariam i Stockholm. Där finns även en ungdomsförening.

Statistik

Hur många ortodoxa bor i Sverige idag? Denna fråga är svår att besvara eftersom Sverige inte folkbokför religionstillhörighet. Men kan vi inte bara anta religionstillhörighet utifrån ursprungsland? Här uppkommer problemet att inte alla ortodoxa kommer från länder där deras religion är den enda; även om vi vet hur många turkar som bor i Sverige, vet vi inte hur många av dem som är kristna. Den andra utmaningen består i att veta vad vi menar med ortodoxa. Tänker vi på dem som aktivt deltar i gudstjänstlivet – alltså aktivt praktiserande kristna – eller menar vi de som har en ortodox kulturbakgrund? Är så gott som alla svenskar lutheraner, eller skall vi enbart räkna dem som tillhör Svenska kyrkan – eller kanske endast dem som aktivt använder kyrkans tjänster?

Om vi tar vår utgångspunkt i kyrkornas egna uppgifter, fanns det 2012-2013 drygt 90 000 ortodoxa av bysantinsk tradition och drygt 65 000 av orientalisk tradition, samt 7 000 från Österns kyrka – det vill säga över 160 000 östkyrkliga kyrkomedlemmar. Vi vet att många som använder dessa kyrkors tjänster i Sverige – bland annat de som har levt under förtryckande regimer – vägrar låta sig registreras. I siffrorna ingår dessutom inte katoliker med östlig rit. Här nedan redovisas fördelningen mellan kyrkorna.

Kyrkor	Antal rapporterade medlemmar 2012-2013
ANTIÖSKISKA ORTODOXA KYRKAN	600
BISKOPSVIKARIATET FÖR ERITREANSKA FÖRSAMLINGAR	1 000
BULGARISKA ORTODOXA KYRKAN	3 150
FINSKA ORTODOXA KYRKAN	1 500
GREKISK ORTODOXA KYRKAN	20 000
MAKEDONISKA ORTODOXA KYRKAN	7 353
RUMÄNSKA ORTODOXA KYRKAN	10 000
RYSKA ORTODOXA KYRKA (EKUM.PATR.)	6 000
RYSKA ORTODOXA KYRKA (MOSKV. PATR.)	1 000
SERBISKA ORTODOXA KYRKAN	38 158
SVENSKA ORTODOXA PROSTERIET	2 174
ARMENISKA APOSTOLISKA KYRKAN	4 800
ERITREANSKA ORTODOXA KYRKAN	3 000
ETIOPISKA ORTODOXA KYRKAN	3 000
KOPTISKA ORTODOXA KYRKAN	4 000
SYRISK-ORTODOXA KYRKAN (STÄLLFÖRETR.)	24 302
SYRISK-ORTODOXA KYRKAN (ÄRKESTIFTET)	26 094
ÖSTERNS KYRKOR	7 112
SUMMA	163 243

Inte alla Sveriges ungefär 6,5 miljoner lutheraner går i kyrkan särskilt ofta – om än någonsin. Många skulle inte ens identifiera sig som lutheraner på en direkt fråga. Men religion är mer än personlig fromhet. Genom vilka namn vi ger till våra barn, hur vi indelar vår tid i veckor och högtider, hur vi ser på frågor om rättvisa, skuld och individuell frihet – genom det sätt på vilket vi organiserar våra liv avslöjar vi vår religiösa bakgrund. Föräldrarna behöver inte vara praktiserande muslimer för att kalla sin son Muhammed eller praktiserande kristna för att kalla sin dotter Anna; namnvalet reflekterar likväl religiös tillhörighet. På liknande sätt förhåller det sig förstås med den östkyrkliga religionen eller kulturbakgrunden.

För att försöka göra ett bredare överslag över hur många människor med en östkyrklig kulturbakgrund som faktiskt bor i Sverige, kan vi göra följande beräkning: Vi vet hur många människor som har kommit till Sverige från olika länder, och vi vet ungefär hur stor del av befolkningarna i de olika länderna som tillhör någon östkyrka. Tar vi samma procentsats och räknar på barn av utrikes födda, samt födda i Sverige med en eller två utrikes födda föräldrar får vi en summa på totalt drygt 250 000 personer. Uppskattningsvis nio procent av Sveriges c:a 2 900 000 invandrare och deras barn har med andra ord en östkyrklig kulturbakgrund (se nästa sida).

Noter till tabellen på nästa sida

* Denna kolumn anger alltså utrikes födda samt födda i Sverige med en eller två utrikes födda föräldrar efter födelseland/ursprungsland 31 december 2014

** Värdena i denna kolumn är hämtade från World Christian Database 1970 och 2010

*** Armenien, Irak, Syrien, Turkiet och Libanon är exkluderade i denna tabell

SCBs statistik:

Utrikes födda samt födda i Sverige med en eller två utrikes födda föräldrar efter födelse-/ursprungsland 2014

Födelse-/ursprungsland	Utrikes födda med barn*	Andel ortodoxa/österländska kristna i ursprungsland**	Uppskattat antal ortodoxa i Sverige
ALBANEN	3 213	9,85%	316
AZERBAJDZJAN	3 801	4,00%	152
BOSNIEN OCH HERCEGOVINA	84 257	32,00%	26 962
BULGARIEN	11 346	70,00%	7 942
CYPERN	1 482	70,00%	1 037
EGYPTEN	10 275	12,30%	1 264
ERITREA	29 791	42,55%	12 676
ESTLAND	27 157	16,00%	4 345
ETIOPIEN	29 227	39,50%	11 545
FINLAND	419 790	1,15%	4 828
GEORGIEN	1 680	55,00%	924
GREKLAND	28 727	93,81%	26 947
IRAN	101 194	0,50%	506
JORDANIEN	7 132	3,05%	218
JUGOSLAVIEN	135 638	33,85%	45 913
KAZAKSTAN	2 457	19,55%	480
KENYA	5 547	1,90%	105
KIRGISTAN	1 209	7,70%	93
KOSOVO	9 244	4,60%	425
KROATIEN	13 082	6,90%	903
KUWAIT	3 959	1,10%	44
LETTLAND	10 337	31,65%	3 272
LITAUEN	12 849	4,25%	546
MAKEDONIEN	11 115	70,50%	7 836
MOLDAVIEN	982	67,30%	661
MONTENEGRO	1 303	55,25%	720
PALESTINA	8 252	2,65%	219
POLEN	123 239	1,55	1 910
RUMÄNIEN	33 619	83,85%	28 190
RYSSLAND	25 687	53,80%	13 820
SERBIEN	13 179	65,60%	8 645
SERBIEN OCH MONTENEGRO	11 682	60,40%	7 056
SLOVAKIEN	2 150	2,80%	60
SLOVENIEN	2 207	2,60%	57
SOVJETUNIONEN	14 962	29,15%	4 361
TADJIKISTAN	415	1,50%	6
TJECKIEN	2 226	69,75%	1 553
TJECKOSLOVAKIEN	13 602	69,75%	9 487
TURKMENISTAN	327	3,00%	10
UKRAINA	9 077	60,90%	5 528
UZBEKISTAN	4 491	3,70%	166
VITRYSSLAND	3 641	52,75%	1 921
Totalt antal			250 274***

Kristna från Mellanöstern passar inte in i detta schema eftersom vi vet att kristna är klart överrepresenterade bland de som har emigrerat från till exempel Syrien och Turkiet. Ett möjligt sätt att skapa sig en bild av hur många det kan röra sig om, är att jämföra med siffrorna för andra östkyrkor i Sverige. Vi kan utgå från den relativt stora serbisk-ortodoxa kyrkan. Det bor enligt SCB 88 576 serber och barn till serber i Sverige, medan serbisk-ortodoxa kyrkan i Sverige rapporterar drygt 40 000 medlemmar. Medlemsciffran måste alltså multipliceras med värdet 2,2 för att vi utöver kyrkans egen medlemsstatistik också ska omfatta de som kan antas ha ”kulturell bakgrund” i den serbisk-ortodoxa kyrkan och traditionen. Utgår vi från detta antagande och tar siffran 2,2 som ett schablonvärde på de samfundsgupper som kommer från Armenien, Irak, Syrien, Turkiet och Libanon blir det så här:

Samfund	Medlemmar	Uppskattat antal personer med kulturell bakgrund
Syrisk-ortodoxa	50 396	110 871
Österns assyriska kyrka	6 112	13 446
Österns gamla kyrka	1 000	2 200
Orientaliska-katoliker	20 000****	44 000
Antiokiska ortodoxa	600	1 320
Armenisk-ortodoxa	4 800	10 560
TOTAL	82 908	182 397

**** Uppskattning från Stockholms katolska stift, säker uppgift finns ej att tillgå

Enligt denna uppskattning – som visserligen inte är annat än en ungefärlig beräkning i brist på säkra siffror – bor det runt 400 000 personer med östkyrklig kulturell bakgrund i Sverige.

Uppskattningsvis utgör alltså personer med kulturell bakgrund från en av de fyra östliga kyrkofamiljerna drygt fyra procent av Sveriges befolkning. Utifrån den tidigare redovisade medlemsstatistiken kan man se att som i de flesta samfund finns ett glapp mellan en förmodad aktiv kärna och alla de som kan tänkas ha mer eller mindre stark koppling till samfundet genom etnisk och nationell härkomst.

SAMMANFATTNING	
Antal kulturellt östkyrkliga enligt SCB-statistik (Mellanöstern exkluderat)	250 274
Uppskattat antal kulturellt östkyrkliga från Mellanöstern:	182 397
TOTAL	432 671

St. Maria koptisk-ortodoxa kyrka i Hägersten, Stockholm

Gudstjänst i den etiopisk-ortodoxa kyrkan i Stockholm

Ledamöter i Ortodoxa och österländska kyrkors ekonomiska råd 2014

Inifrån S:t Kuryakos syrisk-ortodoxa kyrka i Norrköping

Från vänster: biskop Dositej (serbisk-ortodoxa kyrkan), biskop Macarie (rumänsk-ortodoxa kyrkan) och metropolit Cleopas (grekisk-ortodoxa kyrkan)

Ikoner i den rumänsk-ortodoxa kyrkans tak i Malmö

Inifrån St: Sava's katedral i Stockholm

St Ignatius Andliga Akademi i Tvetaberg, Södertälje

Syrisk-ortodoxe patriarken Ignatius Aphrem II Karim på besök i Sverige

Fader Mihai Radu i den rumänsk-ortodoxa kyrkan i Malmö

Gudstjänst i den eritreansk-ortodoxa kyrkan i Stockholm

Gudstjänst i den makedonsk-ortodoxa kyrkan i Göteborg

Kyrkligt samarbete, ekumenik och föreningsliv

De östkyrkliga församlingarna ligger som ett brett bälte från Stockholm till Göteborg. I Skåne finns också en rad ortodoxa församlingar av bysantinsk tradition, men norr om Uppland är den ortodoxa aktiviteten ytterst begränsad. Medan kartan i och för sig ger en rätt så ordnad bild, är det i realiteten så att församlingarna ingår i en mycket komplex väv av jurisdiktioner som pekar på en stor utmaning inom modern ortodox kristendom i väst. Ortodoxa kyrkor som egentligen skulle utgöra en kyrka ligger bredvid varandra, men har liten kontakt. Exempelvis ligger den grekiska domkyrkan och den ryska Kristi förklarings kyrka på samma gata utan att de därför har ett utvecklat samarbete. I Malmö ligger den rumänska och den serbiska kyrkan rätt nära varandra. Teologer är väl medvetna om att den sortens parallella och överlappande stift som finns inom ”nya” ortodoxa länder strider mot kyrkorätten. Kyrkostrukturen delas in efter kulturella skiljelinjer, medan kyrkorätten kräver att ortodoxa på en geografisk plats skall sortera under en och samma biskop. Annars uppstår, som här, ett intrikat nät av kyrkor och församlingar som i princip hävdar att de har samma tro, men som i verkligheten inte samarbetar särskilt bra, och som även använder olika kalendrar och firar högtider på olika datum.

Denna utmaning försökte de bysantinska ortodoxa att bemöta genom bildandet av en biskopskonferens för Skandinavien 2010 under den grekiske metropoliten Pavlos ledning. Medlemmar är per 2015 de tre kanoniska ortodoxa biskoparna Dositej (serbiska kyrkan), Macarie (rumänska kyrkan) och ordförande metropolit Cleopas (den nye grekiske metropoliten). Samarbetet har ännu inte givit märkbara resultat, men den nya metropoliten har visat ett stort engagemang för att delta i dialog och samordna ortodoxa insatser i landet, så kanske finns det anledning att förvänta mer substantiella utbyten i framtiden. Sådana lokala biskopskonferenser är också en förberedelse

inför det stora (bysantinska) allortodoxa konciliet som enligt planerna skall äga rum i Hagia Eirene-kyrkan i Istanbul 2016. Mötet skall idealiskt sett ta itu med båda jurisdiktionsproblem och kalenderfrågan, men många ortodoxa har låga förväntningar och kan inte tro att patriarkerna kommer att kunna enas om en ny väg framåt.

Samarbetet över gränserna mellan de orientaliska ortodoxa å ena sidan och de bysantinska å andra har fungerat väl i Sverige. Sankt Ignatios andliga akademi är både en frukt av samarbetet och ett medel för att fördjupa detta. I Sankt Ignatios-stiftelsens stadgar säger kyrkorna uttryckligen: "Våra två olika kyrkofamiljer är inte enade, men vi har ömsesidigt förbundit oss att arbeta för enhet, inte genom förhandlingar, utan genom att söka djupt i våra rötter efter sanningen."⁴³ En gemensam verksamhet växte så smått fram under 2010, med välsignelse från båda sidor av den chalcedonensiska schismen. Sedan 2012 har skolan bedrivit sin verksamhet på Tvetabergs säteri utanför Södertälje. Gudstjänstliv och prästseminarieundervisning finns numera för bysantinsk, syrisk och koptisk tradition. Skolan, som drivs i samarbete med Botkyrka folkhögskola och Studieförbundet Bilda (se nedan), skall i framtiden ge studenterna möjlighet att ta högskolepoäng via Teologiska högskolan Stockholm. Forskarstuderande erbjuds även möjligheten att doktorera vid Uppsala universitet. Prästbrist har alltid varit ett problem för ortodoxa i Sverige, och brist på kunskap om den egna traditionen hotar att alienera ungdomen från sin kyrka. Sankt Ignatios erbjuder ortodoxa från olika traditioner – både de som tillhör en bysantinsk och de som tillhör en orientalisk ortodox kyrka – möjlighet att studera sin tro *tillsammans* på svenska. Dekan och initiativtagare är teol. dr. Michael Hjälmsom som tillhör det serbiska biskopsvikariatet för svensk mission.

En annan sorts samarbete äger rum inom Ortodoxa och österländska kyrkors ekonomiska råd (OÖKER).⁴⁴ Rådet bildades redan 1975 i anknytning till Sveriges frikyrkoråds samarbetsnämnd, och senare SST. Rådets ursprungliga funktion var att motta och kanalisera statliga bidrag. Idag deltar alla östkyrkor förutom Österns gamla kyrka, gammalkalendaris-

⁴³ Citerad från *Kyrkorna tillsammans*, 36.

⁴⁴ OÖKER bytte 2015 namn från "Ortodoxa och österländska kyrkors ekumeniska råd" till "Ortodoxa och österländska kyrkors ekonomiska råd". Det senare är det ursprungliga namnet från 1975. Rådet sysslar inte primärt med ekumenisk dialog.

terna, georgiska ortodoxa kyrkan och de katolska östkyrkorna i OÖKER. Rådet har en viktig samordnande funktion för kyrkor som annars inte har en självklar gemensam mötesplats; det har därmed också spelat en viss roll för samarbete och kontakt mellan ortodoxa av orientalisk och bysantisk tradition i Sverige.

Östkyrkorna bidrog till bildandet av Sveriges kristna råd (SKR) från början 1992 och deltog även inom Svenska ekumeniska nämnden, SKR:s föregångare. De östliga medlemskyrkorna i SKR är i princip de samma som i OÖKER, förutom att Österns gamla kyrka bara är med i SKR och det grekisk-ortodoxa metropolitdomet bara i OÖKER. Så väl serbisk-ortodoxe biskop Dositej (2000–2004) som syrisk-ortodoxe ärkebiskop Benjamin (2014–2015) har varit ordförande för SKR. De bysantinska och orientaliska ortodoxa har nyligen skapat en ortodox teologisk kommitté tillsammans, sammansatt av både lekmän och präster från båda traditionerna; SKR:s ortodoxe samordnare, fader Misha Jaksic, ingår naturligtvis i kommittén. Intentionen är att samordna det ekumeniska arbetet och den ekumeniska reflexionen. Årligen genomför Svenska kyrkan ekumeniska samtalsdagar tillsammans med de ortodoxa och österländska kyrkorna i Sverige. Östkyrkornas ekumeniska engagemang har inte alltid uppfattats som lika helhjärtat, men kanske har det, som Gösta Hallonsten antyder, ”mest att göra med brist på resurser.”⁴⁵ SKR:s ortodoxe samordnare vädjar i alla fall till de andra samfunden: ”Tröttna inte på att kalla på de ortodoxa in i ekumeniken!”⁴⁶

En annan viktig arena för östkyrkligt samarbete och interaktion är Studieförbundet Bilda. På 1990-talet började ortodoxa kyrkor gå med i förbundet som på den tiden hette Frikyrkliga Studieförbundet. År 2001 lanserade de en egen avdelning för ortodox bildning och kultur. Genom detta arbete har Bilda lyckats skapa ett tätare nätverk mellan de olika östkyrkorna – som till exempel resulterade i upprättandet av Sankt Ignatios akademi – samtidigt som de har givit stöd till lokala kyrkors eget bildningsarbete. Den koptiska diakonen Ehab Rafael ser tillbaka på de senaste tio åren med interortodoxt samarbete: ”Genom Bilda hittade vi en solid plattform för vårt samliv. Det är ett unikt exempel på hur kristna kyrkor kan leva ihop.”⁴⁷ 2003 startades Ortodoxa ungdomsnätverket

⁴⁵ Hallonsten, *Östkyrkor*, 60.

⁴⁶ *Kyrkorna tillsammans*, 48.

⁴⁷ *Nyhetsbrev från Studieförbundet Bilda*, 1(2013).

inom Bilda, som bidrar till att samordna de två syrisk-ortodoxa ungdomsförbunden och det koptiska.

Nämnas måste också den unika Ortodoxa Samarbetskommittén i Göteborg som grundades redan 1973. Det var KFUK/KFUM som sammankallade och man mottog ekonomiskt stöd från Göteborgs stad och Göteborgs stift (Svenska kyrkan) för att samordna den ortodoxa verksamheten i regionen. Kommittén sysslar bland annat med informationsarbete, samordning av ortodoxa insatser och konferenser. Sedan 2008 har kommittén knutits till Bilda.⁴⁸

KYRKOFAMILJERNA INOM SVERIGES KRISTNA RÅD

DEN LUTHERSKA KYRKOFAMILJEN

- Estniska evangelisk-lutherska kyrkan
- Lettiska evangelisk-lutherska kyrkan
- Svenska kyrkan med EFS
- Ungerska protestantiska kyrkan

DEN FRIKYRKLIGA KYRKOFAMILJEN

- Evangeliska Frikyrkan
- Frälsningsarmén
- Eкумениal kyrkan
- Pingst – Fria församlingar i samverkan
- Svenska Alliansmissionen
- Vineyard Norden
- Adventistsamfundet

DEN KATOLSKA KYRKAN

- Stockholms katolska stift

DEN ORTODOXA OCH ÖSTERLÄNDSKA KYRKOFAMILJEN

- Armeniska apostoliska kyrkan
- Bulgariska ortodoxa kyrkan
- Etiopiska ortodoxa kyrkan
- Finska ortodoxa kyrkan
- Grekisk ortodoxa kyrkan av Antiokia
- Koptiska ortodoxa kyrkan
- Makedonska ortodoxa kyrkan
- Rumänska ortodoxa kyrkan
- Ryska ortodoxa kyrkan (Kristi förklarings församling)
- Ryska ortodoxa kyrkan (Moskvapatriarkatet) i Sverige
- Serbiska ortodoxa kyrkan
- S:t Selasse etiopiska ortodoxa kyrka
- Syrisk ortodoxa kyrkan
- Österns assyriska kyrka
- Österns gamla kyrka

⁴⁸ Hassel: "När ortodoxin blev göteborgsk", 15–22.

En nordisk utblick

Idag utgör de ortodoxa och österländska troende en av Sveriges största kristna grupper – om man väljer att se dem som en grupp. På hundra år har den östkyrkliga befolkningen gått från att vara drygt 500 personer till att idag uppgå till kanske ungefär 400 000.⁴⁹ Sverige har under de senaste femtio åren utvecklats till ett internationellt östkyrkligt centrum med biskopssäten för en rad östkyrkliga stift. Biskoparna leder oftast troende i hela Norden. Om vi som en avslutande betraktelse jämför med andra nordiska länder, blir det tydligt hur annorlunda Sverige är: Enligt *World Christian Database* – som visserligen inte ger en helt korrekt bild men som dock kan användas för att indikera vissa allmänna tendenser – hade Sverige 2010 mer än 130 000 organiserade kristna från ortodoxa kyrkor och Österns kyrka, fördelade på 68 församlingar. Bland dessa fanns, som vi har sett, merparten av världens östkyrkor representerade. Danmark hade vid samma tid drygt 11 000 ortodoxa kristna och 10 församlingar. Alla församlingarna hade östeuropeisk anknytning. Norge hade ungefär 6 000 ortodoxa och endast 4 församlingar, som också dessa var östeuropeiska. På Island bodde det lite mer än 500 ortodoxa personer, men det existerade två små slaviska församlingar. Det är påtagligt hur oerhört mycket större den ortodoxa närvaron är i Sverige – mer än sju gånger så stor som i Danmark, Norge och Island tillsammans – men också hur mycket mer komplex den är. Stora invandrargrupper från Mellanöstern och Afrika har gjort Sverige till ett av de orientaliska kyrkornas viktiga fästen i världen.

I Finland är situationen en helt annan. Enligt ovan nämnda källa hade den finsk-ortodoxa folkkyrkan drygt 60 000 medlemmar år 2010 och 206 församlingar. Kyrkan samlar de allra

⁴⁹ Enligt Statistiska centralbyråns folkräkning från 1930 var det 508 grekisk-ortodoxa trosbekännare i Sverige (varav 4 tillhörde Svenska kyrkan). Detta uppgår till nästan 0,01 procent av befolkningen. Fyrtio år tidigare var procent-satsen 0,001. Se mer i statistikkapitlet ovan.

flesta ortodoxa i landet, antingen de är finländare eller inte, och dess liturgiska språk är normalt finska – även om svenska och ryska också förekommer. Det finska exemplet åskådliggör en mycket välorganiserad nordisk ortodox kyrka. Samfundet har en ordnad relation till staten, skolan och den lutherska folkkyrkan. Finsk-ortodoxa kyrkan fungerar med andra ord som en etablerad lokalkyrka; den leds av en ärkebiskop och består av tre stift med församlingar fördelade utöver riket. Kyrkan har även en hjälporganisation och de två klostren som drar pilgrimer från hela landet. I Sverige har de ortodoxa och österländska kristna samlats inte i en eller två kyrkliga strukturer, utan de utgör som visat ett mycket komplicerat och oöverskådligt nät. Jämfört med Finland finns det mer än dubbelt så många troende; även om man bara räknar den bysantinska traditionen, är den till antalet större i Sverige än i grannlandet.

De stora invandrargrupperna som kom under sista hälften av 1900-talet är nu en del av det svenska samhället. De invandrade föräldrarna har fått barn och barnbarn som kanske har svenska som förstaspråk. Personer med bland annat syrisk och serbisk kristen bakgrund figurerar flitigt inom kultur, idrott, politik och media. I Sverige finns ortodoxa idrottshjältar, ledare och journalister med familjebakgrund från olika länder. På så sätt är inte ortodox kristendom enbart en invandrarreligion längre. Sedan den svenske ortodoxe pionjären fader Christofer Klasson började sitt arbete har dessutom en blygsam ström av etniska svenskar tagits upp i och präglat det ortodoxa Sverige. Ändå har inte kyrkorna i samma mån blivit rotade lokalkyrkor. De framstår fortfarande på många sätt som ”invandrar kyrkor” och använder primärt andra språk än svenska i sina gudstjänster. De samlar främst församlingsmedlemmar med kulturell bakgrund från något särskilt land utanför Sverige.

Att kyrkorna inte har förmått att bilda gemensamma kyrkliga strukturer i Sverige, är föga förvånansvärt. Samma problem existerar i andra västliga länder, inte minst i USA med dess stora östkyrkliga befolkning. Jämförelsen med Finland visar förvisso hur mycket svagare kyrkorna blir när de splittras i olika jurisdiktioner, men det finns också en annan aspekt av det hela: Det är i Sveriges mångfald av jurisdiktioner som de ortodoxa av bysantinsk och orientalisk tradition har hittat varandra och inlett förpliktande och mycket löftesrika samarbeten. Den östkyrkliga närvaron i Sverige är alltså exceptionellt stor, och landet spelar en viktig roll inom flera av de i princip

världsvida kyrkornas geografi. Detta faktum innebär dock inte att östkyrkor i Sverige har beforskats i någon betydande grad. Gösta Hallonsten skrev den viktiga boken *Östkyrkor i Sverige* under början av 1990-talet, men inom detta fält händer mycket på några decennier.

Den assyriska/syrianska gruppen har i och för sig attraherat förhållandevis mycket uppmärksamhet från forskare och andra författare. Fuat Deniz skrev 1999 sin avhandling *En minoritets odysseé* om folkgruppen. Senast i perioden 2013–2015 har det europeiska forskningsprojektet *Defining and Identifying Middle Eastern Christian Communities in Europe* intresserat sig för den religiösa identiteten inom denna grupp i Sverige. Icke desto mindre är det mest påfallande i sammanhanget hur litet som har gjorts, både från kyrkohistoriskt håll och från det sociologiska. Serbisk-ortodoxa kyrkan i Sverige är en stor gemenskap som det skulle kunna skrivas monografier om. Inte mindre intressanta är de små gemenskaperna. Förhoppningsvis kan denna bok inspirera till ytterligare undersökningar av ett i stort sett outforskat fält.

Ordlista

Abune: vår fader; hederstiteln används framför namn på personer av biskopsrang inom etiopiska och eritreanska traditionen; historiskt var det titeln på den etiopiska patriarken.

Akathist: längre strofisk hymn till Kristi eller något helgons ära; den mest kända är Akathisten till Guds Moder, som sjungs under stora fastan varje år.

Anba: fader; hederstiteln används framför namn på personer av biskopsrang inom koptiska kyrkan.

Antidoron: de delar av *prosforabrödet* som inte konsekrerats blir välsignat av prästen; efter liturgin delas de ut till församlingen.

Apostel: Kristi utsända; används om Jesu lärjungar, men även om andra som sprider läran.

Apostlalik: används om vissa helgon som liksom apostlarna har bidragit väsentligt till spridningen av kristendomen.

Autokefal: självstyrande; används om de ortodoxa kyrkor som styr sig själva med en egen patriark eller ärkebiskop: den ryska kyrkan, den rumänska och så vidare.

Autonom: självständig; används om kyrkor som styr sig själva i de flesta avseenden, men som dock står under en av de *autokefala* kyrkorna; den finska kyrkan står till exempel under Konstantinopels patriarkat.

Eukaristi: ordet betyder ”tacksägelse” och används om nattvardsfirandet.

Fasta: en period av försakelse och bön; i östkyrkliga praktiker avstår man vanligtvis från all animalisk mat (även ägg och mjölk) och sexuellt umgänge; oftast äter man mindre och dricker mindre alkohol, och vissa äter inget innan mörkrets inbrott; den viktigaste fastan är stora fastan innan påsk.

Filioque: det latinska tillägget ”och Sonen” i den niceno-konstantinopolitanska trosbekännelsen.

Gerontas: se *starets*

Gloria: ljusskiva kring en helig persons huvud på ikoner.

Gudaföderskan (Theotokos): Jungfru Maria, hon som födde Guds Son; titeln används inte av Österns kyrka.

Gudomliggörelse: frälsningsvägen förstådd som en process där människan genom Guds nåd kommer att präglas mer och mer av det gudomliga och därvid tvättar ren den tillsmutsade gudabilden som hon är skapad till (1 Mos 1:26–27) och på så sätt blir lik Gud.

Guds Moder: Jungfru Maria, hon som är moder åt Guds Son; Guds Moder spelar en mycket viktig roll för östkyrklig fromhet.

Igumen/ igumenia: klosterföreståndare/-föreståndarinna; motsvarar abbot/abbedissa i västlig rit.

Ikon: helig bild; ikoner visar Jesus Kristus, änglar och andra heliga, men även motiv knutna till bibelberättelser eller högtider.

Ikonoklasm: bildförstörande; betecknar en period av bildmotstånd på 700- och 800-talen inom bysantinska kyrkan.

Ikonostas: ikonväggen mellan altarrummet och kyrkoskeppet.

Katekumen: dopkandidat som går i undervisning för att upptas i kyrkan.

Katholikos (eller *katholikos-patriark*): titel på den översta kyrkoledaren (biskopen) i vissa orientalisk-ortodoxa kyrkor och

i Österns kyrka; motsvarar i regel titeln *patriark* (eller *påve*) i andra östkyrkor.

Katolsk: allmännelig eller helhetlig (om en kyrka).

Koliva: åminnelsegröt på vetekorn och honung; den görs i samband med begravning, slava och åminnelsegudstjänster, och dess sötma symboliserar den himmelska sötman.

Koncilium: kyrkomöte.

Kutja: det samma som *koliva*.

Lavra: större kloster sammansatt av självständiga celler.

Liturgin: uttrycket ”(den gudomliga) liturgin” används för det som i Västkyrkan kallas mässan, nattvardsgudstjänsten, som vanligtvis firas på söndagsmorgonen.

Metropolit: en ärkebiskop eller motsvarande som leder ett större stift (metropolitdöme).

Mor/mar: herre; hederstiteln används framför namn på heliga personer eller personer av biskopsrang; den feminina formen *mort/mart* används för heliga kvinnor.

Mysterier: betyder bland annat heliga handlingar; motsvarar det västkyrkliga begreppet ”sakrament”.

Namnhelgon: det helgon efter vilket en person har fått sitt kristna namn i dopet; personen har en särskild relation till denna sin himmelska förebedjare och firar hans eller hennes högtidsdag som sin namnsdag.

Orthros (även kallad *matutin*): morgongryets tidegärd är en relativt lång morgongudstjänst till en stor del bestående av psaltarpsalmer; inom grekisk tradition bes ofta *orthros* före liturgin i församlingskyrkor.

Ortodox: rättrogen eller rätt prisande (Gud).

Panibida: åminnelsegudstjänst eller andakt för avlidna; ortodoxa ser gärna till att få förrättat en sådan gudstjänst den tredje, nionde och fjortionde dagen samt på årsdagen efter att den avlidna gått bort.

Parastas: se *panibida*.

Patriark: översta kyrkoledare (biskop); andra motsvarande titlar är *katholikos* och *påve*.

Prosfora: ”oblat”, nattvardsbrödet; i de ortodoxa kyrkorna (förutom den armeniska) används syrat (jäst) bröd.

Prosteri: underavdelning av ett stift; ett prosteri leds av en prost; prosten är ingen biskop, utan en präst som leder sina prästkollegor; den svenskkyrkliga motsvarigheten är en kontraktsprost.

Påve: översta kyrkoledare (biskop); i ortodoxa kyrkor tillsvavar denna titel *patriark*; påven är då inte en universell kyrkoledare som i romersk-katolska kyrkan.

Relik: heliga kvarlevor från ett helgon eller något föremål förknippat med den heliga eller Kristus själv, såsom till exempel korset; ortodoxa anser att helighet präglar inte bara det andliga utan även det materiella.

Skete: mindre klosterbosättning som ingår i en större klostergemenskap.

Slava: firande av familjs *namnhelgon* i den serbiska traditionen (se kap. om serbisk-ortodoxa kyrkan)

S:t/S:ta: förkortning för *sankt/sankta*, som betyder helige/heliga (kan även förkortas hl.); markerar att vederbörande räknas som helig av kyrkan.

Starets/staritsa: vis och andligt erfaren munk/nunna som fungerar som andlig vägledare för folk; den grekiska termen är *geronta/gerontissa*.

Synod: kan betyda koncilium men också en ”styrelse” som leder en ortodox lokalkyrka, oftast tillsammans med en patriark.

Tabot: förbundsarken med de tio budordens tavlor (2 Mos 31 / 5 Mos 10:1–5) som inom *tewahedo*-traditionen tros förvaras i ett kapell i Aksum; ordet används också om en kopia på en av tavlorna från förbundsarken som måste finnas på varje kyrkas altare.

Tewahedo: betyder ”förenad” på geez och syftar på det gudomliga och det mänskliga enhet i Kristus; termen används om den eritreanska och etiopiska kyrkan nästan som en synonym till ”ortodox”.

Tvånatursläran: om Kristus, att han har både mänsklig och gudomlig natur; denna lära, som blev fastslagen på konciliet i Chalcedon (451), accepteras av bysantinska ortodoxa och västliga kristna, men inte av orientalisk-ortodoxa (”*miáfysiter*”).

Veneration: vördnad inför något eller någon helig; enbart Gud tillbes, men de heliga vördas; ortodoxa uttrycker sin vördnad för det heliga rummet, evangelieboken, ikonerna och så vidare genom att till exempel buga sig inför eller kyssa föremålet.

Vesper: aftonsång; denna solnedgångens tidegärd bes normalt vid 18-tiden; solens nedgång markeras genom att man tänder ljus och sjunger den gamla hymnen *Glädjens ljus*; i klostren ber man vesper varje dag, i församlingskyrkor kanske enbart på lördagens kväll eller aftonen innan en högtid.

Vigilia: längre, sammansatt aftonsgudstjänst som primärt för rättas aftonen innan en större helg eller söndag.

Kontaktuppgifter

Kyrkor inom OÖKER (Ortodoxa och österländska kyrkors ekonomiska råd):

Antiokiska ortodoxa kyrkan

(S:ta Marias antiokiska ortodoxa församling)

c/o Baptistkyrkan

Nyköpingsvägen 20

151 32 Södertälje

070-59 32 919

www.antiochsweden.se

Armeniska apostoliska kyrkan i Sverige

c/o Berjoughie Wartanian

Skäfteungebacken 9, 2 tr

163 67 Spånga

070-780 38 56

vivvi_wartanian@hotmail.com

info@armeniskakyrkan.org

Bulgariska ortodoxa kyrkan

c/o A. Petrounov

Kallforsvägen 23

124 32 Bandhagen

08-86 78 55

070-845 32 19

Eritreanska ortodoxa tewahdo kyrkan

Box 1049

164 21 Kista

073-774 94 19

teame91@hotmail.com

Etiopisk-ortodoxa kyrkan

Box 1036
101 38 Stockholm
08-724 60 76

Finska ortodoxa församlingen i Sverige

c/o Ljungström
Snickarevägen 1a
191 40 Sollentuna
08-612 14 09
info@ortodox-finsk.se
www.ortodox-finsk.se

**Grekisk-ortodoxa metropolitdömet
av Sverige och Skandinavien**

Birger Jarlsgatan 92
114 20 Stockholm
08-6123481
metropolisofsweden@gmail.com

Koptisk-ortodoxa kyrkan

Nyköpingsvägen 24
151 32 Södertälje
08-550 344 13

Makedonsk-ortodoxa kyrkan

Lantmannagatan 8
214 44 Malmö
040-12 20 39
070-460 43 64
mpco@mpc-malmo.org

Rumänska ortodoxa kyrkan

c/o Mihai Radu
Sagoliden 20
216 19 Malmö
040-13 46 54

Ryska ortodoxa kyrkan (Kontantinopels patriarkat)

Box 19027
104 32 Stockholm
08-15 63 16
angel.velitchkov@yahoo.se
www.ryskaortodoxakyrkan.se

Ryska ortodoxa kyrkan (Moskvapatriarkatet)

Prästgårdsgatan 28
172 32 Sundbyberg
0700-176782
rusortswed@hotmail.com
www.sweden.cerkov.ru

Serbisk-ortodoxa kyrkan

Bägerstavägen 68
120 47 Enskede Gärd
08-722 99 30
vladika.dositej@gmail.com

Svenska ortodoxa prosteriet

c/o Askefur
Heliga Treenighetens Kloster
Ingelstorp, Liderna 1
504 96 Bredared
033-24 51 88
033-24 52 24

Syrisk-ortodoxa patriarkatets ställföreträdarskap

Klockarvägen 104
151 61 Södertälje
08-550 84 140
kansli@syriskortodoxakyrkan.se

**Syrisk-ortodoxa ärkestiftet i Sverige
och övriga Skandinavien**

Hantverksvägen 4
151 65 Södertälje
08-550 656 44
073-625 04 52
info@soa-s.se
www.soa-s.se

Österns assyriska kyrka

Box 3020
145 03 Norsborg
08-531 88 407
08-556 41 307

Övriga ortodoxa och österländska kyrkor omnämnda i denna publikation:

Eritreanska ortodoxa tewahedo kyrkan i Sverige

(Biskopsvikariatet för eritreanska församlingar)
c/o Haile Alem, Nackstavägen 25 C
851 53 Sundsvall
<http://eotcs.se/en/>

Den sanna (gammalkalendariska)

grekisk-ortodoxa kyrkan i Sverige

Heliga Konstantin och Helena ortodoxa församling
Fjärdholmsgränd 48
127 44 Skärholmen
<http://ortodoxakyrkan.se/>

Österns gamla kyrka

c/o Yokhanna Yokhanna.
Släthagsvägen 78
151 39 Södertälje

Katolska östkyrkorna i Sverige:

Stockholms katolska stift

Vikariatet för de orientalisk-katolska kyrkorna i Sverige

Biskopsvikarie för de orientalisk-katolska kyrkorna i Sverige
Arkimandrit Matthias Graham
Linnégatan 79
114 60 Stockholm

Övriga organisationer:

Sveriges kristna råd

Ekumeniska centret
Box 14038
167 14 Bromma
www.skr.org

Sankt Ignatios andliga akademi

Tvetaberg Säteri
151 66 Södertälje
08-550 980 66
www.sanktignatios.org

Studieförbundet Bilda

Box 79 (Älvsjö Gårdsväg 5)
125 22 Älvsjö
www.bilda.nu
Särskilt om ortodox bildning och kultur: <http://www.bilda.nu/sv/Snabbval/OBK/>

Koptiska Ortodoxa ungdomsförbundet (KOUF)

Värgatan 2
126 33 hägersten

Syrisk Ortodoxa Ungdomsförbundet inom Ärkestiftet av Sverige och Skandinavien (SOUF)

Box 31
151 21 Södertälje
www.souf.nu

Syrisk Ortodoxa Kyrkans Ungdomsförbund i Sverige (SOKU) (inom Syrisk-ortodoxa patriarkatets ställföreträdarskap)

Klockarvägen 104
151 61 Södertälje
www.soku.org

Webbsidor

www.heligasophia.blogspot.se

Östkyrkligt nätverk i Lund med syfte att främja studier av den östkyrkliga traditionen

www.ortodoxkristendom.se

Personligt hållen webbsida om ortodox spiritualitet

www.ortodoxakyrkan.org

Webb-portal för ortodox kristendom i Sverige

www.ortodoxuppsala.se

Information om ortodoxa gudstjänster i Uppsala.

www.worldchristiandatabase.org

Samlar statistik om kristendomen i världen

www.gastochframling.wordpress.com

Diakon Mikael Fälthammars blogg

www.stnikolaus.se/kyrkan/nkk-i-sverige.html

Nordisk-katolska kyrkans hemsida

www.pewforum.org

Amerikansk tankesmedja som under rubriken "Religion & Public Life" samlar statistik och undersökningar om religion

www.oikoumene.org

Kyrkornas världsråds hemsida med mycket basfakta om olika östkyrkor

www.hujada.com

Hujada är det assyriska riksförbundets hemsida och publicerar nyheter som relaterar till den assyrisk-syrianska gruppen i Sverige

www.bahro.nu

Bahro Suryoyo är det Syrianska Riksförbundets hemsida och publicerar nyheter som relaterar till den assyrisk-syrianska gruppen i Sverige

<https://arts.st-andrews.ac.uk/dimecce/>

Hemsida för forskningsprojektet "Defining and Identifying Middle Eastern Christian Communities in Europe" (DIMECCE). Projektet är en kartläggning av koptiska, assyriska/syrianska och irakiska kristna grupper i Storbritannien, Danmark och Sverige.

Litteratur

Ackfeldt, Anders & Dan-Erik Andersson, *Assyrier och syrianer i Sverige: En forskningsöversikt med bibliografi*, Lund 2012.

Alfejev, Hilarion, *Trons mysterium: En introduktion till den ortodoxa kyrkans troslära och andlighet*, Skellefteå 2010.

Andersson, Daniel & Åke Sander (red.), *Det mångreligiösa Sverige: ett landskap i förändring*, Lund 2015.

Andersson, Stefan, *Assyrierna. En bok om präster och lekmän, om politik och diplomati kring den assyriska invandringen till Sverige*, Stockholm 1983.

Arentzen, Thomas. "Syrisk-ortodox kristendom och Sverige" i Flodell (red.) *Att mötas är att växa: en studie i mångkulturalitet*, Skellefteå 2015: 339-352.

Artman, Peter & Karolina Ullén, *Ortodoxa kyrkans tro och liv – i Sverige*, Skellefteå 1988.

Ashbrook Harvey, Susan, "Revisiting the Daughters of the Covenant: Women's Choirs and Sacred Song in Ancient Syriac Christianity", *Hugoye* 8 (2005): 125–49.

Atiyah, Aziz S., *A History of Eastern Christianity*, Piscataway 2010.

Baum, Wilhelm & Dietmar Winkler, *The Church of the East: A Concise History*, London 2003.

Baumer, Christoph, *The Church of the East: An Illustrated History of Assyrian Christianity*, London 2006.

- Behr-Sigel, Elisabeth & Kallistos Ware, *The Ordination of Women in the Orthodox Church*, Genève 2000.
- Bengtsson, Bertil, *Svärdets år: om folkmordet på de kristna i Turkiet 1894–1922*, Södertälje 2004.
- Binns, John, *An Introduction to the Christian Orthodox Churches*, Cambridge 2002.
- Blid Kullberg, Jesper, ”Från podiumtempel till centralkyrka: om den senantika kyrkoarkitekturens utveckling i dagens Armenien”, *Patristica Nordica Annuarium* 28 (2013): 59–67.
- Bodin, Helena, ”Mångkultur och identitet i ortodoxa kyrkor i Sverige” i Flodell (red.) *Att mötas är att växa: en studie i mångkulturalitet*, Skellefteå 2015: 250–268.
- Bodin, Per-Arne, *Den oväntade glädjen: sju studier i den rysk-ortodoxa andliga traditionen*, Skellefteå 1991.
- Bodin, Per-Arne, *Världen som ikon*, Skellefteå, 2006.
- Bremer, Thomas, *Cross and Kremlin: A Brief History of the Orthodox Church in Russia*, Grand Rapids 2013.
- Bremer, Thomas, *Kleine Geschichte der Religionen in Jugoslawien: Königreich – Kommunismus – Krieg*, Freiburg 2003.
- Brock, Sebastian, *Det upplysta ögat: världen sedd genom den helige Efraim syriern*, Södertälje 2010.
- Brock, Sebastian m.fl., *Den dolda pärlan: den syrisk ortodoxa kyrkan och dess forntida arameiska kulturarv* (vol. 1–3), Rom 2001.
- Carlsson, Peter (red.), *Kyrkorna tillsammans: 20 år med Sveriges kristna råd*, Bromma 2013.
- Casiday, Augustine (red.), *The Orthodox Christian World*, London, 2010.
- Cetrez, Önver, *Meaning-making Variations in Acculturation and Ritualization: A Multi-generational Study of Suroyo Migrants in Sweden*, Uppsala 2005.

Chaillot, Christine, *The Coptic Orthodox Church: A Brief Introduction to Its Life and Spirituality*, Paris 2005.

Chaillot, Christine, *The Ethiopian Orthodox Tewahedo Church Tradition: A Brief Introduction to Its Life and Spirituality*, Paris 2002.

Chaillot, Christine, *The Syrian Orthodox Church of Antioch and All the East: A Brief Introduction to Its Life and Spirituality*, Genève 1998.

Chaillot, Christine & Alexander Belopopsky (red.), *Towards Unity: The Theological Dialogue between the Orthodox Church and the Oriental Orthodox Churches*, Genève 1998.

Chrysostomosliturgin – en nyöversättning. Helsingfors 2012.

Ciobotea, patriark Daniel, *Trons sanning och glädje*, Södertälje 2013.

Colliander, Tito, *Grekisk-ortodox tro och livssyn*, Stockholm 1966.

Cunningham, Mary, *Tro i den bysantinska världen*, Örebro 2006.

Cunningham, Mary & Elizabeth Theokritoff (red.), *The Cambridge Companion to Orthodox Christian Theology*, Cambridge 2008.

Dalrymple, William, *Från det heliga berget: en resa i skuggan av det bysantinska riket*, Örebro 2001.

Demacopoulos, George E. & Aristotle Papanikolaou (red.), *Orthodox Constructions of the West*, New York 2013.

Deniz, Fuat, *En minoritets odysse: upprätthållande och transformation av etnisk identitet i förhållande till moderniseringsprocesser: det assyriska exemplet*, Uppsala 1999.

Drăgoi, Macarie (red.) *Artisan of Christian Unity between North and East: Nathan Söderblom: His Correspondence with Orthodox Personalities (1896–1931)*, Stockholm 2014.

Ejerfeldt, Lennart, *Katolska, ortodoxa och österländska kyrkor på församlingsnivå*, Stockholm 1984.

Ek, Ignatios, *Ortodox kristen tro i Sverige*, Uppsala 1999.

Eldberg, Åke, *Ortodoxa kyrkan i Sverige*, Uppsala universitet 1978.

Elworth, Kerstin, Matthias Grahm & Hélène-Dominique Lindroth, *Guld, rökelse och myrra: de orientaliska katolikerna i Sverige*, Stockholm 2009.

Filokalia I–II (översättning och inledande essä av fader Benedikt Pohjanen) Skellefteå 2013.

Gaunt, David, *Seyfo: folkmordet på assyrierna: när – var – hur*, Stockholm 2011.

Gullman, Sven H., *Athos – det heliga berget*. Skellefteå 2004.

Gullman, Sven H., *Österns kyrkor i Sverige*. Furulund 2014.

Gunner, Göran & Sven Halvardson (red.), *Jag behöver rötter och vingar: om assyrisk/syriansk identitet i Sverige*, Skellefteå 2005.

Gunner, Göran & Erik Lindberg (red.), *Längtan till Ararat: en bok om Armenien och armenisk identitet*, Göteborg 1985.

Hage, Wolfgang, *Das orientalische Christentum*, Stuttgart 2007.

Hagström, Bengt, "Orthodoxy in Sweden", i Chaillot (red.) *A Short History of the Orthodox Church in Western Europe in the 20th Century*, Paris 2006: 148–156.

Hallonsten, Gösta (red.), *Östkyrkan förr och nu: studier i den ortodoxa traditionen*, Lund 1991.

Hallonsten, Gösta, *Östkyrkor i Sverige*, Skellefteå 1992.

Halvardson, Sven (red.), *Innanför och utanför: arv, identitet och nyorientering hos armenier och kopter i Sverige*, Stockholm 2009.

Hassel, Birger, "När ortodoxin blev göteborgsk", i *SST:s årsbok 2015*, 15–22.

Herrlin, Olof, *Det oskapade ljuset: studier i östkyrkans tänkesätt och fromhet*, Karlstad 1980.

Heyer, Friedrich, *Die Kirche Armeniens: Eine Volkskirche zwischen Ost und West*, Stuttgart 1978.

Hollerweger, Hans, *Tur Abdin: Living Cultural Heritage*, Linz 1999.

Klasson, Christofer, *Ortodoxa kyrkan*, Stockholm 1973.

Klein, Barbro, "The Miracle in Södertälje, Sweden: Mass Media, Interethnic Politics, and a Profusion of Texts and Images", i Honko (red.) *Thick Corpus, Organic Variation and Textuality in Oral Tradition*, Helsingfors 2000: 401–16.

Koptiska ortodoxa kyrkans liturgier enligt helgonen Basilios, Gregorios och Kyrillos. På svenska, koptiska och arabiska språken med kommentarer och i översikt av Anba Abakir, Göteborg 2011.

Krogh, Grigorij, *Tankar om ikonerna*, Skellefteå 2004.

Kälvemark, Torsten, *Låset av ull: utsikter över andliga landskap*, Skellefteå 2001.

Lindberg, Erik (red.), *Av fädernas rot: rumänsk-ortodoxa kyrkan i Sverige*, Älvsjö 1984.

Lindberg, Erik, *De kommer från öst... : österländska och ortodoxa kyrkor i Sverige*, Älvsjö 1982.

Lindberg, Erik, *Sankt Markus' efterföljare: koptisk-ortodoxa kyrkan i Sverige*. Älvsjö 1983.

Lindberg, Erik, *Sankt Savas kyrka: serbisk-ortodoxa kyrkan i Sverige*, Stockholm 1983.

Lindberg, Erik, *Mellan öst och väst: ortodoxa kyrkorna kring Östersjön*, Älvsjö 1985.

Lossky, Vladimir, *Östkyrkans mystiska teologi*, Skellefteå 1997.

Lundgren, Svante, *Assyrierna – från Nineve till Södertälje*, Södertälje 2014.

Lundgren, Svante, *Hundra år av tveksamhet: osmanska folkmordet på kristna och Sveriges reaktion*, Södertälje 2015.

Martling, Carl H., *Gud i orienten: de orientaliska kyrkornas framväxt och egenart* (omarb. uppl.), Skellefteå 2008.

Menevisoglou, Pavlos, Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Σουηδίας καὶ πάσης Σκανδιναβίας 1969–1994, Athen 1994.

Meyendorff, John, *Bysantinsk teologi: Historik och lära*, Skellefteå 1995.

al-Miskîn, Matta, *Enhet ger liv* (översatt av Samuel Rubenson), Bjärka-Säby 2000.

Moosa, Matti, *The Maronites in History*, Piscataway 2005.

Nationalencyklopedin, Höganäs 1989–1996.

Nybetsbrev från Studieförbundet Bilda, 2 (2012) och 1 (2013).

Oeldemann, Johannes, *Die Kirchen des christlichen Ostens: orthodoxe, orientalische und mit Rom unierte Ostkirchen*, Regensburg, 2008.

Ordning för den gudomliga liturgin: enligt den syrisk-ortodoxa kyrkan av Antiokias ritual (övers. Larsson & Yalgin), Göteborg 2002.

Ouspensky, Leonid, *Ikonens teologi*, Skellefteå 2000.

Pacini, Andrea (red.), *Christian Communities in the Arab Middle East: The Challenge of the Future*, Oxford 1998.

Parry, Ken (red.), *The Blackwell Companion to Eastern Christianity*, Oxford 2010.

Parry, Ken, *The Blackwell Dictionary of Eastern Christianity*, Oxford 1999.

Pohjanen, Monika, *Inför din bild: ortodoxa ikoner*, Skellefteå 2010.

Roberson, Ronald, *The Eastern Christian Churches: A Brief Survey (7th edition)*, <http://www.cnewa.org/default.aspx?ID=123&pagetypeID=98&sitecode=HQ&pageno=1>

Rubenson, Samuel, "Church Between Society and Association: The Case of the Syrian Orthodox Church in Sweden", i Brohed (red.) *Church and People in Britain and Scandinavia*, Lund 1996: 231–245.

Rubenson, Samuel, "Matta Al Miskin" i Kristiansen & Rise (red.) *Moderne teologi: tradisjon og nytenkning hos det 20. århundrets teologer*. Kristiansand 2008.

Rubenson, Samuel, *Ett odelat hjärta: en studie i ökenfädernas vishet*, Lund 1983.

Ruotsin Suomalainen Ortodoksinen Seurakunta 20 vuotta / Finska Ortodoxa Församlingen i Sverige 20 år, Järfälla 1978.

Schöldstein, Christina, *Gläd Dig, Du som födde ljuset: huvudmotiv i Gudsmodersikonografen*, Skellefteå, 2011.

Schöldstein, Christina, *Guld och azur: en introduktion till ikonografen hos kristusikoner och festdagsikoner*, Skellefteå 2004.

Senn, Frank C., *Christian Liturgy: Catholic and Evangelical*, Minneapolis 1997.

Shenouda III [koptisk påve]. *Nyttiga ord*. Skellefteå 2007.

Statistiska centralbyråns folkräkning från 1930.

Steppa, Jan-Eric, *John Rufus and the World Vision of Anti-Chalcedonian Culture*, Piscataway, 2005.

Stockman, Max (red.), *Trossamfund i Sverige: statsbidragsberättigade trossamfund: presentationer och aktuell statistik*, Bromma 2013.

Svanberg, Ingvar & David Westerlund (red.), *Religion i Sverige*, Stockholm 2011.

Tang, Li & Dietmar Winkler (red.), *From the Oxus River to the Chinese Shores: Studies on East Syriac Christianity in China and Central Asia*, Wien 2013.

Vittis, Eusebios. *Herre, lär oss bedja: en grekisk-ortodox prästmunks enkla betraktelser över bönen enligt Jesu lära och exempel*, Hudiksvall 1984.

Wainwright, Geoffrey & Karen B. Westerfield Tucker (red.), *The Oxford History of Christian Worship*, Oxford 2006.

Wannes, Süleyman, *Syrisk-ortodoxa kyrkan: bildandet, ankomsten och utvecklingen i Sverige*, Linköping 2008.

Ware, Kallistos, *Den helige Ande i den kristnes personliga liv*, Skellefteå 1996.

Ware, Kallistos, *Namnets makt: Jesusbönen inom ortodoxins andliga tradition*, Stockholm 1993.

Ware, Kallistos, *Den ortodoxa kyrkan*, Skellefteå 2013.

Ware, Kallistos, *Den ortodoxa kyrkans väg*, Stockholm 1993.

Witakowski, Witold, "Ethiopian Monasticism", *Patristica Nordica Annularia* 27 (2012): 33–56.

Wybrew, Hugh, *Orthodox Lent, Holy Week and Easter: Liturgical Texts with Commentary*, London 1995.

Wybrew, Hugh, *The Orthodox Liturgy: The Development of the Eucharistic Liturgy in the Byzantine Rite*, Crestwood 1990.

Young, Frances, "Bibeln i den antiokenska traditionen", *Patristica Nordica Annularia* 26 (2011): 75–88.

Zernov, Nicolas. *Den ortodoxa kyrkan: med särskild hänsyn till den ryska kyrkan och dess förhållande till Nordens kyrkor*, Stockholm 1955.

Zernov, Nicolas. *Visbet i exil: den ryska religiösa revolutionen i det 20:e århundradet*, Skellefteå 1993.

Vilka är de ortodoxa och österländska kyrkorna? Många har säkert hört talas om grekisk-ortodoxa eller syrisk-ortodoxa kristna – men vad utmärker egentligen deras religiösa liv? Och hur ser gruppernas tillvaro ut i Sverige? I SST:s nya publikation om de ortodoxa och österländska kyrkorna i Sverige beskrivs både historia och samtid för en av Sveriges största samfundsgrupper.

Skriften är framtagen av Thomas Arentzen, som är teologie doktor och forskare i kyrkohistoria vid Lunds universitet.

Nämnden för statligt stöd till trossamfund

Box 14038

167 14 Bromma

www.sst.a.se

ISBN 978-91-980611-9-2